1938
4-9

'KIL ÇER ÇYZININ PROLETARLARЬ, BIRIGINDER!

PROPAGANDA ÇANA YGJT

4-9

YIEL 1938

QK(B)P OKTAЬQ KOMITETJNJN PARTIJA BASPASЬ
ALMA-ATA QALASЬ

Barlьq elderdjn proletarlarь, ьjrjgjnder!

PROPAGANDA
ÇANA
YGJT

QAZAQ]ЬSTAN K(B)P ORTALЬQ KOMITETJNJN ÇURNALЬ

AIЬNA 1 RET CЬO]ADЬ

Redaksianьn adresj: Alma-Ata, Ykmet yij, QK(B)P Ortalьq Komitetj, ʁelme № 7, Telefon № 51-45

№ 3 NOIABR 1938

Partia propagandasьn „BK(B)P tarixь qьsqaca kursьnьn“ cьoquьmen bailanьstь çyrgjzu turalь

BK(B)P Ortalьq Komitetjnjn qaulьsь

I

«Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) partiasь tarixьnьn qьsqaca kursьnьn» çarьqqa cьoquь bolceviktjk partianьn ideialьq ʁmjrjndegj ʁte jrj oqiqa bolьp tabьladь. «BK(B)P tarixьnьn qьsqaca kursьnьn» çarьqqa cьoqьsьmen partia bolcevizmnjn ideialьq quattь çaɳa qūralьn, marksizm-leninizm çʁnjndegj negjzgi bjljmderdjn ensiklopediasьn a'dь. Partia tarixьnьn kursь — bolcevizmnjn qьlьmi tarixь. Bul tarixta kommunistjk partianьn orasan zor tәçribesj aitьlьp, qorьtьlqan, al mūndai tәçribe çer çyzjndegj partialardьn bjrde bjreujnde bolqan emes çana çoq ta.

«Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) partiasь tarixьnьn qьsqaca kursь» bolcevizmge çetjlu, partia myceleriɳ marksistjk-lenindjk teoriamen qarulandьru mjndetjn orьndau jsjnde, basqaca aitqanda, qoqam damuь çana saiasi kyrestjn zaɳdarь bjljmjmen qarulandьru mjndetjn orьndau jsjnde asa maɳьzdь qūral bolьp tabьladь, partiada bar çana partiada çoq bolcevikterdjn saiasi qьraqьlьqьn arttьrudьn qūralь, marksizmdj-leninizmdj propagandalau jsjn tijstj teorialьq dәreçege kʁterudjn qūralь bolьp tabьladь.

«Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) partiasь tarixьnьn qьsqaca kursьn» çasaqanda BK(B)P Ortalьq Komitetj mьnadai mjndetterge syiendj:

1) Partiaqa partianьn tarixь çʁnjnde bjrьnqai bascь qūral, BK(B)P tarixьnьn çana marksizm-leninizmnjn negjzgj mәsclelerjne BK(B)P Ortalьq Komitetj teksergen, resmi tyrde maqna beretjn, ecbjr bet-aldь maqna berucjljkke çol bermeitjn bascь qūral beru kerek boldь. BK(B)P Ortalьq Komitetj maqūldaqan «BK(B)P tarixь kursьnьn» cьqarьluь partia tarixь çʁnjnde būrьn cьqarьlqan bjrsьpьra oqu kjtaptarьnda bolqan — partia tarixьn çazudaqь çygensjzdjkke, catastьrucьlьqqa tijm saladь, partialьq teorianьn çana partia tarixьnьn maɳьzdь-maɳьzdь mәselelerjn de әr tyrlj kʁp kʁz qarastarqa çana bet aldь çorularqa tiьm saladь.

2) «BK(B)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çasaqanda BK(B)P Ortalьq Komitetj marksizm men leninizm arasьndaqь bailanьstь propagandalau çenjnde bolqan žiandь calqailьqtь çoiu mjndetjn kʁzdedj, ol calqailьq soɳqь

Гос. Пуб. библиотека

çьidardьn jcjnde orьn alьp keldj çana leninizmnjn marksizm negjzjnde өsjp, damьqanьn ӣmьtьp, marksizmnjn өzj leninizmnjn negjzj ekenjn, leninizmnjn osь negjzjn bjlmeıjnce leninizmdj ӣqьnuqa bolmaitьnьn ӣmьtьp, leninizmdj marksizmnan bөljp alьp, dialektikalьq çana tarixi materializmnan bөljp alьp, partianьn tarixьnan bөljp alьp derbes qьlьm retjnde yiretuge әkeljp soqtь.

«BK(в)P tarixьnьn kursь» çasaqanьnda, BK(в)P Ortalьq Komitetj BK(в)P teoriasь men tarixь çөnjnde basch qūral beru, qūral bergende marksistjk-lenindjk bjrьnqai qьlьmnьn qoldan bөlcektenjp cacьrap çyrgen sostavtь bөljmderjn — dialektikalьq çana trixi materializm men leninizmdj bjr bytjn etjp qosatьn, al tarixi materializmdj partianьn saiasatьmen bailanьstьratьn basch qӣral beru, Marks pen Lenin qьlьmdarьnьn yzdjksjz bjrьnqailьqьn, tӣtastьqьn çana sabaqtastьqьn kөrsetetjn, marksizm-leninizmnjn bjrьnqai ekenjn kөrsetetjn, imperializm çana proletarlьq revolutsialar dөujrjnde proletariattьn tap kyresjnjn çana tәçribesjn qorьtu negjzjnde Leninnjn çana onьn cәkjrtterjnjn marksistjk teoriaqa qosqan çanalьqtarьn aitatьn basch qӣral beru mjndetjn kөzdedj.

3) BK(в)P tarixьn bөrjnen bӣrьn tarixi adamdardьn tөnjregjnen cьqpai aitqan çana kadrlardь adamdar, olardьn өmjr baianь arqьlь tәrbieleudj kөzdegen keibjr eskj oqu kjtaptarьna qaraqanda, — «Qьsqaca kurs» partiasьnьn tarixьn marksizmnjn-leninizmnjn negjzgj ideialarьn өrjstetu negjzjnde aitadь çana partia kadrlarьn, en aldь men, marksizmnjn-leninizmnjn ideiasь arqьlь tәrbieleudj kөzdeidj.

«BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çasaqanьnda, BK(в)P Ortalьq Komitetj marksizm-leninizm qьlьmьn tarixi faktьlardьn negjzjnde oqьtu mjndetjne syiendj. BK(в)P Ortalьq Komitetj mьnanь este ӣstadь — marksistjk-lenindjk teorianьn osьlai aitьluь jstjn myddelerjne ne qūrlьm sai keledj, өitkenj marksizmnin-leninizmnjn negjzgj ideialarьn tarixi faktьlar arqьlь kөrsetu çaqsьraqtabiqibraq çana tysjnjktjrek holadь. өitkenj BK(в)P tarixьnьn өzj — çyzege asьrьlьp çatqan marksizm-leninizm, өitkenj marksistjk-lenindjk teorianьn dӣrьstьqь, өmjrge beijmdjljgj praktikada, proletariattьn tap kyresjnjn tәçribesjnde tekserjlgen, marksistjk-lenindjk teorianьn өzj proletariattьn revolutsiacьl kyresjnjn praktikalьq tәçribesjn qorьtu negjzjnde, praktikamen өte tьqьz bailanьstь tyrde damьp, baibdь.

4) «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çasaqanьnda, BK(в)P Ortalьq Komitetj marksistjk әdebiettj marksizm-leninizm teoriasь men partia tarixьnьn bjrsьpьra mәselelerjne maqna berudegj sūibltьp çjberucjljkten çana өnjn ainaldьrucьlьqtan qӣtqaru mjndetjn qoidь.

Mәselen, mӣndai өnjn ainaldьrucьlьq pen sӣibltucьlьq tarixtaqь çeke adamdardьn rөlj turalь *marksistjkke* mylde qarsь çana partia әldeqacan terjs dep tastaqan sonqь kezge deijn taralьp kelgen kөzqarastarda boldь, çeke adamdardьn tarixtaqь rөlj turalь mәselenj keibjr çalqan teoretikter men propagandister çartьlai eserljk pozitsia tūrqьsьnan aitьp keldj.

Bjzdjn eljmjzde sotsializmnjn çenjsj turalь mәselege terjs maqna berucjljk marksizmnjn-leninizmnjn osьndai өnjn ainaldьrucьlьq pen sӣibltьp çjberucjljkke qosьladь.

Kәzjrgj zamandaqь soqьstardьn sipatь turalь mәsele çөnjnde marksistjk-lenindjk kөzqarastardь bӣrmalaucьlьq, әdjl çana әdjletsjz soqьstardьn arasьndaqь aibrmacьlьqtь tysjnbeucjljk, bolcevikterdj «patsifisterdjn» өzjnce bjr tyrj degen terjs kөzqaras ken etek alьp keldj.

Tarixi qьlьmda marksistjkke qarsь bӣrmalaucьlьq pen өnjn ainaldьrucьlьq soqьq kezge deijn Pokrovskidjn «mektebj» degenge bailanьstь bolьp keldj, mӣnьn өzj tarixi faktьlarqa bӣrmalap maqna berdj, tarixi materializmge qaramastan, bӣl faktьlarqa, bolqan tarixi oqiqalar carttarь men tūrqьsьnan qarap maqna bermei, bygjngj kynnjn tūrqьsьnan qarap

Инв № 187310-88
Вкл. лист

maqna berdj, sөitjp cьn tarixtь bүrmaladь.

Cьn tarixtь tarixqa qarsь falsifikatsia, tarixtь cьn aitudьn ornьna, onь boiamalap çjberu әreketterj, mәselen, mьnaqan әkeljp soqtь: bjzdjn propagandamьzda partia tarixь keide, ecqandai uaqьtca çenjljstersjz, cegjnjstersjz, ьlqi çenjsterdjn çolь bolьp kөrsetjljp keldj, mүnьn өzj tarixi cьndьqqa mylde qaicь keledj, sөitjp, kadrlardь dүrьs tәrbieleuge bөget çasaidь.

Marksistjkke qarsь өnjn ainaldьrucьlьq bьlьqь Sovet memleketj çөnjnde terjs kөzqarastardь taratuda da, sotsializm çenuj ycjn çana enbekcjlerdjn sotsialistjk çenjsterjn kapitalistjk qorcaudan qorqau ycjn çүmьscьlar men carualardьn qoldarьndaqь bastь qүrai bolьp otьrqan sotsialistjk memlekettjn rөlj men manьzьn kemjtude de bolьp keldj.

«BK(b)P tarixьnьn qьsqaca kursь» marksizm-leninizm ustanovkalarьn qalьbьna keltjre otьrьp, marksizmnjn leninizmnjn mүndai өnjn ainaldьrucьlьqqa, kәdjrjn tysjrucjljkke çana basqa osьlar siaqtьlarqa tiьm saladь.

5. «BK(b)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çasaqanьnda, BK(b)P Ortalьq Komitetj qoqam damuьnьn zandarьn qьlьmi tyrde acьp beretjn marksistjklenindjk teorianьn, proletariattьn revolutsiacьl jsjne bascьlьq etu ycjn bjzge osь zandardь qoldanudь yiretetjn teorianьn, barlьq qьlьmdar siaqtь, yzdjksjz өrkendep, çetjljp otьratьn çana eskjrgen çeke ereçeler men qortьndьlardь tarixi çanа çaqdailarqa sәikes çanа qortьndьlar men ereçelerge austrudan qorьqpaitьn teorianьn kycj men manьzьn aiqьn kөrsetudj өzjne mjndet etjp үstadь.

BK(b)P Ortalьq Komitetj mьnaqan syiendj: marksizm-leninizm teoriasьn bjlmeijnce, bolcevizmge çetjlmeijnce, teoria çөnjndegj өzjnjn kençeljgjn çoimaiьnca, bjzdjn kadrlarьmьz ekj aiaqьnan bjrdei aqsaidь, өitkenj, sotsialistjk qүrьlьstьn barlьq taraularьna dүrьs bascьlьq etu mjndetj praktikterden marksistjk-lenindjk teorianьn negjzderjne çetjludj talap etedj, praktikalьq jsterdjn mәselelerjn cecken-de teorianь qoldana bjludj talap etedj.

Teoriaqa çetjlu mjndetj qьzmetkerlerdjn tek azqana qana tobьnьn qolьnan keledj-mьs dep oilau qate boladь. Marksistjk-lenindjk teoriaqa çetjlu — çyre paida bolatьn js. Dәl sondьqtan da kәzjr, sovet өkmetjnjn tүsьnda çana SSSR da sotsializm çenjp otьrqanda, bjzdjn bascь kadrlarьmьz marksistjk-lenindjk teoriaqa oidaqьdai çetjlu ycjn, partianьn tarixьn, Markstjn, Engelstjn, Leninnjn, Stalinnjn enbekterjn yirenulerj ycjn ceksjz mymkjncjljkter çasalьp otьr. Marksizm-leninizm teoriasьna çetjlu ycjn tek ьqьlastьlьq, tabandьlьq çana bүl maqsatqa çetu çolьnda bekem salmaqtьlьq kөrsetu kerek. Egerde, mәselen, fizika, ximia, biologia siaqtь qьlьmdarqa oidaqьdai çetjluge bolatьn bolsa, onda әsjrese marksizm-leninizm qьlьmьna tolьq çetjluge bolatьndьqьna kydjktenuge tjptj dәlel çoq.

6) «BK(b)P tarixьnьn kursьn» çasaqanьnda, BK(b)P Ortalьq Komitetj teorialьq çana propagandalьq çүmьs çyrgjzetjn kadrlarqa qaita qүrьluqa, çүmьstarьnьn sapasьn çaqsartuqa, өzderjnjn teoria çөnjndegj kençeljgjn çoia bastauqa, өzderjnjn ideologialьq әzjrljkterjndegj kemcjljkterj men olqьlьqtarьn çoiuqa, sөitjp propagandalьq çүmьstь tijstj satьqa kөteruge kөmektesu mjndetjn qoidь.

BK(b)P Ortalьq komitetj qoiqan osь mjndetterdjn bәrj «BK(b)P tarixьnьn qьsqaca kursьnda» cecjldj.

II

Propagandalьq çүmьstьn negjzgj kemcjljkterj qandai?

Partianьn propagandalьq çana teorialьq çүmьsьn qandai baqьtpen qaita qүru qaçet?

1) Partia propagandasьn çyrgjzudegj negjzgj kemcjljk — partia propagandasьna bascьlьqtь qaçettj bjr ortalьqtan jsteudjn çoqtьqь çana propaganda jsjndegj osьnan tuatьn kustarcinalьq, үiьmdaspaqandьq bolьp tabьladь.

Partia propagandasьndaqь kustarьqpen ïiьmdaspaqandьq eң aldьmen mьnada boldь: partia ïiьmdarь propagandanь kruçoktar arqьlь auzca çyrgjzudj propagandanьң negjzgj formasь etjp alьp, propagandanьң kruçoktьq ədjsj kөbjnese partianьң çasьrьn jstep çyrgen dəujrjne laiьqtь ckendjgjn, partianьң ol kezdegj çūmьs çaqdailarь solai boiqanьn, al sovet өkmetj çaqdailarьnda çana bolceviktjk partianьң qoiьnda propagandanьң baspasөz siaqtь kyctj qūralь otьrqanda, propagandanь өlceusjz qūlactatu ycjn çana oqan bjr ortalьqtan bascьlьq etu ycjn, myide çaңa çaqdailar men mymkjncjljkter çasalьp otьrqandьqьn ūmьttь.

Osь mymkjncjljkterdj paidalanudьң ornьna, partia ïiьmdarь propagandanьң eskj formalarьna çarmasudь qoimai keledj, kəzjrgj çaqdailarda kruçoktar bjzdjң kadrlarьmьzqa bolcevizmdj oqьtudьn bastь ədjsj bola almaitьndьqьn, kadrlarqa marksizmdj-leninizmdj oqьtudьң negjzgj ədjsj bolcevikterdjң qart buьndarьnьң təcribesjnde sьnalqan, bolceviktjk partianьң tarixь men teoriasьn өzdjgjnen yirenu ədjsj boluqa tijs ekendjgjn, al partia būl çөnde kadrlarqa baspasөz arqьlь çana yirenu ystjnde tuqan məselelerj çөnjnde bjr ortalьqtan çoqarь kvalifikatsialь konsultatsia beru arqьlь, leksialar, baiandamalar çana basqalar arqьlь kөmekke keluge tijs ekenjn eskermedj.

Propagandanьң negjzgj ədisj etip krucoktar arqьlь auzca propagandalaudь tandap alьp, partia ïiьmdarь partia krucoktarьnьң çelisin san çaqьnan kөbeitudj, partia kruçoktarьna barlьq kommunisterdj tygel, bjrin qaldьrmai bet aldь, sonьn өzjnde mjndettj tyrde «tartudь» kөzdep, barlьq kommunisterdj krucoktarqa bjrjktjru degen qate ermektjң qьzьqьna tvsip kettj.

Krucoktardьn sanьnьң sonьna tysjp ketjp, partia ïiьmdarь bastь zvenosьn -propagandanьң sapasьn qolьnan cьqarьp aldь.

Kruçoktardьn kөp boluь, partia ūiьmdarьn propaganda çūmьsьn mazmūn çaqьnan baqьlai aludan qaldьrьp, mьnaqan əkeljp soqtь: — partia ïiьmdarь өzjnjn çïmьsьn eң aldьmen kommunisterdjң kruçoktaqь oquqa «tartьluь» turalь, olardьң sanь çana qatьnasuь turalь keңseljk-statistikalьq məljmetterdj çinaumen tьndьrьp, propagandaqa bascьlьq etu jsjn qolьnan cьqarьp aldь. Osьnьң nətiçesjnde kruçoktar çïmьstь өzbetjmen, kөz çūmьp, təuekel etjp jsteitjn avtonomialь, baqьlausьz ïiьmdarqa ainaldь.

Kruçoktardьn kөp boluь, bïdan keijn, mьnaqan əkeljp soqtь: — propagandisterdjң kadrlarь arasьnda teorialьq daiьndьqь az, al keide, partia mycelerjnjn çana partiada çoqtardьn bolcevizmge çetjlujne kөmektese almaitьn, qaita marksistjk-lenindjk teoriaпь aitudьn ornьna onь ziandь tyrde sïiьltьp çjberu, өzjnjң oqucьlarьn catastьru qana qolьnan keletjn saiasi sauatsьz, sьnalmaqan adamdar tolьp kettj.

Propagandisterdjң sanьnьң soңьna tysjp ketjp, partia ïiьmdarь propagandist kadrlarьn daiarlau çana qaita daiarlau jsjne teorialьq bascьlьq etudj, propagandisterdjң kruçoktardaqь çïmьsьn baqьlaudь qolьnan cьqarьp aldь. Propagandisterge bascьlьq etu jsjn bjr ortalьqqa çinaudьn ornьna, sөitjp propagandisterdjn arasьndaqь çïmьstьn sapasьn kөterudjң ornьna, partia ïiьmdarь kəsjp orьndarьnьң çanьnda kөp partkabinetterdj, propagandisterdjң seminarlarьn, propagandisterdjң qьsqa sroktj kurstarьn çana basqalarьn qïru çolьmen propagandist kadrlarqa kөmek beru jsjn bьtьratьp alьp, būl jste de qatelesjp san çaqьn kөbeituge baqьt ïstadь. Sapasьna zian keltjrjp, osь orьndardьң sanьnьң soңьna tysjp ketucjljk partia kabinetterjnjң, propagandister seminarlarьnьң qaçettj partia bascьlьqьnan airьluьna əkeljp soqtь, al propagandister seminarlarь men partkabinetterdjn ьsьlqan basc kadrlarьnьң çetkjljksjz boluь olardьң çïmьsьnьң sapasь tөmendeujne, propagandisterdjң seminarlar men kabi netterge barudь resmi mjndetke ainaldьrьp, ol orьndardaqь jstjң çaiьna kəңjl tolmauьna əkeljp soqtь.

Kruçoktarqa qatьnasudь partianьn myceleri ycjn mjndetke ainaldьrьp, partia mycelerjn marksizm-leninizmdj өzdjgjnen yirene almaitьn, basta-uьc klastardьn mənqijik cəkjrtterj dep qarap, partia üiьmdarь partianьn mycelerjn kruçoktarqa qatьnastьru ycjn çana olardь kruçoktarda ūstap qalu ycjn вjrsьpьra əkjmcjijk ailalar jstedj, üsaq-tyiektjn qamьn oilau, kommunisterdjn kruçoktaqь çümьsьnьn reglamentjn çasau çolьna tystj.

Kruçoktardьn çümьsьnda partia mycelerjnjn ideia-saiasi çaqьnan өsujne вөget çasaitьn, terjs mektepcjldjk ədjster orьn teptj, ol ədjster— barlьq kruçoktar ycjn oqudьn «вjrьnqai kynderjn» belgjleude, olardьn çümьstarьnьn вjrьnqai reglamentterjn çasauda, kruçoktardan əngjme ədjsjn çana çoldastьq qьzu diskussianь çoqaltuda boldь.

Mümьmen tьnbai, partia üiьmdarь marksistjk-lenindjk kjtaptь oqitьn ərвjr adamdь «вaqьlaudьn» çana olardьn oqьqanьnan otcot вerujn talap etetjn вiurokrattьq, ziandь ermekke tystj.

Propaganda çümьsьnda osьndai terjs ustanovkalar boluьnьn nətiçesjnde, вjrnece çьl boiь вjr kruçoktarda qana oquqa mjndettj bolatьn çana marksistjk-lenindjk ədeвiettj өzjnjn yijnde yirenujne tijstj kөmek ala almaitьn kommunisterdjn teorialьq daiьndьqqa zauqь çoqaladь, al kruçoktardaqь sabaqqa qatьnasu kөвjnese qinaitьn вjr aur çykke ainaladь.

Kruçoktarqa kjrude erjktjljk printsipjnjn вüzьluь, partia mycelerjn kruçoktarqa çazudьn qalai bolsa solai, kycteitjn вiurokrattьq-əkjmcjijk praktikasь, kruçoktardь partia oquьnьn вjrden вjr formasь dep qaraitьn terjs kөzqaras, partiadaqьlardьn marksizmdj-leninizmdj өzdjgjnen oqu çolьmen oidaqьdai yirene alatьndьqьna senjmjn kemjttj. Sөitjp marksizm-leninizm negjzderjn kommunisterdjn teren, өzdjgjnen ūqьnuь jsjne, partia kadrlarьnьn ideia çaqьnan өsujne zian tidj.

Kommunisterdjn marksistjk-lenindjk teoriaqa çetjluge kyc çetedj, ol qoldan keledj degen senjmjn qaita ornatu kerek.

Js çyzjnde marksizmdj-leninizmdj yirenudjn bastь çana negjzgj təsjlj — өzdjgjnen çeke oqu boiьp otьrqanьnda, marksizmdj-leninizmdj kruçokta qana yirenuge boladь-mьs degen ziandь soqьr senjmdj kyl-talqan etu kerek.

2) Baspasөz arqьlь propagandalau jsjne zian keltjrjp, kruçok çümьsьn çana auzca propaganda ataulьnь camadan tьs kyceitudjn negjzgj sebepterjnjn вjrj — baspasөz propagandasь men auzca propagandanь üiьmdastьrudaqь ziandь calqailьq boldь, münьn belgjsj — oblьstьq komitetterde, өlkeljk komitetterde, üit kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjnde, sol siaqtь BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn apparatьnda da propaganda вöljmderj men baspasөz вöljmderjnjn ekj вөlek bolub boldь.

Marksizmdj-leninizmdj propagandalauda bastь, cecucj qüral baspasөz — çurnaldar, gazetter, kjtapcalar boluqa tijs, al auzca propaganda kөmekcj qosьmca orьnda boluqa tijs. Baspasөzdjn belgjlj вjr aqiqattь barlьq çürttьn igjljgjne вjrden ainaldьruqa mymkjndjgj bar, sondьqtan ol auzca propagandadan kyctjrek. Al propaganda jsjne вascьlьq etudjn ekj вöljmnjn arasьna вöljnjp ketuj marksizmdj-leninizmdj propagandalauda baspasөzdjn rөlj tөmendeujne əkeljp soqtь, sөitjp, bolceviktjk propagandanьn kөlemj tarьluьna, kustarlьqqa üiьmdaspaqandьqqa əkeljp sqqtь.

Partia propagandasь men ygjt вöljmderj, өzderjnjn çūmьsьn auzca propagandamen tьndьrьp, kruçoktardьn sanьnьn soqьna tysjp ketjp, propaganda jsi ycjn partia baspasөzjn paidalanвadь, osьnьn nətiçesjnde өzderj propagandaqa naqьz вascьlьq etu mymkjndjgjnen airьldь.

Sol siaqtь baspasөz вöljmderjde, propagandisterdjn qaçettj ьsьlqan kadrlarьnan airьlqandьqь sebeptj, ol kadrlardьn tygel auzca propagandaqa ketkendjgjnen, marksizm-leninizmdj baspasөz arqьlь propagandalai almaitьn bolьp qaldь.

3) Partia propagandasь jsjndegj өte

kyrdelj kemcjljk — вjzdjn kadrlardь — вjzdjn sovettjk intelligentsianь, — partia, komsomol, sovet, caruacьlьq, kooperativ, sauda, profsoiuz, aul caruacьlьqь, aqartu jsj, əsker kadrlarьn, iaqni çūmьscь tавь men carualarqa Sovetter eljn вasqaruda çərdemdesjp otьrqan partia, memleket çana kolxoz apparatьndaqь kadrlardь saiasi çaqьnan daiьndau jsjn, marksce-lenince cьndau jsjn partia йiьmdarьnьn mensjnвegendjgj bolьp tавьladь. Bjzdjn partia propagandasьnьn praktikasь, en aldьmen, stanoktaqь çйmьscьlardь qamtu çaqьna вasa kөnjl audarьp, komandalьq kadrlardь — kecegj kyngj çйmьscьlar men carualardan qйralqan вjzdjn sovettjk partiada вar çana partiada çoq intelligentsianь esten cьqardь.

«BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» вjzdjn, sovettjk intelligentsiaqa çana oqan saiasi, lenindjk tərвie вeru tjlekterjne mensjnвei qaraitьn osьndai kөzqarasqa, Lenin çolьna qarsь, taqьlьq kөzqarasqa tiьm saludь өz mjndetterjnjn вjrj etjp qoiadь.

«BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» en aldьmen, partia, komsomol, caruacьlьq çana вasqa вascь kadrlarьna, qalada da, derevnede de вjzdjn partiada вar çana partiada çoq вykjl intelligentsiaqa arnalqan.

Praktikalьq çйmьsta çyrgen вjzdjn partia, sovet, caruacьlьq çana вasqa вascь lenincjl kadrlar teoria çөnjnde kөp artta qaldь. Partia tarixьnьn kursьn çasaqanьnda, BK(в)P Ortalьq Komitetj kadrlarьmьzdьn teorialьq çana saiasi çaqьnan osь artta qalqandьqьn çoia вastau mjndetjn kөzdedj.

BK(в)P Ortalьq Komitetj mьnaqan syiendj — «...вjz өzjmjzdjn partia kadrlarьn, temennen çoqarьqa deijn, ideologia çaqьnan daiarlap, jckj çaqdaidь çana qalqaralьq çaqdaidь emjnerkjn aiьra alatьndai etjp saiasat çaqьnan cьndai вjlsek, eger вjz olardь eljmjzge вascьlьq etu məselesjn jrj qatelersjz cece вjletjn tolьq çetjlgen lenincjl, marksist ete вjlsek, onda вjz вarlьq mjndetterjmjzdjn onnan toqьzьn osьmen cecken вolar edjk» **(Stalin).**

BK(в)P Ortalьq Komitetj mьnaqan syiendj: — bolçeviktjk вascьlьq etu өnerj teorianь вjludj, вasqaca aitqanda, qoqam damuьnьn zaңdarьn, çūmьscь qozqalьsь damuьnьn, proletarlьq revolutsia damuьnьn, sotsialistjk qйrьlьs damuьnьn zaңdarьn вjludj kerek qьladь çana sotsialistjk qйrьlьsqa вascьlьq etu çөnjndegj praktikalьq çйmьsta вйl zaңdardь paidalana вjludj kerek qьladь.

Bjzdjn вarlьq kadrlarьmьz sovettjk intelligentsianьn zor armiasь. Sovettjk intelligentsia çūmьscь tавьmen çana carualar men tьqьz вailanьstь. Būl — myldem çaңa intelligentsia, çer çyzjndegj elderdjn вjrde вjreujnde mūndai intelligentsia çoq.

Ec вjr memleket өzjnjn intelligentsiasьnsьz tйra almadь çana tйra almaidь, al əsjrese çйmьscьlar men carualardьn sotsialistjk memleketj əzjnjn intelligentsiasьnsьz tйra almaidь. Sovet өkmetj ornaqannan вergj çьldardьn jcjnde өsken вjzdjn intelligentsiamьz memlekettjk apparattьn kadrlarь вolьp tавьladь, osьlar arqьlь çйmьscь tавь өzjnjn jckj çana sьrtqь saiasatьn çyrgjzip otьradь. Bйlar — komandalьq postьlarqa çoqarьlatьlqan kecegj çйmьscьlar men carualar çana çйmьscьlar men carualardьn вalalarь. Memleket caruacьlьq pen mədenietjn вarlьq salalarьna, sonьn jcjnde aul caruacьlьqьna da вaqьt sjltep otьrqan, ərвjr memlekettjk qьzmetker өzjnjn çūmьsьn sanalь tyrde oidaqьdai orьndauь ycjn memlekettjn sьrtqь çana el jcjndegj mjndetterjn tysjnuge tijstj вolьp otьrqan вjzdjn eljmjz siaqtь elde intelligentsianьn airьqca maңьzь вar.

Demek, sovettjk intelligentsiaqa marksistjn-lenindjk tərвie вeru mjndetj bolcevikter partiasьnьn en вjrjncj kezektegj çana en maңьzdь mjndetterjnjn вjrj вolьp tавьladь.

BK(в)P Ortaiьq Komitetj mьnanь atap kөrsetedj — sovet memleketjnde intelligentsianьn rөlj osьndai maңьzdь вola tйrsa da, вjzdjn intelligentsianь mensjnвeitjn kozqaras osьuaqьtqa deijn əlj çoiьlьp вolmaqan,

вил көzqaras — intelligentsianың pomeccikter men kapitalisterge qьzmet etken revolutsiaqa deijngj dəujrde intelligentsia, çөnjnde çaiьlqan pjkjrler men көzqarastardь вjzdjң sovettjk intelligentsiaqa өte ziandь tyrde auьstьra salqandьq boladь.

Intelligentsianь mensjnвeitjn вйl көzqarastьң belgjlerj — kadrlardьң arasьndaqь ideialьq tərвie çйmьsьnьң eleusjz qalьp, aqsaqandьqьnda, intelligentsianьn, qьzmetcjlerdjң, oqьtucьlardьn, dərjgerlerdjң, studentterdjң, kolxozdьq intelligentsianьn, taqьsьn taqьlardьң arasьnda saiasi çүmьstь үmьt qaldьrqandьqta, partiada bar çana partiada çoq intelligentke, tjptj ol өzjnjң sjnjrgen enвekterjnjң arqasьnda sovet memleketjnjң bascьlьq postьna çoqarьlatьlqan kecegj kyngj staxanovcь bola tүrsa da, oqan ekjncj sorttьң adamь dep mensjnвei astamcьlьqpen qaraitьndьq ta bolьp otьr.

Sovet intelligentsiasьna мйndai, bolceviktjkke çat közqaras — taqьlьq, вйzaqьlьq çana sovet memleketj үcjn qauьptj közqaras boladь. Atap aitqanda intelligentsianьn arasьnda, вjzdjң kadrlardьң arasьnda saiasi çйmьstьn йmьt qalqandьqьnьn saldarь partianьң saiasi ьqpalьnan tьsqarь qalqan çana ideia çaqьnan cьңdaludan airьlqan вjzdjң kadrlardьң вjr вөlegjnjң saiasi çoldan taiьp, catasьp, cet el razvedkalarьnьn çana olardьң trotskicjl-вuxarinçjl, вurçuaziacьl-ultcьl agenturasьnьn olçasь вoluьna əkeljp soqqanьn үqьnu kerek.

BK(в)P Ortalьq Komiteti intelligentsiaqa мйndai «maxaevcjl», lenindjkke qarsь közqarasqa tiьm salu kerek dep sanaidь.

Sovettjk intelligentsianь marksizmnjң-leninizmnjң ruqьnda tərвieleu kerek.

Мйndai intelligentsia вolmaiьnca sovet memleketj elge oidaqьdai bascьlьq ete almaidь.

«BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» sovettjk intelligentsiaqa osьndai tərвie вerudjң qйralь вolьp tавьladь.

III

BK(в)P Ortalьq Komitetj qaulьetedj:

1. Kyctj вьtьratatьn çana propaganda çйmьsьnьn dəreçesjn tөmendetetjn, propagandanьn sapasьna zian keltjrjp, partia aqartu orьndarьnda kommunisterdj kruçoktarqa san çaqьnan köp tartudьң soңьna tysu praktikasь terjs praktika dep sanalsьn.

2. Partia үiьmdarь partia propagandasь jsjndegj йiьmdastьru kustarlьqьn çoiuqa, propaganda çйmьsьna вjr ortalьqtan вascьlьq etuge çana partia propagandasьn үiьmdastьru jsjn qaita qүrqanda onьn sapasьn köterudj, onьn ideialьq dəreçesjn köterudj qamtamasьz etetjndei bolьp qaita qүruqa mjndettendjrjlsjn.

3. Marksizmdj-leninizmdj propagandalaudьn negjzj — «Bykjl soiuzdьq kommunist (вolcevikter) partiasь tarixьnьn qьsqaca kursь» bolsьn.

BK(в)P tarixьn yirenu tөmendegjdei bolьp diferensialansьn:

Kadrlardьң **tөmengj** zvenosь ycjn, aralarьnda əzjrljkterj çetkjljksjz çoldastardьn edəujr вөlegj ycjn, kurstь partia tarixьnьn negjzgj yc etapь вoiьnca caqьndalqan köлemde yirenu çөn: 1) Bolceviktjk partianь qйru çolьndaqь kyres (I-IV taraular), 2) Bolcevikter partiasь proletariat diktaturasь çolьndaqь kyreste (V-VII taraular), 3) Bolcevikter partiasь өkmet basьnda (VIII-XII taraular).

Өzgelerden gөrj təujr əzjrljgj bar çoldastardan qйrьlqan çana вjzdjң kadrlarьmьzdьң anaqйrlьm köp zvenosь bolьp otьrqan **orta** zveno ycjn, BK(в)P Ortalьq Komitetj «BK(в)P tarixьnьn kursьn» ondaqь 12 tarau boiьnca tolьq yirenudj йsьnadь.

Çoqarь zveno ycjn, вasqaca aitqanda, anaqйrlьm əzjrljgj bar çoldastar ycjn «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» ərвjr taraudьң вөljmderj boiьnca, sonьmen вjrge Markstjn — Engelstjn — Leninnjn — Stalinnjn tijstj cьqarmalarьnьn өzjnen oqu arqьlь yirenu çөn.

4. Marksizmdj — leninizmdj yire-

nudjn vastь ədjsj özderjnen yirenu ədjsj voluqa tijs ekendjgj eskе alьnьp, partia oquь kruçoktarьnьn sanьn azaitu ovlьstьq komitetterge, ölkeljk komitetterge çana üilt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjne tapsьrьlsьn.

Ərvjr jrj kəsjp ornьndaqь, mekemedegj, vuzdaqь kəzjrgj talai-talai ondaqan, al keide tjptj çyzdegen kruçoktardьn ornьna, jske dürьs kjrjsjlctjn volsa, jrj kəsjp ornьnda, jrj mekemede, camamen aitqanda, tömengj kadrlar ycjn 2-3 kruçok, orta dəreçeij 2-3 kruçok çana en vjljmdj, əzjrljgj var adamdar ycjn 1 köterinkj kruçok, al vuzdarda orta çana köterjnkj tjptj vjrnece kruçoktar voluь qolailь volьp cьqadь.

Selolьq audandarda «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» kruçoktarda oqudь qalaitьndar volqanda çana kvalifikatsialь propagandister volqanda, selolьq intelligentsia ycjn: partia çana sovet aktivj, oqьtucьlar, sauda-kooperativ qьzmetkerlerj, kolxoz aktivj taqь-taqьlarь ycjn vjrnece kruçoktar volsa da voladь.

Kruçoktardьn sanьn azaitqan da olardь naqьz kvalifikatsialь propagandistermen qamtamasьz etu mjndetjn eske alu kerek.

5. Kommunisterdj partia oquь kruçoktarьna zorlap çazudьn əkjmcjljkviurokrattьq praktikasь çoilьlatьn volsьn.

Kruçoktarqa qatьnasu tek ьqtiarlь js ekendjgj ərvjr kommuniske tysjndjrjlsjn.

6. Kruçoktardьn çümьsь qolmaqol ənqjme çana çoldastьq aitьs negjzjne qürьluqa tijs. Partiada var çana partiada çoq volcevikterdj ideia çönjnen tərvieleuge vöget volatьn, mektepcjl-əkjmcjljk ziandь ədjster, qazьnalьq közqaras çana sxematizm kruçoktardan mylde alastalatьn voluqa tijs. Propagandister kruçok myceleriinin qalaqan məselelerj çönjnde çoldastьq tysjnjk veruge tijs.

Kruçoktardьn çümьsьna forməldьviurokrattьq reglament velgjleu (partianьn vjrьnqai oqu kynj, çümьstan son jle-cala ekj saqat savaq oqu, kruçoktarqa qatьnasucьlardьn qalaqan praktikalьq siiraular qoiudan vas tartu çana taqь sondailar) çoiьlиь qaçet. Ərvjr kruçoktьn savaq raspisaniasьn, çergjljktj çaqdailarqa syiene otьrьp, propagandistermen vjrlesjp, kruçokke qatьnasucьlar velgjleuge tijs. Qoiьlqan məselelerdj çete talqьlau ycjn, kruçokke qatьnasucьlar qanca uaqьt kerek dep vjlse, ərvjr savaq sonca uaqьtqa sozьluqa tijs.

Kruçoktardьn çümьsь oqudь ətc üzaq uaqьtqa sozьp çjbermeitjndei volьp iiiьmdastьrьluqa tijs. Kəzjrgj kruçoktardьn negjzgj kemcjljkterjnjn vjrj — alqacqь taqьrьptarqa uaqьttь ölceusjz köp völjp, al partia tarixьnda asa manьzdь mənj var, oktəvrden keijngj dəujr oqьlmai qalatьn kemcjljkten saqtanu qaçet.

Partia tarixьn yirenu çönjndegj kruçoktar, oqan qatьnasucьlardьn çalpь çana saiasi əzjrljgjnjn azdьköptj vjrьnqai volubn qamtamasьz etetjndei volьp qürьluqa tijs. «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» yirenudjn diferentsialь sipatьna səikes, əzjrljktjn dəreçesjne qarai kruçoktardьn yc tipj volqanь çön:

a) «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» caqьndalqan kölemde çana teoria məselelerjn ne qürlьm onai tysjndjrumen yirenetjn, kadrlarьmьzdьn tömengj zvenolarьna arnalqan kruçoktar;

v) «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çeke taraular voiьnca toiьq yirenetjn, orta zvenoqa arnalqan kruçoktar;

v) «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» ərvjr taraudьn völjmderj voiьnca, negjzgj cьqarmalardь qosa oqumen yirenetjn, əzjrljgj mol çoldastarqa arnalqan kruçoktar.

7. Marksizm-leninizm propagandasьnьn manьzdь ədjsj volьp tavьlatьn **leksialar** praktikasь endjrjlsjn. Çaqsь əzjrlengen, mazmündь leksia «VK(v)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» çana marksizm-leninizm klassikterjnjn cьqarmalarьn özdjgjnen yirenetjn çoldastarqa kyrdelj kömek volуqa tijs. Sol siaqtь qalqaralьq xal məselelerj çönjnde de çana çeke teoria-

lьq, saiasattьq məseleler çənjnde de leksialar qoiu qaçet. Leksiadan keijn berjlgen sürauларqa lektordьn çauap beruj çən dep eseptelsjn. Azqana aqь tөlep qatьnasatьn acьq leksialar üiьmdastьru praktikasь endjrjlsjn.

8. Partkabinetter men propagandister seminarlarьn bet aldь kөbeite beruge salьnu arqьlь propogandistermen çīmьs jsteudegj kustarlьq pen *baqьlausьzdьq çoiьlatьn bolsьn.* Partia üiьmdarь ekj ai srok jcjnde partkabinetterdj zerttep, qaita qarap, olardьn sanьn azaitьp, propagandisterge kөmek beretjn partkabinetterdj çana өzdjgjnen saiasi bjljm alucьlar ycjn konsultatsialardь, tegjnde partianьn qalalьq, audandьq komitetterjnjn çanьnda qaldьruqa mjndettj etjlsjn. Kəsjp orьndarь men mekemelerdegj kvalifikatsialь konsultanttarmen qamtamasьz etjlmegen partia kabinetterj qьsqartьluqa tijs, nemese өzdjgjnen bjljm alucьlar ycjn oqu yij çana kjtapqana retjnde paidalanьluqa tijs. Partia üiьmdarь propagandister seminarlarьnьn sanьn qьsqartьp, propagandister seminarlarьnьn çūmьsьn BK(в)P nьn jrj qalalьq audandьq komitetterjnjn, qalalьq komitetterjnjn, oblьstьq komitetterjnjn çana өlkeljk komitetterjnjn çanьna çiuqa mjndettj etjlsjn.

Partia üiьmdarь propagandisterdjn seminarlarьn qūrqanda, olardь *marksistjk bjljmdj,* saiasi çaqьnan tekserjlgen bascьlarmen qamtamasьz etuge tijs. BK(в)P qalalьq komitetterj, oblьstьq komitetterj men өlkeljk komitetterj propagandister seminarlarь çūmьsьnьn çaiьn ynemj baqьlap tūruqa tijs.

BK(в)P tarixь çənjndegj propagandister seminarlarьnьn çūmьsь BK(в)P tarixьn yirenudjn negjzgj yc formasьna laiьqtalьp qūrьluqa tijs, onьn berçaqьnda propagandister seminarlarь «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» yirengende kruçoktardan edəujr būrьn çyretjndei bolьp qūrьiuqa tijs.

Seminar propagandisterdj «sjljkbeleitjn» orьn boluqa tijstj emes. Propagandisterdjn seminarlarьndaqь sabaq seminardьn ərbjr qatьnasucьsьnьn tvorcestvolьq çūmьsьn qamtamasьz etetjndei bolьp, teorialьq məseleler qolma-qol talqьlanatьndai bolьp, teorialьq çana ədjs məselelerj çənjnde çoldastьq aitьs qamtamasьz etjletjndei bolьp qoiьluqa tijs.

9. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn ygjt çana propaganda bөljmj partiamьzdьn anaqūrlьm kvalifikatsialь propagandisterjn, lektorlarьn, baiandamacьlarьn, konsultanttarьn bjrjktjruge mjndettj etjlsjn, olar teorialьq çurnaldardьn, ortalьq gazetterdjn çūmьsьna aralasuqa tijs, çergjljktj çerlerde leksialar men baiandamalar çasauqa tijs, marksizmdj-leninizmdj propagandalauda çergjljktj partia üiьmdarьna yzbei kөmek kөrsetuge tijs.

Tandaulь propagandisterdjn, olardьn sabaqtarьnьn, konsultatsiasьnьn, leksiasьnьn təçribelerj çinalьp, baspasөz betterjnde ynemj çarialanьp otьruь qaçet dep sanalsьn.

Propagandanьn negjzgj məselelerjn talqьlau ycjn propagandisterdj çana baspasөz qьzmetkerlerjn ynemj caqьrьp otьru qalalьq komitetterge, oblьstьq komitetterge, өlkeljk komitetterge, ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjne üsьnьlsьn.

10. Marksizmnjn-leninizmnjn asa manьzdь qūralь bolьp otьrqan çana propagandanьn bykjlsoiuzdьq tribunasь boiьp otьrqan baspasөzdjn manьzьn baqalamaucьiьq çoiьlatьn bolsьn.

Marksizmdj-leninizmdj propagandalau jsjnde baspasөz rəlj kөterjletjn bolsьn. Osь maqsatpen «Pravda» nьn, «Krasnaia zvezda» nьn, «Komsomolskaia pravda» nьn redaksiasь, sonьmen qatar respublikalьq, өlkeljk çana oblьstьq partia, komsomol gazetterjnjn redaksialarь gazet betterjnde marksizm-leninizm teorialьq məselelerj, tandaulь propagandisterdjn konsultatsialarь, leksialarь çөnjnde ynemj maqalalar, oqucьlardьn «sūraularьna» «çauaptar» basьp otьruqa mjndettj etjlsjn. «Pravda» nьn, «Krasnaia zvezda» nьn, «Komsomolskaia pravda» nьn, sonьmen qatar

respublikalьq, əlkeljk çana obiьstьq partia, komsomol gazetterj redaksialarьnьң sostavьnda propaganda bөljmderj üiьmdastьrьlьp, olardьң basьna teorialьq çaqьnan əzjrljgj bar çoldastar qoiьlsьn, redaksialardьң propaganda bөljmderjndegj çümьsqa tandauls propagandister tartьlsьn.

Partianьң teoria çөnjndegj organь çana marksizm-leninizm məselelerj çөnjndegj bykjlsoiuzdьq konsultatsia bolatьn etjp өzjnjң bettejnde partianьң mycelerj men partiada çoqtardьң qalaqan teorialьq, saiasattьq məselelerj çөnjnde çauaptar, tysjnjkter berjp otьru ycjn «Bolcevik» çurnalьn qaita qüru qaçet dep sanalsьn.

BK(b)P Ortalьq Komitetjnjң partia propagandasь men ygjt bөljmj çana memlekettjk saiasi әdebiet baspasь propagandisterge çana әsjrese partia tarixьn yirenucj tөmengj aktivke kөmektesu çөnjnde kөpcjljk qoldanatьn kjtapcalar bastьrьp cьqarudь qamtamasьz etuge, sonьmen qatar partia tarixь çөnjndegj qüraldardь bastьrьp cьqarudьң planьn çasauqa mjndettj etjlsjn.

11. Sovet intelligentsiasьna çana onь ideialьq-saiasattьq çaqьnan marksizm-leninizm ruxьnda tәrbieleu mjndetterjne mensjnbei qaraucьlьq taqьlьq, büzaqьlьq dep atap kөrsetjlsjn. Partia üiьmdarь sovet intelligentsiasьna bolceviktjk dürьs kөzqaras çasaudь qalpьna keltjruge, intelligentsianьң arasьnda, qьzmetcjlerdjң, studentterdjң çana kolxoz intelligentsiasьnьң arasьnda ideialьq-saiasattьq çümьstь өrjstetuge mjndettj etjlsjn. Bolcevizmge çetjlude, BK(b)P tarixьn çana marksizm-leninizm klassikterjnjң cьqarmalarьn yirenude Sovet intelligentsiasьna barьnca kөmektesudj qamtamasьz etjp, partiada bar çana partiada çoq intelligentsia kadrlarьnьң teoria çana saiasat çөnjndegj kençeljgjn çoiu—partia üiьmdarьnьң propaganda çөnjndegj bjrjncj kezektegj, bastь mjndetj dep eseptelsjn.

12. Teoria maidanьndaqь qьzmetkerlerdjң eleulj artta qalьp otьrqandьqь atap kөrsetjlsjn, bül artta qalucьlьq olardьң teorialьq çaqьnan әlsjzdjkterjnde, olardьң teorialьq aktuәldj məselelerdj batьl qoiudan qorqatьndьqtarьnda, qarilьqtь çana әrp kemjrucjljktj çaiularьnda, marksizmnjң-leninizmnjң çeke ereçelerjnjң өnjn ainaldьrьp, kәdjrjn tysjrulerjnde, teorialьq pjkjrde artta qalucьlьqьnda, sotsialistjk qürьlьstьң barlьq ucaskelerjnde partianьң qüraqan orasan zor praktikalьq tәçribesjn teoria çөnjnen çinaqtauьnьң çetkjljksjzdjgjnde bolьp otьr. Teoria maidanьnьnьң barlьq qьzmetkerlerj marksistjk-lenindjk teorianь jlgerj bastьratьn teorialьq məselelerdj batьl qoiudan qorqudь çoiьp, әrp kemjrucjljktj, qarilьqtь, sxolastikanь çana marksistjk-lenindjk teorianьң çeke ereçelerjnjң өnjn ainaldьrudь, kәdjrjn tysjrucjljktj çoiьp, teoria maidanьnьnьң cьdamastьq tyrde artta qalьp otьrqandьqьn batьl çana tez tyzetuge caqьrьlsьn.

13. Ideologialьq caruacьlьqtьn eleusjz qalьp aqsaqandьqь çoiьlatьn bolsьn, bül atap aitqanda, Marks—Engels—Lenin Instituts çümьsьnьң qanaqattanqьsьzdьqьnda bolьp otьr, bül institut Marks pen Engelstjң cьqarmalarьn orьs tjljne audarqanda talai bürmalaucьlьqtar, dәl emes nәrseler çjberdj; sol siaqtь Leninnjң keibjr tomdarьna qosьlqan qosьmcalarda, çazьlqan eskertuler men kommentarialarda da ziankestjk pen cektesken өte өreskel saiasi qateler çjberdj.

14. Marks—Engels—Lenin Instituts Marks—Engels cьqarmalarь çinaqtarьnьң orьs tjljndegj audarmalarьnda ketken bürmalaucьlьqtь, sonьmen bjrge V. I. Leninnjң cьqarmalar çinaqtarьna, məselen XIII-tomqa qosьlqan qosьmcalar men çazьlqan eskertulerdegj өte өreskel saiasi qatelerdj tez arada tyzetuge mjndettj etjlsjn.

Marks—Engels—Lenin Instituts Markstjң—Engelstjң çana V. I. Leninnjң cьqarmalarьn qaita bastьrudь tezdetuge mjndettj etjlsjn.

15. Bjzdjң teorialьq çurnaldarьmьzdьң өzderjmen өzderj bolьp,

akademizm piqьlьna salьnьp, вjzdjn partiamьzdьn tūrmьsь men kyresjnjn qaçettj məselelerjnen cet qalqandьqь atap kөrsetjlsjn.

Teorialьq çurnaldardьn redaksialarь өzderjnjn çūmьstarьn qaita qūrьp, өzderjnjn вetterjnde teorialьq aktuəldj məselelerdjn çazьluьn, sotsialistjk qūrьlьs təçrivesjn çinaqtaudь, вjzdjn kadrlarьmьzdьn teorialьq tjlekterjn qamtudь, teorialьq çana problemalardь çana teoria məselelerj çənjndegj tvorcestvolьq aitьstь çyrgjzudj qamtamasьz etuge mjndettj etjlsjn.

16. Partianьn вascь kadrlarьn saiasi çaqьnan qaita daiarlaudьn BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn fevral - mart plenumь вelgjlegen sistemasьna qosьmca, partianьn ьsьlqan propagandist kadrlarьn qaita daiarlau çana daiarlau çənjnde mьnadai caralar jstelsjn:

a) Mьna ortalьq qalalarda propagandister men gazet qьzmetkerlerjn qaita daiarlaitьn çьldьq kurstar ūiьmdastьrьlsьn: 1. Məskeude, 2. Leningradta, 3. Kievte, 4. Minskjde, 5. Rostovta, 6. Tвiliside, 7. Bakude, 8. Tackende, 9. Alma-atada, 10. Novosibirskjde. Būl ortalьq qalalarda ūiьmdastьrьlqan, propagandisterdj qaita daiarlaitьn çьldьq kurstar sol oвlьstь, өlkenj qana emes, çapsarlas oвlьstardь, өlkelerdj, respвlikalardь da qamtitьn вoluqa tijs. Propagandisterdjn çьldьq kurstarьnьn programmasь «Lenin kurstarьnьn» programmasьna səikes çasaluqa tijs, al onda өtkjzjletjn sabaqtar propagandisterdjn çūmьs jsteuge çana Marks pen Engelstjn, Lenin men Stalinnjn cьqarmalarьn өzdjgjnen terең yirenuge daqdьsьn kyccitetjn вolьp qūrьluqa tijs.

Propagandisterdj qaita daiarlaitьn çьldьq kurstardьn вarlьqьnda oqucьlardьn çalpь kontingentj 1500-2000 adam вolьp вelgjlensjn, вūl sostavtьn, camalap aitqanda, teң çartьsь gazet qьzmetkerlerj вolsьn.

в) Partianьn çoqarь kvalifikatsialь teorialьq kadrlarьn daiarlau ycjn BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn çanьnda marksizmnjn-leninizmnjn Çoqarь dəreçelj mektевj ūiьmdastьrьlsьn, mūnьn oqu kursь yc çьldьq вolsьn.

17. Çoqarь dəreçelj oqu orьndarьnda marksistjk-lenindjk teorianьn oqьtьluь «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» terең yirenu negjzjnde qūrьlsьn. Osьmen вailanьstь mьnalar jstelsjn:

a) Leninizmnjn, dialektikalьq çana tarixь materializmnjn derвes kurstarьnьn ornьna, çoqarь dəreçelj oqu orьndarьnda «Marksizmnjn-leninizmnjn negjzderj» degen вjrьnqai kurs өtkjzjlsjn, oqu planьnda əleumettjk-ekonomikalьq pənderge вūrьn вerjlgen çalpь saqat sanь saqtalsьn. Çoqarь dəreçelj oqu orьndarьnda marksistjk-lenindjk teoria negjzderjnjn oqьtьluь «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьn» yirenuden вastaluqa tijs, sonьmen qatar marksizmnjn-leninizmnjn cьqarmalarьnьn өzjnen yirenjluge tijs. Saiasattьq ekonomia «BK(в)P tarixьn» yirengennen keijn oqьtьluqa tijs.

в) Çoqarь dəreçelj oqu orьndarьnda kəzjrgj kezde çyrgjzjletjn dialektikalьq çana tarixi materializmnjn, leninizmnjn çana BK(в)P tarixьnьn çeke kafedralarьnьn ornьna marksizmnjn-leninizmnjn вjrьnqai kafedrasь qūrьlsьn.

v) Filosofia, tarix çana ədeviet fakulteterj вar universitetter men instituttarda вūl fakultetterdegj dialektikalьq çana tarixi materializmnjn kursь oqьtьlatьn вolьp saqtalsьn.

g) BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn propaganda çana ygjt вөljmjne, çoqarь mektep jsterjn вasqaratьn Bykjlsoiuzdьq Komitetke 1939-40-cь oqu çьlьnьn вastaluьna deijn marksizm-leninizm kafedralarьnьn вascьlarьn jrjktep alьp, olardь BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn вekjtujne tapsьru çyktelsjn. Ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjne, BK(в)P nьn өlkeljk komitetterjne, oвlьstьq komitetterj men qalalьq komitetterjne marksizm-leninizm negjzderjnjn teoria çaqьnan daiьndalqan, saiasi çaqьnan sьnalqan oqьtucьlarьn jrjktep alu tapsьrьlsьn.

d) Marksizm-leninizmnjn Çoqarь

dəreçelj mektebjnjn çanьnda çoqarь dəreçelj oqu orьndarь ycjn marksizm-leninizm oqьtucьlarьn qaita daiarlaitьn altь ailьq kurstar ūiьmdastьrьlsьn.

Marksizm-leninizm propagandasьna partia bascьlьqьn negjzjnen ondau maqsatьn kөzdep BK(в)P Ortalьq Komitetj qaulь etedj:

18. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn, ūlt kompartialarь Ortalьq Komitetterjnjn, BK(в)P өlkeljk komitetterj men oblьstьq komitetterjnjn partia propagandasь men ygjt bөljmderj çana baspasөz ben baspa bөljmderj bjrjktjrjljp, bjrьnqai propaganda çana ygjt bөljmderj qūrьlsьn.

19. Marksizmdj-leninizmdj baspasөz arqьlь çana auzca propagandalau çөnjndegj, būqaralьq saiasi ygjt çөnjndegj çūmьstьn barlьqь propaganda çana ygjt bөljmderjnde bolsьn (partia baspasөzj; propaganda çana ygjt әdebietjn cьqaru; marksizmdj-leninizmdj baspasөz arqьlь çana auzca propagandalau jsjn ūiьmdastьru; propaganda çūmьsьnьn ideialьq mazmūnьn baqьlap otьru; propaganda kadrlarьn jrjktep alu çana bөlu, partia kadrlarьn saiasi çaqьnan qaita daiarlau çana daiarlau; būqaralьq saiasi ygjt ūiьmdastьru).

Propaganda çana ygjt bөljmderjnjn çūmьsьnьn negjzj — BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn osь qaulьsьn praktika çyzjnde jske asьru bolsьn.

20. Marksizmdj-leninizmdj propagandalaudьn sapasьn arttьru ycjn, partia ūiьmdarь propaganda jsjnde būdan bьlai qarai, әdette, basqa çūmьstardьn qandaiьnan bolsa da bosatьlqan, būl çūmьsqa uaqьtьn tolьq bөle alatьn çana өzjnjn teorialьq, propagandistjk kvalifikatsiasьn yzdjksjz arttьra alatьn çoldastarqa syienetjn boluь qaçet dep sanalsьn.

Osьnen bailanьstь BK(в)P nьn oblьstьq komitetterj men өlkeljk komitetterjne tūraqtь propaganda çūmьsьna en çaqsь propagandisterdj jrjktep alu tapsьrьlsьn.

21. Propaganda çana ygjt bөljmderjnjn qьzmetkerlerjn partia organdarь en sьnalqan professional-propagandisterdjn çana partia әdebiet-cjlerjnjn qatarьnan jrjktep aluqa tijs.

BK(в)P Ortalьq komitetjnjn, ūlt kompartialarь Ortalьq Komitetterjnjn, BK(в)P nьn oblьstьq komitetterjnjn, өlkeljk komitetterj men qalalьq komitetterjnjn propaganda çana ygjt bөljmderjnjn sostavьnda lektorlar gruppalarь ūiьmdastьrьluqa tijs.

22. Kruçoktar sanьnьn kemjtjluj, sol siaqtь, kәsjp orьndarь men mekemelerde partia kabinetterjnjn azaitьluьmen bailanьstь qalalarda propagandist qьzmetkerlerjnjn bjr bөlegj bosaitьndьqtan, oblьstьq komitetterge, өlkeljk komitetterge, ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjne būl qьzmetkerlerdjn en çaqsь daiьndalqan bjr bөlegjn propaganda çūmьsьn kyceitu ycjn selendjk audandarqa auьstьru tapsьrьlsьn.

23. Partianьn qalalьq komitetterj men audandьq komitetterjnjn kәzjrgj mәdeniet-propaganda bөljmderj Propaganda çana ygjt bөljmderj bolьp qaita ūiьmdastьrьlsьn. Kәzjrgj uaqьtta mәdeniet-propaganda bөljmj çoq audandьq komitetterde de Propaganda çana ygjt bөljmderjnjn qūrьluь qaçet dep sanalsьn. Partianьn audandьq komitetterjnde Propaganda çana ygjt bөljmderjnjn qūrьluьna, oblьstьq komitetterdjn, өlkeljk komitetterdjn, ūlt kompartialarь Ortalьq Komitetterjnjn ūsьnuь boiьnca, ьsьlqan qьzmetkerlerdjn jrjkteljp alьnuьna qarai, ərbjr audan ycjn BK(в)P Ortalьq Komitetj çekeçeke rūqsat beretjn tәrtjp ornatьlsьn.

Partianьn qalalьq komitetterjnjn, audandьq komitetterjnjn Propaganda çana ygjt bөljmderjnjn sostavьna qalalьq çana audandьq partia kabinetterj kjrgjzjlsjn, partia kabinetterjnjn bastьqtarь sonьmen bjrge Propaganda çana ygjt bөljmderj bastьqtarьnьn orьnbasarlarь bolatьn bolsьn.

24. Partianьn oblьstьq komitetterjnjn, өlkeljk komitetterjnjn, ūlt kompartialarь Ortalьq Komitetterjnjn, partianьn өkjrjktjk komitetterjnjn, qalalьq komitetterj men au-

dandьq komitetterjnjn Propaganda çana ygjt вөljmderjnjn bastьqtarьn BK(в)P Ortalьq Komitetj вekjtetjn tərtjp ornatьlsьn, al būl komitetterdjn propaganda çana ygjt вөljmderjnjn basqa çauaptь qьzmetkerlerj oвlьstь komitetterdjn, өlkeljk komitetterdjn çana ūlt kompartialarь Ortalьq Komitetterjnjn вiurolarьnda вekjtjletjn вolsьn.

Oвlьstьq komitetter, өlkeljk komitetter, ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterj ekj ai sroktjn jcjnde propaganda çana ygjt вөljmderjnjn qьzmetkerlerjn tolьq jrjktep alьp, вekjtuge mjndettendjrjlsjn.

25 Marks—Engels—Lenin Institutьnьn çūmьsь marksizmdj-leninizmdj propagandalaumen tьqьz вailanьstь вolqandьqьnan, Marks—Engels—Lenin Instituть BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn propaganda çana ygjt вөljmjnjn qaramaqьna вerjluj qaçet dep sanalsьn.

26. BK(в)P Ortalьq Komitetj barlьq partia komitetterjn вolceviktjk partianьn en çaqьn kөretjn isj—marksizm-leninizmdj propagandalau jsjmen cьndap cūqьldanuqa mjndetteidj. Partianьn komitetterj propaganda jsjnjn mazmūnьn, egçei-tegçeijne deijn terең вaiьptap, oqan naqьz вascьlьq etuge mjndettj. Oвlьstьq komitetter, өlkeljk komitetter çana ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterj marksizm-leninizmdj propagandalau jsjn osь qaulьqa səikes ūiьmdastьrudьn вarlьq jsjn qaita qūruqa вascьlьq etu çūmьsьn *өz qoldarьna aluqa tijs.*

Partia propagandasьnьn вykjl jsjn Ortalьq Komitettjn osь qaulьssьnьn ruxьnda qaita qūru çūmьsь partia organdarьnьn airьqca nazar audarьp, qamqorlьq jsteujn kerek qьladь dep partianьn вarlьq ūiьmdarьna kөrsete otьrьp, Ortaьq Komitet propaganda jsjn qaita qūruqa qalai вolsa solai-forməldьq tyrde qarau qaupjnen, propaganda çūmьsьnьn өtken kezdegj вarlьq təçribesjn вet aldь çoqqa cьqaruqa tьrьsatьndьqtьn qandaiьnan вolsa da partia ūiьmdarьn saqtandьradь.

Partia propagandasьnьn jsjne bascьlьq etudj ondau maqsatьmen, әrвjr qalalьq komitette, oвlьstьq komitette, өlkeljk komitette çana ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetjnde propaganda men ygjttj ūiьmdastьrudьn, onьn mazmūnьnьn məselelerjmen qana cūqьldanьp otьratьn *arnaulь* sekretar *вoluqa tijs* dep вelgjlensjn.

* *
*

BK(в)P Ortalьq Komitetj audandьq komitetterge, qalalьq komitetterge, oвlьstьq komitetterge, өlkeljk komitetterge çana ūlt kompartialarьnьn Ortalьq Komitetterjne osь qaulьnь partia aktivjne, partianьn barlьq mycelerjne tysjndjrudj tapsьradь.

«Bykjlsoiuzdьq Kommunist (вolcevikter) Partiasь tarixьnьn» çarьqqa cьquь ejzdjn kadrlarьmьzdьn—partia, komsomol, sovet, profsoiuz, caruacьlьq, mədeniet qьzmetkerlerjnjn, вykjl sovettjk intelligentsia kadrlarьnьn, —өzjnjn teorialьq çaqьnan artta qalqandьqьn çoiuqa вet вūrudьn вasь вolиqa tijs dep BK(в)P Ortalьq Komitetj atap kөrsetedj.

«BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» вjzdjn partianьn çana sovet qalqьnьn өmjrjndegj ideia-saiasat çaqьnan çanadan kyctj өrleudjn bastalqanь вoladь.

Qoqamdьq damu zandarьnьn вjljmen qarulandьratьn marksizm-leninizm teoriasьna çetjle otьrьp, вjzdjn kadrlarьmьz cьn çenjlmeitjn kadrlar вolьp aladь çana osь teoriaпьn tuь astьnda, Lenin—Stalin partiasьnьn bascьlьqь arqasьnda вykjl sovet qalqьn kommunizmnjn çenujne qarai вūrьnqьdan da çaqsьraq вastaidь.

1938 çьl. noiвrdjn 14.

Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) partiasьnьң tarixь

QЬSQACA KURS

Redaksiasьn basqarqan BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn Komissiasь.
BK(в)P Ortalьq Komitetj йnatqan 1938 çьl.

KJRJSU

Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) Partiasь Reseide өtken qasьrdьң 80-çьldarьnda cьqqan marksistjk bjrjncj йsaq kruçoktar men gruppalardan bastap, kəzjr çer çyzjnde çiмьscьlar men carualardьң sotsialistjk bjrjncj memleketjn basqarьp otьrqan bolcevikterdjң йlь partiasьna dejjn, йzaq, danqtь çoldardь өttj.

BK(в)P revolutsiadan bұrьnqь Reseidegj çiмьscь qozqalьsьnьң negjzjnde marksistjk kruçoktar men gruppalardan өsjp çetjldj, bұl kruçoktar men gruppalar çumьscь qozqalьsьmen bailanьsьp, oqan sotsialistjk sana engjzdj. BK(в)P marksizmnjң leninizmnjң revolutsiacьl qьlьmьn qoldandь çana sonь qoldanьp otьr. BK(в)P kөsemderj imperializmnjң, imperialistjk soqьstardьң çana proletarlьq revolutsialardьң zamanьndaqь çaңa çaqdailarda Marks pen Engelstjң qьlьmьn odan әrj damьtьp, onь çaңa satьqa kөterdj.

BK(в)P çiмьscь qozqalьsьnьң jcjndegj йsaq burçuazialьq partialarmen, es-erlermen (al, odan bұrьn olardьң aldьnda өtken qalqcьldarmen), menceviktermen, anarxistermen, tyrlj tystegj burçuaziacьl йltcьldarmen, al, partianьң jcjnde — menceviktjk, oportunistjk aqьmdarmen, — trotskijcjldermen, buxarincjldermen, йltcьluklonistermen çana Lenin çolьna qarsь basqa gruppalarmen prinsiptjk kyreste өsjp, nьqaidь.

BK(в)P çiмьscь tabьnьң barlьq çaularьna, eңbekcjlerdjң barlьq çaularьna — pomeccikterge, kapitalisterge, kulaktarqa, ziankesterge, cpiondarqa, kapitalistjk qorcaudьң barlьq çaldamalarьna qarsь revolutsiacьl kyreste nьqaiьp, cьnьqtь.

BK(в)P tarixь — yc revolutsianьң: 1905 çьlqь burçuazialьq-demokratialьq revolutsianьң, 1917 çьldьң fevralьndaqь burçuazialьq-demokratialьq revolutsianьң çana 1917 çьldьң өktəbrjndegj sotsialistjk revolutsianьң tarixь.

BK(в)P tarixь — sarizmdj qiлlatudьң, pomeccikter men kapitalisterdjң өkmetjn qiлlatudьң tarixь, azamat soqьsь kezjndegj cet elderdjң qiлraldь interventsiasьn qiratudьң tarixь, eljmjzde Sovet memleketjn çana sotsialistjk qoqamdь ornatudьң tarixь.

BK(в)P tarixьn yirenu bjzdjң eljmjzdjң çiмьscьlarь men carualarьnьң sotsializm ycjn kyresjnjң təçribesjne baiьtadь.

BK(в)P tarixьn yirenu, marksizm-

leninizmnjn barlьq çaularьna qarsь, enbekcilerdjn barlьq çaularьna qarsь, bjzdjn partiamьzdьn kyresjnjn tarixьn yirenu bolcevizmge çetjluge kөmek beredj, saiasi qьraqьlьqtь arttьradь.

Bolceviktjk partianьn erljk tarixьn yirenu qoqamdьq damu men saiasi kyres zandarьn bjluge, revolutsianьn qozqaucь kycterjn bjluge qarulandьradь.

BK(b)P tarixьn yirenu Lenin —Stalin partiasьnьn ülь jsjnjn typkiljiktj çenjip cьqatьndьqьna, kommunizmnjn bykjl çer çyzjnde çenjip cьqatьndьqьna senjmdj nьqaitadь.

Bül kjtap Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) paritasьnьn tarixьn qьsqaca baiandaidь.

Çalpь qorьtьndь

Bolcevikter partiasьnьn өtken tarixi çolьnьn negjzgj qortьndьlarь qandai?

BK(b)P tarixь bjzge nenj yiretedj?

1) Partia tarixь, en aldьmen, opportunizmnen sau, keljsjmpazdarmen çana kapitulənttar men ьmьralaspaitьn, burçuazia men onьn memlekettjk өkmet biljgjne kelgende revolutsiacьl, proletariattьn revolutsiacьl partiasь bolmasa, proletarlьq revolutsianьn çenuj, proletariat diktaturasьnьn çenuj mymkjn emes dep yiretedj.

Partia tarixь, proletariattь mündai partiasьz qaldьru — onь revolutsiacьl bascьlьqsьz qaldьru degen sөz, al, onь revolutsiacьl bascьlьqsьz qaldьru — proletarlьq revolutsia jsjn mert qьlu degen sөz dep yiretedj.

Partia tarixь, tatu-təttj türu ruxьnda tərbielengen, opportunisterdjn qüiьrcьqьnda syiretjletjn, «əleumettjk reformalardь» kөkseitjn, əleumettjk revolutsiadan qorqatьn, batьs-evropalьq tiptj, kədjmgj sotsial-demokratialьq partia mündai partia bola almaidь, dep yiretedj.

Partia tarixь, burçuaziamen batьl beldesuge proletariattь əzjrlei alatьn çana proletarlьq revolutsianьn çenujn üiьmdastьru qolьnan keletjn, tek çanа tiptj partia, markstjk-lenindjk partia, əleumettjk revolutsia partiasь qana osьndai partia bola aladь dep yiretedj.

Mündai partia SSSR da bolcevikter partiasь bolьp tabьladь.

«Revolutsianьn aldьndaqь dəujrjnde, — deidj Stalin çoldas, — azdь-kөptj beibjt damu dəujrjnde, II Internatsionaldьn partialarь çümьscь qozqalьsьndaqь ystem kyc bolьp, kyrestjn parlamenttjk formalarь negjzgj forma dep sanalьp çyrgen kezde, partianьn keijn acьqtan-acьq revolutsialьq beldesuler çaqdaiьnda alqan manьzьndai kyctj, cecucj manьzь çoq edj, boluь da mymkjn emes edj, II Internatsionaldь cabuьl çasaqandardan qorqaqanda, Kautski: II Internatsionaldьn partialarь soqьs qüralь emes, beibjtcljjk qüralь, sondьqtan da ol partialar soqьs kezjnde, proletariattьn revolutsialьq maidanqa cьqqan kezderjnde, aitarlьq ecnərse jsteuge camasь kelmeidj, — deidj. Bül tjptj dürьs. Bjraq, bül ne degen sөz? Būl, II Internatsionaldьn partialarь proletariattьn revolutsialьq kyresjne çaramaidь, ol partialar proletariattьn çümьscьlardь өkmettj qolqa aluqa bastaitьn çauьnger partialarь emes, parlament sailauьna, parlament kyresjne beijmdelgen sailau apparatь, degen sөz. II Internatsionaldaqь opportunister ystem bolьp tūrqan kezde, proletariattьn negjzgj saiasi üiьmь partia bolmai, parlament fraksiasь boluь faktьsьnьn sebebj de osьdan. Bül dəujrde partia js çyzjnde parlament fraksiasьnьn cьlauь, onьn qьzmetjn atqarucь elementj bolqanь çürtqa məljm. Bül siaqtь çaqdaida, osьn-

dai partianың bastauымen proletariattь revolutsiaqa daiьndau turalь sөz boluьda mymkjn emes ekenjn dәleldep çatudьң qaçetj bolarma eken.

Bjraq, çaңa dәujr bastalqannan keijn js negjzjnen өzgerdj. Çaңa dәujr taptardьң acьqtan-acьq soqtьqьsqan dәujrj, proletariattьң revolutsialьq qimьldarьnьң dәujrj, proletariat revolutsiasьnьң dәujrj, kycterdj turadan-tura imperializmdj qulatьp, өkmettj proletariattьң tartьp aluьn daiarlau dәujrj. Bүl dәujr proletariattьң aldьna partianьң barlьq çүmьsьn çaңa, revolutsialьq negjzde qaita qūru, çūmьscьlardь, өkmettj qolqa alu çolьndaqь revolutsialьq kyrestjң ruqьmen tәrbieleu, rezervterdj daiьndap, qүrastьru, kөrcj elderdjң proletariatьmen odaq çasau, kolonialardaqь, tәueldj elderdegj azattьq qozqalьsьmen berjk bailanьs çasau sekildj, çaңa mjndetter qoiadь. Bүl çaңa mjndetterdj parlamentarizmnjң beibjtcilјik çaqdailarьnda tәrbielengen eskj sotsial-demokratialьq partialardьң kycjmen cecuge boladь dep oilau, — өzjndj ymjtsjz tyңjluge salu, sөzsjz çeңjluge basьңdь bailau bolьp tabьladь. Moinьңda mūndai mjndetter tүrqanda, eskj partialardьң bastauьnda qala beru — tolьq qүralsьzdanьp qalqandьq bolьp tabьladь. Proletariattьң mүndai xalge kөne almaqanьn dәleldep çatudьң qaçetj bolar ma eken.

Osьdan keljp, çaңa partianьң, çauьnger partianьң, revolutsiacьl partianьң, proletariattь өkmettj qolqa alu kyresjne bastauqa erljgj, batьldьqь çetetjn partianьң, revolutsialьq çaqdaidьң qiьn-qьstau carttarьn taldauqa tәçribesj çetetjn, maqsatqa çetu çolьndaqь tyrlj çalqьz qazьqtarqa soqpai өtuge çetkjljktj eвj bar partianьң kerektjgj osьdan keljp cьqadь.

Mүndai partia bolmasa, imperializmdj qүlatu turalь, proletariat diktaturasьn ornatu turalь oilaudьң da keregj çoq.

Bүl çaңa partia — leninizm partiasь boladь» (**Stalin,** Leninizm мәselelerj, 62 вetter).

2) Partia tarixь, onanson, eger çүmьscь tabьnьn partiasь çүmьscь qozqalьsьnьң aldьnqь qatarlь teoriasьna çetjlmegen bolsa, eger ol markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlmegen bolsa, ol өz tabьnьn bascьsьnьn rөljn atqara almaidь, proletarlьq revolutsianьң үjьmdastьrucьsьnьң çaңa bascьsьnьn rөljn atqara almaidь dep yiretedj.

Markstjk-lenindjk teorianьң kycj — onьn partiaqa çaqdaidь aiьruqa, tөңjrektegj oqiqalardьң jckj bailanьsьn үqьnuqa, oqiqalardьң aiaq alьsьn bolçauqa, oqiqalardьң kәzjrde qalai çana qaida damьp bara çatqanьn qana emes, olardьң kelecekte qalai çana qaida damuqa tijs ekenjn de bolçauqa mymkjndjk beretjnjnde.

Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlgen partia qana өzjne өzj senjp jlgerj basa aladь çana çүmьscь tabьn jlgerj bastai aladь.

Al, markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlmegen partia, mүnьn kerjsjnce, laçsьz qarmalьp laqatьn boladь, jstegen jsjnde өzjne өzj senuden aiьrьladь, çүmьscь tabьn jlgerj bastai almaidь.

Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlu— Markstjң — Engelstjң — Leninnjң cьqarmalarьndaqь çeke qorьtьndьlar men ereçelerdj qadaqalap çattau, olardan der kezjnde sitat keltjrudj yirenu, sөitjp, çattap alqan bүl qortьndьlar men ereçelerdj çaqdaidьң qandaiьna bolsa da, өmjrdjң barlьq kezeңderjne çaraidь dep dәmelenjp, sonьmen tьnu siaqtь bolьp kөrjnuj mymkjn. Bjraq, markstjk-lenindjk teoriaqa bүlai qarau tjptj terjs boladь. Markstjk-lenindjk teorianь, dogmalardьn çinaqь siaqtь, katexizis siaqtь, nanu simvolь siaqtь dep, al marksisterdjң өzderjn әrp kemjrgender çana xarilar dep qarauqa bolmaidь. Markstjk-lenindjk teoria—qoqamnьң damuь turalь qьlьm, çүmьscьlar qozqalьsь turalь qьlьm, proletarlьq revolutsia turalь qьlьm, kommunistjk qoqam qүrьlьsь turalь qьlьm. Ol, qьlьm bolqandьqtan, bjr orьnda tүrmaidь da çana tүra da almaidь, — ol damьp çana çetjljp otьradь. Әrine,

өzjnjң damuьnda ol çaңa təçribelerjmen, çaңa вjljmder men molьqa bermei tйra almaidь, al onьң çeke ereçelerj men qortьndьlarь uaqьt өtken saiьn өzgermei tйra almaidь, olar tarixi çaңa çaqdailarqa səikes çaңa ereçeler men qortьndьlarqa auьstьrьlmai tйra almaidь.

Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlu tjptj de — onьң barlьq formulalarь men qortьndьlarьn tygel çattau çana вйl formulalar men qortьndьlardьң ərвjr ərpjne çarmasa beru degen sөz emes. Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlu ycjn bərjnen вйrьn, onьң ərpj men mənjnjң arasьn aiьra вjlu kerek.

Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlu — вйl teorianьң mənjn йqu çana proletariattьң taptьq kyresjnjn aluan-aluan çaqdailarьnda revolutsialьq qozqalьstьң praktikalьq məselelerjn cecerde вйl teoriamen paidalanudь yirenu degen sөz.

Markstjk-lenindjk teoriaqa çetjlu — вйl teorianь revolutsialьq qozqalьstьң çaңa təçribesjmen baiьta вjlu, onь çaңa ereçeler, qortьndьlarmen baiьta вjlu, teorianьң mənjne syiene otьrьp, onьң keiвjr eskjrjp qalqan ereçelerj men qortьndьlarьn tarixi çaңa çaqdailarqa səikes çaңa ereçeler men qortьndьlarqa auьstьrudan jrkjlmei, onь damьta çana jlgerj bastьra вjlu degen sөz.

Markstjk-lenindjk teoria — dogma emes, jske bascьlьq.

Orьstьң ekjncj revolutsiasьna (1917 ç. fevral) deijn barlьq elderdjn marksisterj, kapitalizmnen sotsializmge өtu dəujrjnde qoqamnьң saiasi йiьmьnьң eң qolailь formasь parlamentarlьq demokratialьq respublika вolьp tabьladь degenge syienedj. Ras, Marks 70-çьldarda proletariat diktaturasьnьң eң qolailь formasь parlamentarlьq respublika emes, Pariç kommunasь tipindegj saiasi йiьm вolьp tabьladь, dep kөrsetken edj. Bjraq, amal ne, Markstjң вйl nйsqauь Markstjң eңвekterjnde вйdan ərj qarai damьtьlmai qala вerdj, sөitjp, йmьt вolьp kettj. Onьn ystjne, Erfurtprogrammasьnьң proektjne çazqan sьnьnda 1891 çьlь Engelstjң „demokratialьq respublika... proletariat diktaturasьnьң eң qolailь formasь parlamentarlьq respublika emes, Pariç kommunasь tipindegj saiasi йiьm вolьp tabьladь, dep kөrsetken edj. Bjraq, amal ne, Markstjң вйl nйsqauь Markstjң eңвekterjnde вйdan ərj qarai damьtьlmai qala вerdj, sөitjp, йmьt вolьp kettj. Onьn ystjne, Erfurtprogrammasьnьң proektjne çazqan sьnьnda 1891 çьlь Engelstjң „demokratialьq respublika... proletariat diktaturasь ycjn spetsifikalь forma... вolьp tabьladь“ degen вedeldj sөzj marksisterdjң demokratialьq respuвlikanь proletariat diktaturasь ycjn saiasi forma dep sanap kele çatqandьqьnda cyвə qaldьrmaqan edj. Engelstjң вйl ereçesj вйdan keijn barlьq marksister ycjn, onьң jcjnde Lenin ycjn de basch negjz вolьp aldь. Alaida, 1905 çьlqь orьs revolutsiasь çana, əsjrese, 1917 çьlqь fevraldaqь revolutsia qoqamnьң saiasi йiьmnьң çaңa formasьn — çйmьscь, carua deputattarьnьң Sovetterjn cьqardь. Reseidegj ekj revolutsianьң təçribesjn zertteu negizjnde Lenin, marksizm teoriasьna syienjp, — proletariat diktaturasьnьң eң çaqsь saiasi formasь parlamentarlьq demokratialьq respuвlika emes, Sovetter respuвlikasь, degen qortьndьqa keldj. Lenin osь negjzge syienjp, 1917 çьlqь aprelde, вurçuazialьq revolutsiadan sotsialistjk revolutsiaqa өtu dəujrjnde, proletariat diktaturasьnьң eң çaqsь saiasi formasь retjnde Sovetter respuвlikasьn йiьmdastьru йranьn kөterdj. Barlьq elderdjң opportunisterj Lenindj marksizmnen вezdj, demokratianь вйzdь dep aiьptap parlamentarlьq respuвlikaqa çarmasatьn вoldь. Bjraq, marksizm teoriasьna çetjlgen naqьz marksist, ərine, opportunister emes, Lenin edj, өitkenj Lenin marksistjk teorianь, çaңa təçribelermen baiьtьp, jlgerj bastьrdь, al opportunister ol teorianь kerj tarttь, onьң ereçelerjnjң вjrjn dogmaqa ainaldьrdь.

Eger Lenin marksizmnjң ərpjnen ərj asa almaqan вolsa çana marksizmnjң Engels formulalaqan eskj ereçelerjnjң вjrjn Sovetter respuвlikasь turaiь tarixi çaңa çaqdaiqa səikes çaңa ereçege auьstьrmaqan вolsa, partia, вjzdjң revolutsia, marksizm ne kyige йcьrar edj? Partia qaraңqьda adasьp çyrer edj, Sovetter toz-toz вolar edj, вjzdjң Sovet өkmetj вolmas edj, markstjk teoriaqa ylken nйsqan keler edj. Proletariat йtьlar edj, proletariattьң çaularь йtar edj.

Imperializmnen вйrьnqь kapitalizmdj zerttei otьrьp, Engels pen Marks, sotsialistjk revolutsia çeke alьnqan вjr elde çeңjp cьqa almaidь, ol,

tek sivilizatsialь elderdjң barlьqьnda nemese olardьң kөpcjljgjnde bjr uaqьttьң jcjnde qauьrt soqqь bolqanda qana çeңe aladь, degen qortьndьqa keldj. Bйl XIX qasьrdьң ortasьnda aitьlqan edj. Bйl qorьtьndь soңьnan barlьq marksisterge bascь ereçe boldь. Alaida, XX qasьrdьң basьna taman imperializmnen вйгьnqь kapitalizm imperialistjk kapitalizmge йlastь, өrlegen kapitalizm өljp bara çatqan kapitalizmge ainaldь. Lenin imperialistjk kapitalizmdj zertteu negjzjnde, markstjk teoriaqa syiene otьrьp, Engels pen Markstjң eskj formulasь tarixi çaңa çaqjdaiqa endj səikespeidj, sotsialistjk revolutsia çeke alьnqan bjr elde әвden çeңjp cьqa aladь, degen qorьtьndьqa keldj. Barlьq elderdjң opportunisterj Lenindj marksizmnen bezdj dep aiьptap, Engels pen Markstjң eskj formulasьna çarmasatьn boldь. Bjraq, marksizm teoriasьna çetjlgen naqьz marksist, әrine, opportunister emes, Lenin edj, өitkenj Lenin markstjk teorianь, çaңa təçribemen baiьtьp, jlgerj bastьrdь, al opportunister ol teorianь kerj tartьp, onь qйr syldege ainaldьrdь.

Eger Lenin marksizmnjң әrpjnen әrj asa almaqan bolsa, eger marksizmnjң eskj qortьndьlarьnьң bjrjn serpjp tastap, onь tarixi çaңa çaqdaiqa səikes, sotsializmnjң çeke alьnqan bjr elde çeңjp cьquьnьң mүmkjndjgj turalь çaңa qortьndьqa aubstьruqa Leninnjң teoria çөnjndegj erljgj çetpegen bolsa, partia bjzdjң revolutsia, marksizm ne kyige йcьrar edj? partia qaraңqьda adasьp çyrer edj, proletarlьq revolutsia bascьlьqtan airьlar edj, markstjk teoria әlsjrer edj. Proletariat йtьlar edj, proletariattьң çaularь йtar edj.

Opportunizm degenjmjz, markstjk teorianь nemese onьң keibjr ereçelerj men qortьndьlarьn tura terjske cьqaru degen sөz qana emes. Opportunizm keide, marksizmnjң eskjrjp qalqan keibjr ereçelerjne çarmasuqa çana olardь dogmaqa ainaldьruqa әreket jsteu, sөitjp marksizmnjң jlgerj qarai damuьn bөgeuge — solai bolqan soң, — proletariattьң revolutsialьq qozqalьsьn bөgeuge de әreket jsteu tyrjnde bjljnedj.

Markstjk teorianь jlgerj bastьra bergen çana onь proletariattьң taptьq kyresjnjң çaңa çaqdaiьnda çaңa təçribemen baiьta bergen bjrden-bjr marksister Engels өlgennen keijn asqan йlь teoretik Lenin, al Leninnen keijn Stalin çana Leninnjң basqa cәkjrtterj boldь dep aitsaq, asьra aitqandьq bolmaidь.

Mjne, Lenin men leninciider markstjk teorianь jlgerj bastьrqandьqtanda, leninizm jlgerj qarai damьqan marksizm, proletariattьң taptьq kyresjnjң çaңa çaqdailarьndaqь marksizm, imperializm men proletarlьq revolutsialar zamanьndaqь marksizm çerdjң altьdan bjr bөlegjn de sotsializm çeңgen zamandaqь marksizm boladь.

Eger bolcevikter partiasьnьң aldьңqь qatarlь kadrlarь marksizm teoriasьna çetjlmegen bolsa, eger olar bйl teoriaqa jske bascьlьq retjnde qarap yirenbegen bolsa, eger olar markstjk teorianь proletariattьң taptьq kyresjnjң çaңa təçribesjmen baiьta otьrьp, onь jlgerj bastьra beruge yirenbegen bolsa, bolcevikter partiasь 1917 çьlqь өktəbrde çeңe almas edj.

Әmerika çйmьscьlarьnьң qozqalьsьna bascьlьq etu jsjn өz qolьna alqan Әmerikadaqь nemjs marksisterjn sьnap, Engels bьlai dep çazdь:

„Nemjster өz teoriasьnan әmerikalьq bйqaralardь qozqalьsqa keltjrerljk rьcag çasai almadь. Olar bйl teorianь kөp retterde өzderj tysjnbeidj çana onь çatqa yirenjp alu kerek — osьnьң өzjnde өmjrdjң barlьq kezeңderjne qaraidь dep sanap, oqan doktrinerlerce, dogmatiktarca qaraidь. Olar ycjn bйl — jske bascьlьq emes, dogma“ (*K. Marks pen P. Engels*, XXVII tom, 606-bet).

Revolutsialьq qozqalьs jlgerj basьp ketkende, 1917 çьlqь aprelde, proletariat pen carualardьң revolutsiacьl demokratialьq diktaturasь degen eskj pormulaqa çarmasqan Kamenevtj çana keibjr eskj bolcevikterdj sьnap, sotsialistjk revolutsiaqa өtudj talap etjp, Lenin bьlai dep çazdь:

«En çaqsь degende, tarixi protsestjn ərвji airьqca kezenjnjn konkrettj ekonomikalьq çana saiasi çaqdaiьnan tyrj өzgermei qoimaitьn çalpь mjndetterdj вelgjleuge qana çaraitьn «formulalardь» çattaudь çana çai qaitalaudь ədjl kelekelegen Marks pen Engels ərqacan — вjzdjn qьlьmьmьz dogma emes, jske вascьlьq deitjn... Marksist kecegj kynnjn teoriasьna çaвьsa вermei, naqьz өmjrdj, *tūrmьstьn dəl* faktьlarьn eskeruj kerek degen dausьz cьndьqtь tysjnu qaçet...» (Lenin, XX tom, 100 — 101-вet).

3) Partia tarixь, onan keijn, çĭmьscь tabьnьn qatarьnda ərcket jstcitjn, çĭmьscь tabьnьn keijn qalqan sloilarьn вurçuazianьn qĭcaqьna itermeleitjn çana, sөitjp, çĭmьscь tabьnьn вjrljgjn вĭzatьn ĭsaq вurçuaziaьq partialardь talqandamai tĭrьp, proletarьq revolutsianьn çenuj mymkjn emes dep yiretedj.

Partiamьzdьn tarixь ĭsaq вurçuazialьq partialarqa: es-erlerge, mencevikterge, anarxisterge, ĭltcьldarqa qarsь kyresjp, olardь talqandaudьn tarixь. Вĭl siaqtь partialardь çenвei çana olardь çĭmьscь tabьnьn qatarьnan qumai tĭrьp, çĭmьscь tabьnьn вjrljgjne çetu mymkjn вolmas edj, al, *çĭmьscь tabьnьn вjrljgjnsjz proletarlьq revolutsianьn* çenujn çyzege asьru mymkjn вolmas edj.

Əuelj kapitalizmdj saqtaudь çaqtaqan, ai onan son, Өktəвr revolutsiasьnan keijn kapitalizmdj qalpьna keltjrudj çaqtaqan вĭl partialardь talqandamai tĭrьp, proletariat diktaturasьn saqtau, cet eldjn soqьs interventsiasьn çenu, sotsializm ornatu mymkjn вolmas edj.

Qalqtь aldau ycjn өzderjn «revolutsiacьl» çana «sotsialistjk» partia dep ataqan вarlьq ĭsaq вurçuazialьq partialardьn — es-erlerdjn, mencevikterdjn, anarxisterdjn, ĭltcьldardьn — sotsialistjk Өktəвr revolutsiasьnьn aldьnda-aq kontrrevolutsialьq partia вolqanьn, al saiьp kelgende cet el вurçuaziaьq razvedkalarьnьn agentterjne, cpiondardьn, ziankesterdjn, diversanttardьn, kjsj өltrgjcterdjn otanqa opasьzdьq etucjlerdjn вandasьna ainaluьn kezdei soq nərse dep sanauqa вolmaidь.

«Əleumeitjk *revolutsia dəujrjn*de, — deidj Lenin, — proletariattьn вjrljgjn tek marksizmnjn өte revolutsiacьl partiasь qana, вasqa partialardьn вərjne qarsь aiausьz, meirjmsjz kyres arqьlь qana çyzege asьru mymkjn» **(Lenin,** XXVI tom. 50-вet).

4) Partia tarixь, onan son, çĭmьscь tabьnьn partiasь өz qatarьndaqь opportunisterge qarsь ьmьraqa kelmeitjn kyres çyrgjzвeijnce өz ortasьndaqь kapitulənttardь talqandamaiьnca өz qatarьnda вjrljktj çana distsiplinanь saqtai almaidь, proletarlьq revolutsianьn ĭiьmdastьrucьsь çana вascьsь retjndegj өz rөljn atqara almaidь, sotsialistjk çaqa qoqamnьn qūrucьsь degen өz rөljn atqara almaidь dep yiretedj .

Partiamьzdьn jckj tĭrmьsь damuьnьn tarixь—partia jcjndegj opportunistjk gruppalarqa — «ekonomisterge», mencevikterge, trotskicjlderge. вuxarincjlderge, ĭltcьl - uklonisterge qarsь kyrestjn çana olardь talqandaudьn tarixь.

Partia tarixь, вĭl kapitulənttьq gruppalar cьnьnda вjzdjn partiamьzdьn jcjnde çyrgen mencevizm agentterj, sonьn qĭiьrcьqtarь, sonьn çalqasь dep yiretedj. Olar da, mencevizm siaqtь, çĭmьscь tabьnьn çana partianьn jcjnde вurçuazialьq ьqpal çyrgjzu rөljn atqardь. Sondьqtan partia jcjndegj вĭl gruppalardь çoiu çolьndaqь kyres—mencevizmdj çoiu çolьndaqь kyrestjn çalqasь вoldь.

«Ekonomisterdj» çana mencevikterdjn qiratpaiьnca вjz partia qūra almaqan вolar edjk çana çūmьscь *tabьn proletarlьq revolutsiaqa* bastai almaqan вolar edjk.

Trotskilcjlder men вuxarincjlderdj qiratpaiьnca, вjz sotsializm ornatuqa qaçettj çaqdailar əzjrlei almaqan вolar edjk.

Qandai tystj вolsa da ĭltcьl uklonisterdj qiratpaiьnca, вjz qalqtь internatsionalizm ruxьnda tərвielei almaqan вolar edjk, SSSR qalqtarьnьn

ïlь dostьqьnьn tuьn mьqtap ïstap tïra almaqan bolar edjk, Sovettj Sotsialistjk Respublikalar Soiuzьn qïra almaqan bolar edjk.

Bolcevikter partia jcjnde opportunistjk elementterge qarsь kyresu jsjne tьm kөp uaqьt bөlgen siaqtь, bolcevikter olardьn maпьzьn asьra baqalaqan siaqtь bolьp kөrjnuj mymkjn. Bjraq bïl tjptj dïrьs emes. Sau denedegj çaraqa cьdamaqandьq siaqtь, өz ortamьzda opportunizmge cьdap otьruqa bolmaidь. Partia çïmьscь tabьnьn basch otrədj, onьn aldьnqь qatarlь qamalь, onьn aibьndь ctabь. Çïmьscь tabьnьn bascьlьq ctabьnda senbeucjlerdjn, opportunisterdjn, kapitulənttardьn, predatelderdjn otьruьna çol beruge bolmaidь. Өz ctabьnda, өz qamalьnda kapitulənttar men predatelder otьrqanda burçuaziaqa qarsь çan aiamai kyres çyrgjzu—bïl maidannan da, tьildan da atьlqan oqtьn ortasьnda qalqan adamdardьn xaljne ïcьrau degen sөz. Mïndai kyrestjn tek çenjlumen aiaqtalatьnьn tysjnu qiьn emes. Qamaldardь jcjnen keulese, onai alьnadь. Çenjske çetu ycjn, en aldьmen, çūmьscь tabьnьn partiasьn, onьn bascь ctabьn, onьn aldьnqь qatarlь qamalьn kapitulənttardan, dezertirlerden, ctreikbrexerlerden, predatelderden arьltu kerek.

Trotskicjlderdjn, buxarincjlderdjn, ïltcьl-uklonisterdjn Leninge qarsь kyresjp, partiaqa qarsь kyresjp, mencevikter men es-erler partiasь qalai qurьsa solai qïrьqanьn, — facistjk razvetkalardьn agentterj bolqanьn, cpiondar, ziankester, kjsj өltjrgjcter, diversanttar, otannьn opasьzdarь bolqanьn kezdei soq deuge bolmaidь.

«Qatarьmzda, — deidj Lenin, — reformister, mencevikter bar tïrqanda, proletariat revolutsiasьnda çenjp cьquqa bolmaidь, revolutsianь qorqap alьp qaluqa bolmaidь. Bïl acьqtan-acьq prinsiptj nərse. Mïnь Rescidjn təçribesj de, Vengrianьn təçribesj de aiqьn kөrsetjp otьr... Reseide *talai ret qiьn xal*der boldь: egerde mencevikter, reformister, ïsaq burçuazialьq demokrattar bjzdjn partia jcjnde qalьp qoiqan bolsa, bïl qiьn xalderdjn tūsьnda, Sovet reçimj dausьz-aq qūlatьlqan bolar edj...» (*Lenin*, XXV tom, 462—463-better).

«Bjzdjn partianьn, — deidj Stalin çoldas, — өz jcjnde bjrljk çasai alqandьqьnьn sebebj, өz qatarьn bïqan deijn bolьp kөrmegen tyrde mьqtap ïiьmdastьra alqandьqьnьn sebebj — en aldьmen, bjzdjn partia өzjn opportunistjk cjrjkterden uaqьtьnda tazarta bjldj, likvidatorlardь, mencevikterdj partiadan alastap qua bjldj. Proletariat partialarьnьn өsujnjn çana nьqaiuьnьn çolь—ol partialardь opportunistermen reformisterden, sotsial-imperialistermen sotsial-covinisterden, sotsial-patriottar men sotsial-patsifisterden tazalau arqьlь өtedj. Partia өzjn opportunist elementterden tazalau arqьlь nьqaiadь» (*Stalin*, Leninizm məseleleri, 72-bet).

5) Partia tarixь, onan son, eger partia tabьstardьn qьzьqьna tysjp, dandaisi bastasa, eger ol өz çïmьsьnьn kemcjljkterjn baiqaudь qoiatьn bolsa, eger ol өz qatelerjn moibndaudan qorьqsa, onь der kezjndə acьq çana adal tyzetuden qorьqsa, ol өzjnjn çïmьscь tabьnьn bascьsь retjndegj rөljn atqara almaidь dep yiretedj.

Eger partia sьn men өz ara sьnnan qorьqpaitьn bolsa, eger ol өz çïmьsьnьn qatelerj men kemcjljkterjn byrkemeitjn bolsa, eger ol kadrlardь partia çïmьsьnьn qatelerjn sabaq etjp kөrsetjp yiretetjn çana tərbieleitjn bolsa, eger ol өz qatelerjn der kezjnde tyzetudj bjletjn bolsa, partia çenjlmeidj.

Eger partia өz qatelerjn byrkemcleitjn bolsa, asqьnqan məselelerdj çasьratьn bolsa, өzjnjn kemcjljkterjn amancьlьqtьn çalqan paradьmen byrkeitjn bolsa, sьn men өz ara sьnqa cьdamaitьn bolsa, boiьn өzjne өzj riza bolqandьqtьn sezjmjne aldьrsa, өzjn өzj syiudjn sezjmjne berjlse, sөitjp arqanь kenge salьp məzməiram çata beretjn bolsa, partia mert boladь.

«Saiasi partianьn, — deidj Le-

nin, — өz qatelerjne kөz qarasь partianьң вaisaldьlьqьnьң çana **onьң** өz tавьnьң çana eңвekcj *вйqaralardьn* aldьndaqь mjndetjn *js çyzjnde* orьndaitьnьnьң eң вastь çana eң dйrьs kriterij вolьp tавьladь. Qatenj acьq moiьndau, onьң seвepterjn acu, onь tuqьzqan çaqdaidь taldau, qatenj tyzetudjң caralarьn qadaqalap talqьlau — mjne вaisaldь partianьң вelgjsj osь, өzjnjң mjndetterjn orьndaqanь osь, mjne вйl — taptь, al onan keijn *вйqaranь* tərвielegenj çana yiretkenj" (**Lenin**, XXV tom, 200-вet).

Çana onan soң:

„Osь kynge deijn mert вolьp kelgen revolutsialьq partialardьң вərj — dandaisьqandьqьnan, өzderjnjң kycj nede ekenjn kөre вjlmegendjgjnen **çana өzjnjң əlsjz çerlerj turalь sөileuden qorьqqandьqьnan** mert вoldь. Al, вjz mert вolmaimьz, өitkenj əlsjz çerlerjmjz turalь sөileuden qorьqpaimьz çana əlsjzdjgjmjzdj çeңudj yirenemjz "(*Lenin*, XXVII tom, 260-261-вet).

6) Aqьrьnda, partia tarixь, çйmьsсь tавьnьң partiasь вйqaralarmen keң tyrde вailanьs вolmaiьnca, вйl вailanьstardь ьlqi kyceite вermeijnce, вйqaralardьң dauьsьna qйlaq salmaiьnca çana olardьң kezegj çetken mйqtaçdarьn йqpaiьnca, вйqaranь yiretu qana emes, onan yirenuge de daiьn tйrmaiьnca, — milliondaqan çйmьscьlar tавь men вarlьq eңвekcjlerdj soңьnan ertu qolьnan keletjn, naqьz вйqaralьq partia вola almaidь dep yiretedj.

Eger partia, Lenin aitqandai, „eңвekcjlerdjң qalьң вйqarasьnьң өzjmen, eң aldьmen proletar вйqarasьmen, sol siaqtь, proletar emes eңвekcj вйqaramen de вailanьsudь, çaqьndasudь, eger aita вersenjz вelgjlj mөlcerge deijn aralasьp ketudj" (**Lenin**, XXV tom, 174-вet) вjlse, partia çeңjlmeidj.

Eger partia өzjnjң tek partialьq qauьzьna qana tйiьqtalьp alatьn вolsa, eger ol вйqaradan qol yzetjn вolsa, eger ol вiurokrattьq tatqa calьnsa, partia mert вoladь.

„Bolcevikter, — deidj Stalin çoldas, — qalqtьn qalьң вйqarasьmen вailanьsьn saqtap tйrqanda, olardьң çeңjlmeitjndjgj aqiqat dep вjluge вoladь. Sonьң kerjsjnce, вolcevikter вйqaradan qol yzse-aq, onьmen вailanьstan airьlsa-aq, olardь вiurokrattьq tat вassa-aq вolqanь, olar вarlьq kycten airьlьp, dəneңege çaramaitьn вolьp qaladь.

Eskiljktegj grek çйrtьnьң mifologia sistemasьnda Antei deitjn вjr ataqtь geroi вolqan, ol mifologianьң aituьnca, sudьң qйdaiь — Geianьң йlь вolqan. Ol өzjn tapqan, asьrap, tərвielegen anasьn asa çaqsь kөrgen. Вйl Anteidjң çeңвegen geroiь вolmaqan. Ol çeңjlmeitjn geroi вolьp sanalqan. Onьң kycj nede edj? Onьң kycj mьnada вolqan: ol çaumen alьsqan uaqьtta өzjnjң xalj nacar вolsa, өzjn tapqan çana asьraqan anasь — çerge tijp ketse-aq вolqanь, ol çaңadan kyc alatьn вolqan. Bjraq sonda da onьң əlsjz çerj вolqan — ol, вjr seвeppen çerden qol yzjp ketu qaurь вolqan. Çaularь onьң osь əlsjz çerjn вjljp alьp, onь aqdьp çyretjn вolqan. Bjr kezde onьң soi əlsjz çerjn paidalanqan çau tавьlьp, onь çeңjp ketken. Вйl Gerkules edj. Ol onь qalai çeңdj? Ol çerden onь вөljp əkettj, aspanqa kөterjp əketjp, çerge qolьn çetkjzвei kettj, sөitjp, onь əuede вuьndьrьp өltjrgen.

Menjң oiьmca, вolcevikter grekmifologiasьndaqь geroi Anteige йqsaidь. Sol Antei siaqtь, вйlardьң da kycj өzjn tuqьzqan, asьrap, tərвielegen өzjnjң anasьmen, вйqaramen, вailanьstьlьqьnda. Olar өzjnjң anasьmen, qalqpen вailanьsьn yzвei tйrqanda, olardьn çeңjlmeitjn вolьp qaluqa вarlьq kepjlj вar.

Bolceviktjk вascьlьqtьң çeңjlmeitjndjgjnjң kjltj osьnda" (**Stalin**, „Partia çйmьsьnьң kemcjljkterj turalь").

Bolceviktjk partianьң өtken tarixi çolьnьң negjzgj saвaqtarь osьndai.

Çeŋgen sotsializm eljnjŋ Stalindjk Konstitutsiasьnьŋ ekj çьlь

Bйdan ekj çьl bйrьn, 1936 çьldьŋ 5 dekəbr kynj Sovetterdjŋ Bykjl Odaqtьq Tөtence VIII siezj qalqьmьzdьŋ kyresterjnjŋ qortьndьsь bolqan adam balasьn azat etu maidanьndaqь çenjsterjmjzdjŋ qortьndьsь bolqan Stalindjk Konstitutsianьŋ proektьn bekjttj.

Stalindjk Konstitutsia facizmge qarsь aiьptau aktь boldь, sotsializm men demokratianьŋ çeŋgendjgjn bjldjrucj aktь boldь.

Stalindjk Konstitutsia otanьmьzdьŋ kyres tuь boldь. Stalindjk Konstitutsia çer çyzj eŋbekcjlerjnjŋ kapitalizmge qarsь, facizmge qarsь kyreske caqьratьn çarьq çйldьzь boldь. Bйl kyn adam balasьnьŋ tarixьnda esten cьqpaitьn, ecbjr йmьtьlmaitьn tarixi tamaca kyn.

Stalindjk Konstitutsia „SSSR da sotsializmnjŋ çeŋgendjk faktьlarьn, SSSR eŋbekcjlerjnjŋ kapitalistjk qйldьqtan azat etjlgendjk faktьlarьn, SSSR da tolьq, aqьgьna deijn yzdjksjz demokratianьŋ çeŋgendjk faktьlarьn tysjnjktj etjp, qьsqaca, protokol stiljne çuьqtatьp, baiandaucь tarixi dokument“ boldь. Adam balasьnьŋ taŋdaulь uəkjlderjnjŋ çyzdegen çьldar boiь arman etjp kelgen qoqamdьq qйrьlьsь—kommunizmnjŋ bjrjncj fazasь sotsializmnjŋ SSSR-da kəzjrdjŋ өzjnde-aq çyzege asьrьlqandьqьn çarialadь. SSSR qalqьn, bykjl progressipcjl adam balasьn facizmge qarsь kyreske caqьrdь.

Stalin çoldas өzjnjŋ baiandamasьnda danьcpandьq pen 1924 çьl men 1936 çьl arasьnda SSSR da bolqan өzgerjsterdj, qalqьmьzdьŋ sotsialistjk qйrьlьsьn ycjn kyreste çeŋjp alqan tamaca tabьstarьn aiqьn, acьq kөrsettj. Bolcevik partiasьnьŋ, onьŋ danьcpan kөsemj Йlь Stalinnjŋ bascьlьqь arqasьnda bjzdjŋ eljmjz aldьŋqь qatarlь, mədeniettj, quattь sotsialistjk derçavaqa ainaldь.

Eljmjzde caruacьlьqtьŋ kapitalistjk sistemasь məŋgj çoiьldь. Өndjrjs qйraldarь men saimandarьnьŋ çeke mencjktjljgj qйrtьldь. Өndjrjs qйraldarь men saimandarьnьŋ sotsialistjk mencjktjljgj Sovet qoqamьnьŋ вйlçьmas berjk negjzj boldь. Adamdь adam eksploatatsia çasau çoiьldь. Qoqamьmьzdьŋ tap qйrьlьsь da өzgerdj. „Pomeccikter tabь өzderjŋjzge məljm, azamat soqьsьnьŋ oidaqьdai çeŋjp aiaqtaluь nətiçesjnde-aq çoiьlqan. Basqa eksploatator taptarqa kelsek, olarda pomeccikter tabьnьŋ aiaqьn qйcqan. Өndjrjstj kəsjpte kapitalister tabь çoqaldь. Aul caruacьlьqьnda kulaktar tabь çoqaldь. Tovar oborotьnda kupester men spekulənttar çoqaldь. Sonьmen, eksploatator taptardьŋ bərj de çoiьldь.

Çйmьscь tabь qaldь.
Carualar tabь qaldь.
Intelligentsia qaldь“.

SSSR da sotsializmnjŋ çeŋuj өndjrjs kəsjbjnjŋ gyldenujn qamtamasьz ettj. Stalindjk ekj besçьldьqtьŋ jcjnde kəzjrgj zamannьŋ texnikasьmen qarulanqan aldьŋqь qatarlь өndjrjs kəsjbjmjz qйrьldь.

Sotsialistjk qйrьlьsьmьzda qalq caruacьlьqьnьŋ basqa taraularьmen bjrge өndjrjs kəsjbjmjz de jlgerj basьp, meiljnce өsjp otьr. Ziankes-

ter вjzdjn өndjrjs kəsjвjmjz вen transportьmьzdьn өrleujn aqsatu ycjn kycjn salьp, qolьnan kelgen amal-ailasьn jstep вaqtь. Bjraq вjzdjn өndjrjs kəsjвjmjz вen transportьmьzdьn өrleujn toqtatuqa olardьn əlj çetpedj. Bjzdjn өndjrjs kəsjвjmjz вen transportьmьz da өrlep өse tystj. Mūnь вjzdjn jsjmjzdegj aiqaqtь nətiçeler kөrsete aladь.

«Biьlqь çьldьn alqacqь 10 aiьnda, вьltьrqь çьldьn tijstj uaqьtьmen salьstьrqanda, вjzdjn jrj өndjrjs kəsjвjmjz 12,5 protsent kөterjldj. Mūnьn mənjsj, вiьlqь çьldьn ianvarьnan noiaвrge deijn, вьltьrqь çьldьn tijstj on aiьna qaraqanda, вjzde tek өndjrjs kəsjвj produksiasьnьn өsjmj 7 milliard 150 million somdьq degen sөz вolьp cьqadь. Bjrjncj вesçьldьqtьn jcjnde өndjrjs kəsjвj produksiasьnьn çьldьq ortaca өsjmj ne вarь 5 çarьm milliard somdьq вolqan edj, вūl faktьnь osьqan salьstьrьp qaraqьzdar. Sөitjp, вjzdjn өndjrjs kəsjвjmjzdjn oidaqьdai alqa вasьp otьrqanь myldem aiqьn nərse.

Egerde вjzdjn өndjrjs kəsjвjmjz krizisten aulaq çana çьldan çьlqa, вarqan saiьn çaqadan alqa вasьp otьrqan вolsa, kapitalistjk elderdjn өndjrjs kəsjpterj de osьndai deuge вolmaidь. Kapitalistjk elderdjn өndjrjs kəsjвj keijngj 8 çьl jcjnde ekjncj krizisqa ūcьrap otьrqanьn aitsaq ta çetkjljktj вoladь. Bjrjncj krizis 1929 çьldьn ortasьnan 1933 çьldьn aiaqьna deijn, вasqaca aitqanda 4 çьldan asa sozьldь, вūl tjptj вjr kelkj вolmaqanmen de, barlьq kapitalistjk memleketterdj qamtьdь. Būl asa aur krizistjn aiaqtalqanьna ne вarь 3 aq çьl өttj, al 1937 çьlь вjrsьrьra kapialistjk elderde өndjrjs kəsjвjnjn çana krizisj вastalьp otьr. Ol вiьlqь çьlqa deijn sozьlьp, ər qaisьsьn ər mөlcerde вoisa da, kapitalistjk elderdjn kөpciljgjn qamtьp otьr. Kapitalistjk өndjrjs kəsjвjnjn вarlьqьnьn dəreçesj çaqa krizis tek вastala вastaqandaaq, 1937 çьldьn өzjnde-aq вūl, өndjrjs kəsjptjn 1929 çьlqь dəreçesjnen ne вarь 3 aq protsent asьp tystj.

Būl çaqdai Sovetter Soiuzьnьn өndjrjs kəsjвjnjn produksiasь 1937 çьlь вjzdjn 1929 çьlqь өndjrjs kəsjвjmjzdjn produksiasьnьn kөlemjnen 4 esege çaqьn asьp tysken kezde вolьp çatьr. (Өktəвr revolutsiasьnьn 21 çьldьqьnda, 1938 çьlь noiaвrdjn 6 da Məskeu Sovetjnjn saltanattь məçjljsjnde V. M. Molotov çoldastьn çasaqan вaiandamasьnan).

Өndjrjs kəsjвjmjz вen transportьmьzdaqь вūl taвьsьmьz gyldengen sotsialistjk otanьmьzdьn вaqьttь qalqtarьnьn maqtanьcь, çer çyzj eңвekcjlerjnjn maqtanьcь.

Alaida, вūdan, ecqandai ziankester вjzdjn өndjrjs kəsjвjmjzdjn өrleujne, çana onьn gyldenujne вөget вola almadь çana вola almaidь dep tysjnuge вolmaidь. Būl taвьstarьmьzdьn mənjsj вjzdjn staxanovcьlarьmьz, staxanovcь əielderjmjz, adal aul caruacьlьq qьzmetkerlerjmjz çūmьstь qaida aparatьnьn вjlgendjgjnde, вūl çөnjnde qandai qiьncьlьq вolsa da çoia вjletjndjgjnde.

Aul caruacьlьqьmьz өsjp keledj. Bjzdjn memleketjmjz astьqpen soncalьqtь qamtamasьzdanьp otьr, вjzdjn zapasьmьz soncalьqtь mol, вjzge ecqandai, qūrqaqcьlьq çana вasqa kytpegen çaqdaidьn qandaiь вolsada qauьptь emes. Tek astьq çөnjnde qana emes, aul caruacьlьqьnьn вasqa egjsterj çөnjnde de вjzdjn aul caruacьlьqьmьz memleketjmjzdjn keregjn qamtamasьz ete alatьn dəreçege çettj.

Bjzdjn aul caruacьlьqьmьz dynie çyzjndegj eң jrj çana macinalanqan aul caruacьlьqь вoldь. Bjzdjn sotsialistjk dalamьzda 9 million attьn kycjnę ten 470 mьңnan astam traktorlar çūmьs jsteidj. MTS tardьn 137.748 kombaiьnь, 138.873 avtomoвilj kolxoz dalasьnьn çūmьsьna çegjljp otьr. Sondьqtanda egjnnjn вūrьnqь өrjmjnen əlde qaida jlgerj ketujmjz taңqalarlьq js emes.

Eljmjzdjn aul caruacьlьqьn da sotsialistjk caruacьlьq — traktorlarmen, kombaindarmen, aul caruacьlьqьnьn вai texnikasьmen qūraldanqan kol-

xoz, sovxoz caruacьlьqtarь aita qalqandai өsjp çetjldj.

Pomeccikter men kapitalister ykmetj tїsьnda carualar pravosьz edj, qїldьqtьn әbden azabьn kөrgen edj. Sovet ykmetj pomeccikterdj çoidь, kulaktardь qūrttь, carualarqa pomeccikter men kulaktardьn 150 millionnan asa çerjn alьp berdj. Syitjp carualardь baqьtqa çetkjzetjn bjrdenbjr *çol kolxoz qūrьlьsьn qamatamasьz et*tj. Sovet qїrьlьsь carualardь kedeicjljkten, qaibrcьlьqtan mәngj qїtqardь. Carualardьn auqattь, mәdenіettj tj tїrmьs qїru mymkjncjljgjn qamtamasьz ettj.

Qalq caruacьlьqьnьn өrleuj, өndjrjs kәsjbj men kolxoz өndjrjsjnjn өrleuj tovaroborotьmьzdьn өsujn qamtamasьz ettj.

1938 çьldьn alqacqь 10 aibnda, bьltьrqь çьldьn, tijstj mezgjlderjmen salьstьrqanda, bjzdjn tovaroborotьmьz 8,5 protsent өstj. *Būl tovaroborotьmьzdьn* 9 milliard somqa çaqьn өskendjgjn kөrsetedj.

Bjzdjn eljmjzde sotsialistjk caruacьlьqьmьzdьn qai tarauьnьn bolmasьn aita qalqandai calqьp asa zor өsujmen ecbjr kapitalistjk elder tendese almaidь. Oqan faktь keltjruge boladь.

«Kapitalistjk elderdjn barlьqьn qosqanda, ondaqь өndjrjs kәsjbjnjn produksiasь 1929 çьldan 1937 çьlqa deijn ne barь 3 aq protsent artqanьn, ai biblqь çьlь, ekonomikalьq krizis өrci tysjp otьrqandьqtan, SSSR dan tьs elderde өndjrjstjk tovarlardь cьqarudьn dәreçesj tiptj 1929 çьlqьdan da nedәujr tөmen ekenjn estjdjnjzder, çaqdai solai bola tūrsa da, cet eldegj burçuazia baspasөzj onda tovardьn tapcьlьqь turalь çazbaidь. Būlai bolubnьn sebebj neden ekenjn tysjnu onai. Egerde enbekcjlerdjn tabьsь kemjmei, artьp otьratьn bolsa, onda çūrttьn keregj de sөzsjz өser edj çana tovar tapcьlьqь da bolar edj. Bjraq, būl olarda bolmai otьr. Onda çūmьssьzdar armiasь өsude, onda burçuazia çūmьscьlardьn çal aqьsьn kemjtude, onda derevnedegj çai enbekcjlerdjn doxodtarь da *azaiuda*, sondьqtanda kapitalistjk elder tovardьn tapcьlьqьna ūcьraudьn ornьna, tūtьnucьlardьn çoqtьqьna, tovar өtkjzudjn krizisjne ūcьrap otьr». (V. M. Molotov).

Qalq caruacьlьqь өsumen enbekcjlerdjn materialdьq dәreçesj de kөterjlude.

Bjzde bәrj de qalqtьn myddesjne baqьndьrьlqan.

«*Revolutsialar būrьn nәtiçesjz bo*lьp çyrdj, өitkenj olar qalqqa bostandьq әperse de, sonьmen bjrge onьn әl-auqatьn çana mәdeniettjk kyijn edәujr ondauqa olardьn mymkjncjljgj bolmadь. Olardьn negjzgj әlsjzdjgj osьnda edj. Bjzdjn revolutsiamьzdьn barlьq revolutsialardan өzgecljgj sonda — ol qalqtь sarizmnen, kapitalizmnen qūtqarьp qana qoiqan çoq, sonьmen bjrge onьn әl-auqatьn, mәdeniettjk kyijn negjzjnen ondadь. Onьn kycj çana çenjlmeitjnj osьnda». (BK(b)P tarixь, qazaqcasьnьn 353—354-betterj, Qazgospolitizdat. 1938ç.).*

Enbek aqь qorь da çьl sanap өsjp keledj. Mәdeni әleumettjk caruacьlьqqa çūmsalatьn qarçь da өsude. Bibl enbek aqь qorь 94 milliard somqa çetedj — 1937 çьlqa qaraqanda 12 milliard som artьq. Tek, balalardь tәrbieleu çana oqьtu jsjne qana bibl 10 milliard som çūmsaladь. Mәdeni - әleumettjk jsjmjzge çūmsalatьn çalpь rasxod, biudçetten tьs rasxodtardь qosqanda, bibl 42 milliard som boladь.

Mjne bjzdjn qalqьmьzdьn kәzjrgj çasap otьrqan өmjrj, bolacaqь osьndai tamaca. Ol çьl sanap kommunizmnjn cьnьna, ceksjz baqьtqa, quanьctь өmjrge qarai jlgerj basьp keledj çana jlgerj basa beredj de.

Bjzdjn өkmetjmjz qalqьmьz ycjn qьlьmdь gyldendjruge qaraçat aiamaidь. 1938 çьlqь qьlmi-zertteu çūmьsьna cьqarqan rasxod 1016 million som bolьp otьr. Būl 1937 çьlqьdan 20 protsent artьq. Bjzdjn vuzdarda 550 mьn adam oqidь, būl Evropadaqь barlьq elderdj qosqanda, sonьn bәrjnen artьq.

Qala men derevnedegj enbekcjlerdjn arasьnda staxanovcьlardьn, sta-

хапоvсь әiclderdjn qatarь өsude. Castardan çana Sovet intelligentsiasьnan mədeniettjn, texnikanьn, qьlьmnьn çana iskusstvonьn çanа qьzmetkerlerj barqan saiьn meiljnce өsude.

«Bjzdjn zamanьmьz enbektegj erljktjn, çaratьlьstь mengerudegj, otandь qorqaudaqь erljktjn tamaca ylgjlerjne bai. Өzderjnjn batьrlьqtarь arqьlь barlьq çūrttь tandandьrqan Papanin çana papanincjler siaqtь, adamdar, Kokkinaki men Brəndinski siaqtь tamaca lөtcikter, Valentina Grizodubova, Polina Osipenko çana Marina Raskova siaqtь tamaca lөtcikter, sovettjk Primorianь qorqaucь danьqtь adamdar, būlardьn esjmderj bjzdjn bərjmjzge de en çaqьn esjm bolьp aldь — osьlardьn bərj de qalq būqarasьnьn syijktj adamdarь bolьp aldь». (Molotov).

SSSR — da sotsializmnjn çenuj enbekcjlerdjn əl-auqatьnьn əbden ondaluьn qamtamasьz ettj. Patsalь Reseide orasan kөp çiмьssьzdar bolatьn, kəzjr kapitalistjk memlekettjn qaisьsьnda bolsa da çumьssьzdar kөp-aq. Azattьq çaqьnan qamtamasьz etjlmeu, ertengj kynnjn ne bolarьn bjlmeu, qaiьrcьlьqqa iiсьrau çiмьscь tabьnьn encjsjne tigen ylesj bolatьn. Sovetter ykmetj tiзsьn da çiмьssьzdьq məngj çoiьldь. Enbek etudj tjlegen Sovet azamatьnьn aldьnda ertengj kynjne senbeu degen məsele tjptj bolmaidь. Bjzdjn eljmjzde barlьq azamattardьn enbek etu pravosь qamtamasьz etjlgen.

Azamattardьn enbek etudegj pravosьn aita keljp Stalindjk Konstitutsia өzjnjn 118-statiasьnda bьlai dep çazdь:

«SSSR azamattarьnьn enbek etuge enbegjnjn sanь men sapasьna laiьq aqьsь bar garantialь çūmьs aluqa pravosь bar.

Enbek etu pravosь qalq caruacьlьqьnьn sotsializm negjzj boiьnca iiьmdastьrьluьmen, sovet qoqamьnьn өndjrjs kycterjn yzdjksjz өsujmen, caruacьlьq krizisterjnjn çoqtьqь men çana çiмьssьzdьqtьn çoiьlqandьqьmen qamtamasьz etjledj».

Eljmjzde çalpьqa bjrdei oqu js çyzesjne asьrьldь. Barlьq azamattardьn oqьp bjljm alu pravosь bjzdjn Konstitutsiamьzda çazьldь. Bjzdjn eljmjzde qьlьm, mədeniet, teatr, iskusstvo biirьn bolьp kөrmegen dəreçede erkendeude.

Kapitalistjk elderde əielder kyn, al, bjzdjn eljmjzde əielder azat, pravolь. Əielder sotsialistjk qiirьlьsta çana memlekettj basqaru jsjnde tandauьь adamdarьmьzdьn bjrj bolьp sanalaдь.

Əiel azamattarьnьn pravosь çaiьnda Stalindjk Konstitutsia boiьnca: «SSSR da caruacьlьq, memleket, mədeniet çana qoqam, saiasat tjrcjljgjnjn barlьq salasьnda əielge erkek pen ten pravolar berjledj.

Əielderdjn biil pravolarьn jske asьru mymkjncjljgj enbek etuge, enbek aqьqa, demaluqa, əleumettjk qamsьzdandьruqa çana oqьp bjljm aluqa əielge erkek pen bjrdei pravolar berjlujmen, ana men balanьn myddelerjn memleket qorqauь men, əiel ekj qabat bolqanda oqan demalьstar berjljp, sol kynderjnjn aqcasь qosa tөlenujmen, əiel bosanatьn yilerdjn, bala iaslilerj men baqcalarьnьn kөpcjljgjmen qamtamasьz etjledj»-(SSSR Konstitutsiasьnьn 122-statiasь).

Barlьq kapitalistjk elder iiltьq ezucjljktjn çana kolonialьq qiildanucьlьq elderj ekendjgj siaqtь patsalь Resei qalqtardьn tyrmesj, iiltьq ezucjljktjn çana qьrqьsudьn elj boldь. Būrьn ezjlgen qalqtar iiltьq ezjlucjljkten çana ten pravosьzdьqtan tek proletariat diktaturasьnьn tūsьnda qana azat boldь. Kəzjr SSSR dьn qalqtarь Sovetter Soiuzьnda tendjk çana erljk negjzderjnde Soiuzdьq tūtas memleket bolьp otьr. Qalqtar arasьnda bjr-bjrjne senbeucjljk əbden çoiьlqan, qalqtardьn qarьm-qatьnastarь bjr-bjrjne senuge tuьsqandьq soiuzqa dostьq jstesu negjzjnde qūrьiqan çer çyzjndegj bjrdenbjr qana el Sovetter elj.

Sovet eljnjn ərbjr enbekcjlerj өzderjnjn qolь çetken iicantenjz tabьstarьn bolcevik partiasьnьn bascьlьqь arqasьnda, onьn kөsemderj Lenin-njn — Stalinnjn bascьlьqь arqasьnda çetkenjn bjledj. Bolcevik partiasь bolmasa sotsializmnjn çenuge de mymkjncjljgj bolmaqan bolar edj. —

«BK(в)P çūmьscь tabьnьn barlьq çaularьna, enвekcjlerdjn barlьq çaularьna pomeccikterge, kapitalisterge, kulaktarqa, ziankesterge, cpiondarqa, kapitalistjk qorcaudьn barlьq çaularьna qarsь revolutsiacьl kyreste, nьqaibp cьnьqtь» (BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь, 3-вет).

Stalin çoldastьn bascьlьqь arqasьnda bolcevik partiasь qalqtьn çaularьn trotskisterdj, zinovievcjlerdj, вuxarincjlerdj, burçuaziacьl ültcьldardь qirattь, eljmjzde sotsializmnjn çenujn qamsьz ettj. «Partia SSSR çana Konstitutsiasьnьn endjrjlujn eljmjzdjn saiasi өmjrjndegi вūrьlьstьn вelgjsj dep sanadь. Вūl вūrьlьs sailau sistemasьn tolьq demokratialandьru çūmьsьn çyrgjzude, teçelmelj sailaudan —ten sailauqa, kөp satьlь sailaudan — tөte sailauqa, acьq sailaudan— çaвьq sailauqa kөcude, dep sanadь partia» (BK(в)P tarixь, 360-вет).

Stalindjk Konstitutsia negjzjnde otanьmьzdьn qalqtarь өzderjnjn çoqarqь өkmet organdarьn sailadь. Çasьrьn daus вeru arqьlь cьn mənjsjnde çalpьqa вjrdei, ten çana tөte sailau pravosь js çyzjne astь.

Sailaular bolcevik partiasьnьn qalq вūqarasьmen вailanьsьnьn qancalьq kyctj ekenjn kөrsettj.

Būl вailanьs partianьn qalqtь qaibrcьlьqtan qūtqaru ycjn kөp çьldar boiь çyrgjzgen kyresjnde cьndaldь. Вūqaranьn sөzjnc qūlaq qoiu, вūqaranь yiretjp qana otьrmai, вūqaradan yirenu Lenin — Stalin partiasьn milliondaqan çūmьscьlar men enвekcjlerdj sonьnan erjte alatьn вūqaracьl partia ettj.

Sondьqtan Өkmetjmjzdjn Çoqarqь organьn sailaqanda qalq өzjnjn partiasьna вjr auьzdan tolьq senetjnjn kөrsettj. Sailau SSSR qalqtarьnьn ūlь dostьqьnьn, saiasi-morəldьq вjrljgjnjn tamaca kөrjnjsj boldь.

Sovet qalqtarь өzderjnjn вjrljgj arqasьnda qūrьlьsьmьzdь өrletjp, mədenietjmjzdj gyldendjrude. Sovet qalqь çaponnьn soqьs provakatsiasьna qarsь Xasan kөljnjn manьnda bolqan ūrьsta өzderjnjn xaharlj kycjn kөrsettj. Çapon soqьs qūmarlarьn tastalqan etjp, Sovet çerjnen aidap cьqtь. Eger вjzdjn вaqьttь Sovet eljne cавuьl çasauqa çaulardьn batьlь вara qalsa, olar osь kycke ducar boladь, erjktj Sovet qalqь çaudь өz çerjnde talqandaidь.

Sailauda kommunistermen partiada çoqtardьn вlogьnьn çenuj bolcevik partiasьnьn, Sovet qalqtarьnьn çenjsj boldь. Sovet qalqtarьnьn qaçьrlь jsjnjn вūl tamaca çenjsj çer çyzjljk kommunizmnjn çenjsj boldь.

«Būl — adamdь adamnьn eksploatatsia çasauь çoiьldь, qūrtьldь, al, өndjrjs qūraldarь men saimandarьnьn sotsialistjk mencjgj вjzdjn sovet qoqamьnьn вūlçьmas вerjk negjzj bolьp вekjdj degen sөz.

SSSR qalq caruacьlьqь çөnjndegj osь áitьlqan barlьq өzgerjsterdjn nətiçesjnde вjzdjn ekonomikamьz kəzjr çana, sotsialistjk ekonomika, krizister men çūmьssьzdьqtь вjlmeitjn, çoqcьlьq pen kyizelucjljktj вjlmeitjn çana azamattardьn auqattь, mədenicttj tūrmьsqa çetujne kerektj barlьq mymkjncjljkterdj вerucj ekonomika bolьp otьr». (Stalin).

Mjne, вjzdjn otanьmьzdьn çana, azat tūrmьs qūru çөnjndegj tabьstarь osьndai asa zor. Būl tarixi tabьstardь вastan aiaq tjzjp, əlemge çaiqan Stalindjk Konstitutsianь qabьldaqan kynge dekəвrdjn 5 de ekj çьl toladь. Būl kyn вykjl qalqtьn meiramь, вūl kynj eljmjzdjn cat өmjrlj, tabьs nūrьna вөlengen sovet qalqь өzjnjn qalqtьq meiramьn meiramdaidь.

Stalindjk Konstitutsia qalqtь tabьstan-tabьsqa çetkjzedj, eljmjzdjn quatь men danqьn вūdanda çoqarь kөterjp, eljmjzdj kommunizmnjn nūrlь cьnьna çetkjzedj.

SSSR qalqtarьnьn jsj — kommunizmnjn jsj. SSSR qalqtarь kommunizmdj qūru çolьndaqь erljk kyresj arqьlь вykjl dynie çyzj proletarь men enвekcjlerjne ylgj kөrsetedj.

Stalindjk Konstitutsianьn qalqtьq meiram kynj sovet qalqь вykjl əlemnjn aldьnda өzjnjn kycjn, Ūlь Stalinnjn manьna bolattai вerjk ūiьmdasqandьqьn taqь kөrsetedj.

Naqьz demokratiacьl Konstitutsianь çasaucь Ūlь Stalin çasasьn!

Kiev memleketj

(*Professor V.I. Lebedovtьң redaksiasьmen*)

Professor S. Baxrucin

Dnepr men oqan qйiьlatьn өzenderdjң boiьn çaqalai meken etken eskj zamandaqь elder çana olarmen kөrcjles cьqьs slavəndar. Olar IX qasьrdьң aiaqьnda Kiev knəzderjnjң bascьlьqьmen bjrjkken bolatьn.

Cьqьs slavəndar bjrden memleket bolьp bjrjge qoiqan çoq. Olar kөp uaqьtqa deijn çeke pleməqa bөljnjp keldj. Sol pleməlardьң eң kyctjsj osь kezdegj Kievtj meken etken poləndar bolqan. Polən ataloan sebebj: olardьң mekenj cөl dalamen, nemese „pole" men cektes bolqan. Olardьң soltystjk batьsьndaqь Dneprge Prilətke qйiьlatьn өzenderdjң boiьnda drevləndar bolqan.Dneprdjn sol çaqьnda, oqan qйiьlatьn Desnanьң boiьnda Severəndar otьrqan. Dnepr өzenjnjn bas çaqьndaqь keң baitaq çerlerdj osь kezdegj Smolinskjnjң Soltystjk çaqьn, Batьs Dvinanьң çaqasьn krivicter meken etken. Ilmen kөljnde tйratьn slavəndar өzderjnjң eң ylken qalasь Novgorodtьң atь boiьnca novgorod slavəndarь bolьp atalьp ketken.

Cьqьs slavəndar qol өnercjljkpen çana egjncjljkpen tjrcjljk etken. Dnepr çaqasьnda ormandarda ol kezde çabaiь qйstar kөp bolqan. Slavəndar йsaq aңdardь aumen, tormen йstap, jrj qйstar çana çьrtqьc andardь qamalap, olardь сйңqьr çerge quьp tьqьp йstaitьn bolqan. Eskj aqactardьң basьna, nemese slavəndarca borttarqa çabaiь (taqь) aralar йia salqan. Slavəndar çazqьtйrьm sondai aqactardь tauьp alьp, onьң qabьqьn oiьp өzderjnjң „tuьn" (belgisjn) qaldьrьp, çazdь kynj bal çinaitьn bolqan. Bal çinaudьң вйl ədjsj bortnicestvo deljngen. Slavəndar balьq aulaumen de tjrcjljk etken. Olar өzenderge au qйrьp, balьq йstaqan. Slavəndar egjn caruacьlьqьn da kəsjp etedj. Ormandь çerlerde aqactar tazartьlьp, egjn egu kəsjвj ystem boladь, iaqni, ormannьң вjr ucəskesjn өrteidj, ol çerdj tesemen qopsьtadь. Kylmen tozqan çerdj tьңaitadь. Çer tozqan kezde ol çerdj tastap çaңadan ucəske өrteidj, çazaңь kөвjrek bolqan dalalь çerlerde slavəndar soxamen, tjs aqacpen çer çьrtuqa erterekte kөcedj. Mйnda olar auьspalь caruacьlьq çyrgjzedj: ucəskedegi çerj toza вergende, keijn qaita paidalanu ycjn, cөpter men aqactar taqьda өsjp cьqsьn dep ol çerdj tastap, egjndj basqa çerge egedj. Slavəndardьң ekkenj tarь, arpa, qara вidai, qala вerdj lөn boladь. Lөnnen xolst çana basqa kezdeme toqьp, odan kijmder jstedj.

Eskj zamandaqь slavəndar, basqa qalqtarqa qйsap, йru-йru bolьp tйratьn bolqan. Egjletjn çerler, aң aulaitьn, aralar tйratьn, balьq alatьn orьndar вjr йrudьң ortaq mencjgj bolqan. Aңqa, balьq aulauqa cьqsa. çer çьrtsa bərj вjrlesjp jstegen. Al, IX qasьrda cьqьs slavəndardьң йrularь ьdьrai bastaidь. Tek qana йru-

lardьң eskj ədet qarpьnьң qaldьqь saqtaladь. Bjr ürw өltjrgen tuьsqanь ycjn qandь kek alatьn ədet əljde bar edj. Keibjr tүqьmdarda bөten ürudьң əielderjn ürlap əketetjn (mүnь ol kezde „umьikat" deitjn), ədet bolsa, basqa bjr ürwda bөten ürudan əkeljngen əielder ycjn „veno" tөleitjn, iaqni satьp alatьn ədet bolqan. Bjraq, ürw cьn mənjsjnde bola qoiqan çoq. Ürudьң ornьna bjr çerljk qauьm (obcina) qүrьlqan (bүl cьqьs slavəndarda „verv" atanqan), bүqan bjrjkkender өz ara ürulьq bailanьsь çoq, ortaq territoriada tүratьn çekeçeke semia. Qauьmqa kjrgen çer ielerj „smerd" dep atanqan. „Verv" djn (qauьmnьn) ortaq dəuletj ormandь çerler, çaiьlьmdar bolqan. Qauьmqa kjrgen ərbjr semia ortadaqь çaiьlьmqa malьn çaiuqa, qauьmqa qarastь ormannьң bai arasь bar aqaçьna өz „tuьn" tjgu-qondьruqa, onьң balьn aluqa; „pereves" qoiuqa, iaqni anqdar men qүstardь üstap aluqa pravosь bolqan. Egjndjk çerler (ucəskeler) çeke semialardьң toiьq mencjgjnde ketken. Qauьmnьң ortalьqь kezdei soq qauьp kezdeskende qauьm mycelerj panalaitьn berjk qorcau (gorodok) bolqan. Qauьmdaqьlardьң jcjnen bjrte-bjrte neqүrlьm mьqtь qarttardьң nemese „aqsaqal" dardьң tөbь bөljnjp cьqqan. Olardьң qolьna çerdjң jrj-jrj ucəskelerj emjn-erkjn kele beredj. Ol çerler tek semia mycelerjnjң qana emes, sonьmen qatar, az bolsa da qүldardьң çərdemjmen jstelgen.

Soqьs uaqьnda qarttardьң bjreuj qolbasь-knəz bolьp sailanqan. Soqьsta qolbasьlьq knəzderdjң qolьndaqь baiudьң çaqa qүralь boldь, өitkenj, qolqa tysken plender men olçanь bөljskende ylestjң kөbj knəzderdjң paidasьna tystj. Bүl olarqa өz esebjnen soqьs otrədterjn, nemese druçinalarьn üstauqa mymkjndjk əperdj, soqьsta druçinalardьң өmjr syruj ycjn eң bastь qүralь boldь. Ərbjr plemenjң basьnda bjrnece knəzdar bolsa, onьң jcjnen bjrj bas knəz bolьp sanaidь. Bas knəz bjr plemedaqь barlьq məseleler çөnjnde basqa pleme knəzdarьmen, aqsaqaldarьmen məçjjs qүruqa tijstj bolqan. Keide. plemenjң çibibsь-vece caqьrьlqan.

Osьndai knəzdjk IX qasьrda Cьqь: Evropadaqь slavən plemesjnjң bərjnde de ornaqan. Ol knəzdjkterdjң ortalьqь knəzder men onьң druçinalarь tүrqan qalalar bolqan. X qasьrda məljm bolqan qalalar mьnalar: poləndarda—Kiev, severəndarda—Cernigov, krivicterde—Dneprdegj Smolensk çana Batьs Dvinadaqь Polotsk, ilmen slavəndarьnda—Novgorod çana basqa sondai qalalar məljm bolqan. IX qasьrda Dneprdjң cьqьs çaqьndaqь slavən plemelarь (Vəticter, severənder), sol sьqьldь cөl dalada kөrcjles tүrqan poləndar xazarlar cauьp alqan soң, olarqa baqьnьp alьm tөlep otьrqan.

IX-X qasьrlarda slavəndar iazicnьi djnjnde bolqan. Olar tabiqattь çandь nərse dep bjljp, onda adamdьq qasiet bar dep иqьnqan. Olar өzderjnjң maqaiьndaqь barlьq nərsenj tas, aqac, cepter keremet kycpen çaralqan dep sengen; sondьqtan olarqa arnap qүrban calqan: əulie aqactardьң bүtaqьna cүberekter jljp, suqa qүdailarьn tastaqan. Slavəndardьң oilauьnca, dəl sondai „keremet" qasiet keibjr anqdar men qүstarda da boladь. Slavəndar bykjl dynienj qүdailarmen toltьrqan.

Slavəndar tabiqattьң barьlq qүbьlьsьn çaratьlьstan tьsqarь erekce nərselerdjң—qүdailardьң çaratqanь dep tysjndjrgen. Eң ylken qүdai kyn, nemese aspannьң qүdaiь Svarogtьң balasь Daçd—qүdai bolqan. Slavəndar çazdь kynj kynnjң qүrmetjne ylken meiram çasaqan. Eskj zamandaqь 24-yien (eskj stil boiьnca) tynjnde kynge qүrban qьlьp qьzdь suqa aqьzqan. Keijnjrek qьz ornьna qurcaq aqьzьp, adamdarь sol өzenge comьlatьn bolqan. Bүl tyn comьlu tynj atalqan. Slavəndar ottь kynnjң balasь dep sanaqan. Naizaqaidьң (çaidьң) qүdaiь-Perun. Çai tysjp kyrkregen uaqьtta slavəndarqa Perun aspandaqь zalьm qүdailardь otpen atqьlap çyrgendei bolьp kөrjngen. Çeidjң qүdaiь-Stribog. Mal caruacьlьqьn, egjn caruacьlьqьn qoldaucь bolqan „mal qү-

daiь“ Veles; ol çьrcьlardьda qoldaitьn qăda ı вolьp eseptelgen.

Slavəndardьң senujne səikes, өlgen adamnьң çanь өlgennen keijnde өmjr syrmek. Өlgenderdjң molasьna çan saqtauь ycjn tamaq qoiьp ketetin вolqan. Əruaqqa tавьnu slavəndardьn өlgen adamdь çerleu saltarьnda kөrindj. Băl ədet qărьp ərвjr slavən plemelarьnda ərtyrlj вolqan. Keiвjr çerlerde kөrge kөmjlse, keiвjr çerlerde өljk ərtelip, onьң kylj çerge kөmjlgen (keide ьdьsqa qalьp saqtalqan). Kөrdiң ystjnen qorqan tărqьzьlqan. (Topьraq yigen). Өlikti onьң вolacaq өmjrine kerektj nərselerdjң вərjmen de qamsьz etken: өljkpen qosa tyrlj caruaсьlьq zattardь (pьcaq, ottьq, qaru, ьdьs taqь sondailardь) ərtep, ne kөrge вjrge qoiatьn вolqan. Dəulettj adamdardьң kөrjne onьң əielderjnjң вjrjn, çana qăldarьnьң вjrjn qosa kөmgen. Topьraqь yjilgenson molanьң basьnda өljktjң qărmetjne arnalqan trizna jstelgen, iaqni oinalqan soqьs oinьna, jcilgen tamaqqa өlgen adam da aralasqan вolьp eseptelgen.

Slavəndarda xram (qădai tăratьn yiler) вolqan emes. Qădailardьң aqactan çasalqan suretterj (pătxana) dalada acьq auada tăratьn. Qărвan calu qădaidь tamaqtandьru retjnde вolatьn, keide adamdь qărвan etjp calatьn вolqan. Slavəndar qădaidьn oiьndaqьsьn taвa вjletjn adamdar вar dep te sengen. Ondai adamardь siqьrcь dep ataqan. Olarqa airьqca „zagovor“ ataqьn qoiqan, yitkenj olar tавiqattьң kycin өzderine вaqьndьratьn, aurulardь emdeitjn, өzderj an (оворotni) вolьp ketetjn çana taqь sol siaqtь вolьp kөringen. Slavəndardьn kөp dinge senuj çyz çьldar вoiь qalq arasьnda sueveria eseвjnde saqtalqan.

Сьqьs slavəndar iemdengen çerlerdj вasa ylken su çolь çyrdj, ol-Baltьq tenjzjn Qara tenjz вen qosatьn: „varəgtan grekke вaratьn çol“, iaqni varəg—Skandinavia eljnen сьqьp Vizantiaqa вaratьn çol. Băl çol Fin zalivjnen Neva өzenjmen çyrjp Ladoç kөljne, Ladoç kөljnen сьqьp, Bolxov өzenjn өrlei Ilmen kөljnen Lovat өzenjne kelgen. Lovattan сьqqan kemeler Batьs Dvinanьң вasьna вarqan, onan soң Dneprdjң вasьnan tysjp, Dnepr өzenjmen çyrjp Qara tenjzge keletjn вolqan. Osь çolmen IX qasьrda çyretjnder varəgtardьң paida jzdegen caikalarь. Batьs Evropalьqtar Skandinaviada tărucь normandardь osьlai ataqan.

Varəgtar el talau ycjn, ărlьq jsteu, sauda çyrgjzu ycjn slavən çerjne keljp ornai вastaqan. Varəgtarda knəzdar вastaqan soqьs druçinalarь вolqan. Olar slavəndarqa çana вasqa qalqtarqa сaвuьl çasap, olardьң aң men mal terjlerjn tartьp alqan, tutqьndar əketken, talap alqandarьn Konstantinopolqa tasьqan, nemese Edjl ,вoiьndaqь вolgar eljne çana xazar astanasь Itilge aparqan. Slavəndarda, olar men kөrcjles otьrqan qalqtar da talai ret talaucьlьqtarqa qarsь kөterjljp, olardь quьp çjberjp otьrqan. Varəgtardьң вjrsьpьra knəzderj өzderjnjң druçinasь men çyrjp, „varəgtan grekke вaratьn“ çoldьң ystjndegj asa tijmdj punktterdj вasьp alqan. Eskj çazudaqь sөzderge qaraqanda, IX qasьrdьn ortasьnda maңьzdь oqiqa jsteu cjlerdjң вjrj Riurik alqac Ladogaqa, sonьnan Soltystjk pen Dnepr çolьnьn kjltj вolqan Novgorodqa keljp вekjngen. Onьң jnjsj Fin zalivjnen Edjlge вaratьn çoldьң ystjndegj Beloozerde otьrsa, вasqa вjr jnjsj Truvor-Cud kөljnen сьqьp Balтьq çaqasьmen çyretjn çolqa ystem вolqan Izвorsk qalasьnda otьrqan. Varəg druçinalarьnьң taqь вasqa kөsemderj Askold pen Dir Kievtj вilep otьrdь. Kiev „varəgtan grekke вaratьn“ çoldьң ontystiktegj eң tyjindj punktj вolьp sanaldь. Keiвjr uaqьttarda varəg knəzderj slavən qalalarьn çergjljktj eldjn rizalьqьmen de meken ettj, өitkenj, çergjljktj elderge el talaucь kөp otrөttan gөrj вjr qana otrədpen jstes вolu paidalь вolqan.

Tjptj keijnrekte, XI qasьrda, вjr legenda (anьz)′ вolqan, novgorod slavəndarь өzderjnjң arasьnda kөp вolqan çançal-cataqtardьң saldarь-

nan 862-çьlь (вйl çьlnamacьlardьn çoruьmen çьlь) ɵzderj qalap Riuriktj çana onьn tuьsqandarьn caqьrьptьmьs. Вйl aqьz knəzdjk dəuletke Riurik йrpaqtarьnьn ie bolu pravosьn kɵrsetu maqsatьmen cьqqan. Slavən çerjne keljp ornьqqan varəg druçinalarь çergjljktj slavən soqьstarьnda taqь kɵbeidj. Ər çerde bekjngen varəgtar kɵp kecjkpei aq slavəndьq bolьp kettj: olardьn druçinalarь X qasьrdьn ɵzjnde aq slavən tjljmen sɵilep çana slavən qйdailarьna bas ietjn boldь. Varəgtardьn tezden slavəndьq bolьp ketujne se вер bolqan nərse sol—slavəndar olar men salьstьrqanda damudьn ana qйrlьm çoqarqь satьsьnda edj. Knəzdar da, olardьn druçinalarь da eң alqac çerdj tartьp alqan çoq. Batьs Evropadaqь normandьqtardьn çaulap alu „йlьmь“ çabaiь bolqan edj, deidj Marks. Knəzder slavən maqьndaqьlardan alьm çinaumen qana boldь. Basqa elderdegj bɵtennjn çerjn çaulap alqan knəzder ɵzjnjn çauьngerlerjne nemese vassaldarьna (qьzmetcjlerjne) sjqjrgen eqbegj ycjn nagradqa çer ucəskelerjn (lən) bergen. Cьqьs Evropadaqь knəzder onьn ornьna çauьngerlerjmen вjrge otьrьp alьmdardь bɵljsken. Sondьqtan, Markstьn aituьnca, вйl çerde lən qatьnasь çoq vassalitet bolьp kelgen, iaqni çer berjlmeitjn, tek qana alьmnan qйralqan vassalitet bolьp kelgen.

Knəz çьl saiьn qьstьn bas kezjnde ɵzjnjn druçinalarьmen qaladan „el aralau“ qa cьqatьn bolqan, (alьm çinau „el aralau atanqan)“ ol qol astьndaqь çerlerdj qьdьrьp çyrjp, aq terjlerjn (mexa), bal, balauьz taqь basqalarьn çinaqan. Kɵktem cьqa çinalqan ɵnjmderdj, soqьsta qolqa tysken tьtqьndardь, qйldardь kemege tiep Dneprdjn alaqьna qarap çɵneltjp otьrqan. Dnepr sarqьramasьnda tovarlar men qaiьqtardь çaiau syirep baratьn bolqan.

Konstantinopolqa sauda jstei baru, keide Vizantianь iemdenuge ymtьlqan soqьs çorьqqa ainalьp ketetjn. Вйl çorьqqa slavəndar da, Varəgtar da Rus degen çalpь ataqpen qatьnasa beretjn. (Rus degen sɵzdjn qaidan cьquь əlj de tolьq belgjlengen çoq). 860 çьlь Altьn Kogke barqan orьstьn ylken flotь Konstantinopolqa qauьp tuqьzqan. Qala dauьldьn orьs kemesjn вɵgegendjgjnen qana aman qaldь. Çьlnama (letopis) Oleg knəz bastaqan (X qasьrdьn basьndaqь) ylken çorьq turalь baiandaidь. Ol çorьq turalь senjmdj məljmetter saqtalmaqan. Degenmen, leganda (aqьz), boiьnca, Oleg grekterden kɵp alьm alqan, Tsaregrad qaqbasьna ɵzjnjn çeңjsj retjnde qalqanьn kɵtergen. 941-çьlь Igor knəzdjn de çolь bolmaqan çorьqь boldь. Orьs flotьn „grek otь“ çoiьp çjbergen, iaqni grekter orьs kemesjne trubadan ьstьq mйnai cacqan. Sauda, saiasatьq qatьnastь çolqa qoiu ycjn grek ykmetj orьs knəzderjmen cart çasasьь. 911-çьlь Olegpen, 945 çьlь Igormen çasasqan cart вjzge deijn keljp çettj. Carttar Konstantinopoldaqь sauda tərtjвjn, grekpen Rus arasьndaqь pravoiьq ɵz ara qatьnastь belgjledj.

Rus X qasьrda Kaspi teңjzjnjn çaqasьnada çorьq çasadь. 912 nemese 913 çьlь orьs kemelerj Azov teңjzjnen cьqьp, Don ɵzenjmen çol tart tь, sodan barьp Edjlge çettj. Edjlmen çyrjp, Kaspi teңjzjne çetkende, orьs kemelerj Kavkaz etegjnde (osь kyngj Azerbaiçanda) kyl-talqan boldь. Rus Kaspi çaqasьna taqь вjr ylken çorьqtь 943-çьlь çasaqan. Orьs kemelerj Kura ɵzenjmen kɵterjlip, Berdaa qalasьn basьp alqan. Onьn artьnca orьstardьn ɵzjn вjr caqьndau kreposte araptar qamaqan. Orьstar ərең degende korablderjne qacьp keljp, olçasьmen ɵz çerjne qaitqan.

Knəzder men onьn çauьngerlerj slavən qalqьnan çinalqan alьm men qana kyn elttj. Olar molьraq alьm alu ycjn mymkjncjljgjnce kɵp çerdj çaulap aluqa talpьndь. Вйl çaulap alu sol kezdegj slavən plemelarьnьn вjrjguge ymtьluьn çeңjldettj.

Oleg turalь çьlnama (Letopis) вьlai baindaidь: ol alqac novgorod slavəndarьna əkjmdjk jstedj, odan keijn Dneprdjn tɵmengj çaqьna keljp,

Smolensk krivicterjn өzjne qarattь çana өz paidasь ycjn olarqa salьq saldь. Dneprdjң tөmengj çaqьna taqь çьlçьp, Kievtj вiledj, mйndaqь knəzderdj—Askold pen Dirdj өltjrdj. Novogorod pen Kievtj mеngeru Olegtj Dnepr boiьndaqь çolqa tolьq qoçaiьn ettj. Өte йsaq knəzder oqan amalsьzdan baqьnqan. Oleg „orьstьң йlь knəzj" boldь. Sonь men Dnepr men Ilmen boiьndaqь slavən çerlerj Kiev knəzjnjң qol astьnda вjrjkken. Вjrjgu Kus degen ataq aldь, onьң ortalьqь Kiev boldь. Sondьqtan вйl вjrjgudj вjz Kiev memleketj dep ataimьz, nemese Markstьң sөzjmen aitqanda „Riurikovic derçavasь" deimjz. „Riurikovic derçavasь" nьң negjzgj вөlegj. Sol kezdegj вjrjguge tьrьsqan slavən plemelerj boiqan, ol syltjp вjrьqai memlekettjң qйrьlu protsesjn çeңjldettj. Kiev knəzjnjң eң basть erekceljgj sol — kөrcjles plemeler ge cabuьl çasaqanda, Qara teңjz ben Kaspi teңjzjnjң çaqasьnda bolqan йzaq çorьqtarьnda өzderjnjң „soqьs qolbasьlarь" boldь. Onьң kycj—soqьs pen kyn eltken, soqьs ycjn өmjr syrgen druçinalarda edj.

Olegten soңqь X qasьrdьң ekjncj ciregjnde Kiev taqьna otьrqan Olegtjң mirasqorь—Igor. Ol knəzder arasьnda Oleg siaqtь kөrnektj orьnqa ie boiqan, Igor Buganь meken etken slavəndardь өz ykmetjne qəratьp aldь, olardan barьp, alьm çinau çйmьsьn өzjnjң asa ьqpalь kyctj çauьngerlerjnjң вjrj—Sveneldke tapsьrdь. Sodan keijn drevlən-dardь çeңjp aldь. Olarqa da salьq saldь. Alьmnьң asa qattьlьqьnan drevləndar Kiev knəzjne çana onьң druçinasьna qarsь kөterjljs çasaqan, ol kөterjljstj basqarqan çergjljktj knəz Mal degen boiqan. Çauьngerlerj Igordj el aralauqa baruqa qozdьrьp otьrdь dep вalandaidь çьlnama: „Sveneldtjң qьzmetkerlerjnde qaru-çaraq, kijm çana at moi, al вjz çalaңacpьz. Alьm çinauqa baraiьq, knəz, onda sen de bolasьң, вjzde bolamьz". Drevlən çerjn вjr ret aralap, Igor өz druçinasьnьң kөвjn вosatьp çjвerdj de, өzj taqь вjr aralap qaitudь йiqardь. „Qaitьp kelemjn, taqь вjr aralaimьn" dedj. Knəzdjң alьm çinau ycjn ekjncj ret kele çatqanьn estjp drevləndar „eger qasqьr mal jcjnde çyruge daqdьlanьp alsa, maldьң вərjn qьradь. Onь өltjreijk" destj. Olar Igordьң druçinasьn qьrьp saldь, onьң өzjn йstap alьp, ekj aqacqa kere bailap, borca-borcasьn cьqardь.

Igordьң əielj çasь tolmaqan balasь Svətoslavpen вjrge knəzdjk etjp, kөterljstj qairьmsьz tyrde bastь: drevlənnjң bastь qalasь Iskorostendь alьp, өrtep çjвerdj. Adamdarьnьң вjrspьrasьn qьrьp, qйlqa ainaldьrdь, вjr sьpьrasьna auьr salьq saldь. Al, çaңa kөterjljsten qйtьlu ycjn Olga kelecekte çiьlatьn alьmdardьң dəl mөlcerjn вelgjlep qoidь. Olga çiьlqan alьmdь azьrqanьp, kөpten вerj qauьmnьң paidasьn da bolьp kelgen çer ucəskelerjn, eң əuelj qol өnercjljk orьndardь basьp ala bastadь. Вйl knəzder men, onьң çauьngerlerjnjң çaulap alqan territorialardьң qalqьn ne qйrlьm kөвjrek qanauqa kөckenjn kөrsetedj.

Igor men Olganьң balasь Svətoslav ta soqьstar çyrgjzdj. Osь uaqьttarda varəgtar slavəndьqtar men вjr bolьp mylde aralasьp kettj. Svetoslavtьң өzjde, onьң atь da, pjcjnj de slavəndьq. Ol çai aq kөilek kijp, qйlaqьna sьrqa taqtь, cacьn aldьrьp, tek qana йzьn tйlьm qoiatьn boldь. Ol druçinanьң naqьz kөsemj bolьp, barlьq өmjrjn ьlqi çorьqta өtkjzdj. Svətoslav „barьsqa йsap çeңjl çyrjp" өzjmen вjrge keruen alьp çyrgen emes, çorьqta çyrgen kezde astьna toqьm tөsenjp, basьna er çastanьp çerge çatьp йiьqtadь, çьlqьnьң pjsjlj-cikjlj etjn kөrek ettj. Ol çorьqqa вara çatьp çauьna: „men senderdj cabuqa вara çatьrmьn" dep qabar вeretjn edj.

Svətoslav Dneprdjң cьqьsьnda tйratьn slavən plen alarьn, əsjrese, Oka boiьndaqь vəticterdj вjrjktjrgennen keijn, basqa qalq tarqa cabuьl çasadь. 965 çьlь Svətoslav Edjl boiьndaqь memleketterdj—bolgar men xazardь talqandadь, Sosьn Svətoslav Soltystjk Kavkazqa bardь, ol çerde-

gj kasogtardь (cerkesterdj)çana jastardь (osetinderdj) qiratьp saldь. 967 çьlь Svətoslav dunailьq Bolgariaqa qarsь çorьqqa attandь. Onь Bolgariaqa caqьrqan grek ykmetj bolatьn, əitkenj, gerekter bolgariadan qorьqqan, onьmen aiqasarlьq əzjnde çetkjljktj kyc çoq bolqan. Svətoslav Bolgarianь tolьq çeŋjp qana qoimai, sonьmen qatar ol Bolgarianьŋ astanasь—Dunaidaqь Pereiaslavts qalasьnda ornьqьp tұrudь йiqardь. „Bұl çer—deidj ol,-çer ortasь, bұqan barlьq çaqsь nərseler keljp tұradь: grekterden alatьn, qьmbat baqalь matalar, vino çana fruktjler, Cexterden çana Vengriadan—kymjs, çьlqьlar, Rusden—aŋ terjlerj, vosk, bal çana balьqtar keledj".

Grek ykmetj Svətoslavtьŋ asa qauьptь kərcj ekenjn sezgen soŋ, pecenegterdj dyniege qьzьqtьrьp, olardь Kiev knəzdjgjne cabuьl çasauqa kəndjrdj. Pecenegterdjŋ Kievtj qamap alqanь çənjndegj qabar Svətoslavtь Dnepr boiьna tezjrek çetuge asьqtьrdь. Bjraq ol Bolgarianь çaulap alu degendj esjnen ekj elj cьqarqan çoq. Ol pecenegterdj cəl dalaqa quьp çjberjp, Bolgariaqa qaita oraldь, Pereiaslavts qalasьn taqь da aldь. Sol kezde Vizantianьŋ çaŋa imperatorь Ioanni Tsimisxi tolьp çatqan əskerjmen Svətoslavqa qarsь cьqtь. Svətoslav Dunaidaqь Doristolde çau qorcauьnda qaldь. Onьŋ azqana druçinasь erljkpen qorqandь, batьrlьqpen qarsь tұrdь, bjraq actьq əbden çydettj. Svətoslav 971 çьlь Bolgariadan bas tartьp, bjtjm çasadь. Al, grek ykmetj Svətoslavtan qorqьp, onьŋ qaitqanь turalь pecenegterdjŋ esjne saldь, pecenegter çolda, Dnepr sarqьramasьnda Svətoslavtь qolqa tysjrjp, əltjrjp tastadь.

Bolgariada çenjljp qalu Kiev knəzdjgjne ontystjk-batьstan çaŋa çer qosьp aluqa çol bermei tek slavən çerjn syljktei sorьp çatuqa qana nazarьn audarttь. Dəl osь uaqьttarda poləndarda, drevləndarda çana cьqьs-slavən plemelerjnde çer ielerjnjŋ sloiь (çjgj), nemese boiarlar paida bola bastaqan edj. Knəzder men olardьŋ çauьngerlerjnjŋ çer ielenujde dami bastaqan edj. Mjne, bұl çeke feodaldьq knəzdjkterdjŋ qұrьluьn daiarladь.

Kiev rusьnьŋ soqьnuь

Svətoslav əlgensoŋ slavən plemelerjnen çeke-çeke, əz aldьna knəzdjkter qұrьlqan. Knəzdjkterdjŋ basьnda otьrqandar— Svətoslavtьŋ ұldarь: Iaropolk—polən çerjnde, Olegdrevlən çerjnde, Vladimir—Novgorodta knəzdjk ettj. Iaropolk barlьq eldj qaitadan Kiev əkmetjnjŋ qol astьna bjrjktjruge tьrьstь. Oleg kyreste əljp kettj. Drevlən çerj Kiev knəzdjgjnjŋ iemdenuұe taqь da qosьldь. Vladimir „tenjzden ərj" Skandinaviaqa çərdem jzdep qacьp kettj. Vladimir qaita keljp, əzjnjŋ novogorodcьlarьnьŋ qoldauьmenIaropolktьŋ druçinasьn qiratьp, əzjn əltjrdj (bұl 980-çьldar camasьnda). Səitjp, Vladimir Dnepr men Ilmen boьndaqьlardьŋ bərjn taqь da bjrjktjrdj. Əz əkesjne tartqan Vladimir kəp ұrьstar çyrgjzdj. Bjraq, onьŋ Svətoslavtan aiьrmasь sol-ol əzjnjŋ Kiev knəzdjgjmen ana qұrlьm tьqьz bailanьstь boldь. Onьŋ tұsьnda Kiev knəzdjgj çaqsь ұiьmdasqan memlekettjŋ çolьna ie boldь. Vladimirdjŋ oilaitьnь tek soqьs turalь qana emes, sonьmen qatar əz çerjnjŋ qұrьlьsь turalь da oilaitьn edi. Ol cek aranь nьqaituqa da, onь kəcpendjlerdjŋ capqьncьlьqьnan çorqauqa da kəp kənjl bəldj. Kiev knəzdjgjnjŋ əkmetj Vladimir tұsьnda əte kyceidj. Sonda Vladimirdjŋ syienetjnj çaŋa cьqqan tabь Dnepr boiьndaqь çer ielerj boldь, ol knəz druçinasьnan, qauьmdьq çerdj əzjne qaratьp alqandardan çana qauьmnьŋ əzjnen bəljnjp cьqqan tap edj.

Cьqьs slavəndьqtardьŋ neqұrlьm tұraqtь bolьp bjrgujn barlьq slavəndar ycjn çalpь djn saltьn çasaumen nьqaituqa Vladimir kəp tьrьstь. Kievtegj teremni ordasьna taiau dənge maŋьzdь degen slavən qұdallarьnьŋ suretterjn əkeldj çana olarqa qұrban caldь. Al çaŋa əsjp kele çatqan feodaldardьŋ tabьna ne qұrlьm kyctjrek djn kerek boldь, osь

djnnjn çərdemj arqasьnda çer ielerj qauьmdьq çerdj alu çana qauьm mycelerj-smerdilerdj ezu çймьsьn oqairaq çyrgjze alatьn bolar edj. Cьqьstan batьsqa baratьn sauda çolьnьn tyijsjp çatqan çerj Kievte ər tyrlj mədenietterdjn kjsjlerj aiqasьp çatatьn edj: proslavtьq grekter Vizantiadan, katolikter Pəlca men Germaniadan, mixambetcjlder çana evreiler Edjl çaqtan keletjn. Airьqca çandь qatьnastar Kiev pen Vizantiaпьn astanasь-Konstantinopol arasьnda bolьp tйrdь, eitkenj, Konstantinopolqa orьstar sauda ycjn de, grek imperatorna qьzmet ycjn de barьp keljp tйratьn edj.

Erte uaqьtta, X qasьrdьn ortasьnda Igor knəzdjn druçinasьnda tolьp çatqan xrestiandar bolqan edj. Igordjn əielj Olganьn əzj Konstantinopolqa barьp, xrestian djnjn qabьldap qaitqan edj. Vladimir tusьnda, 987 çьlь Vizantiada kyctj keterjljs bйrq ete tystj. Ol keterjljstj bastaqan en kernektj polkovnik Varda Foka. Konstantin çana Vasili degen imperatorlar kyc quatь mol Kiev knəzjnen çərdem tjledj. Odaqtas cart çasaldь çana imperatorlar Vladimirge patca qьzdarьnьn bjrjn qosuqa uəde berdj. Cart bolьnca Vladimir əzj coqьnuqa mjndettj bolqan. Çana əz qaramaqьndaqьlardьn bərjnde coqьndьrudь mjudetjne alqan. Kecjkpei aq Vladimir çjbergen soqьs otrədjnjn qatьnasuь arqasnda Varda Foka qiratьldь. Bjraq, imperatorlar qauьpten bjr qitьlьp alqan soп patca qьzьn beru çənjndegj carttь orьndauqa asьqqan çoq. Sosьn Vladimir qaru-çaraqtьn kycjne çalьndь, ol Vizantianьn Qьrьmdaqь Xersones (iaki Korsun) qalasьn qamap, sudь kesjp ətjp, qalanь basьp aldь. Grek imperatorlarь orьs knəzjnjn talabьn orьndauqa amalsьz kəndj de, oqan əieldjkke patca qьzь Annanь berjp çjberdj. Vladimir de əz moinьna alqan mjndetjn orьndadь, ol əzjnjn coqьnuь men tйrmai, qaramaqьndaqьlardь da erjksjz coqьndьrdь.

Vladimir Xersonesten qaitьp keljsj men aq kievtegjlerge coqьn dep вйiгьq etken. Onda grekten kelgen poptar olardь dйqa oqьp, djnge kjrgjzdj (988 çьlь). Perunnьn çana basqa qйdailardьn Idoldarь (suretterj) qйlatьldь, ərteldj nemese Dnepr suьna tastaldь. Sol sьqьldь, Novgorod pen basqa qalalardьn adamdarь da erjksjz coqьndь, xrestian djnj slavən derevnelerjne bjrden endjrjlgen çoq. Bйl çerlerde eskj iazicnьi djnj kəp uaqьtqa deijn emjr syrdj çana eskj zamandaqь qйdailarqa arnap qйrban calu da qala qoiqan çoq.

Xrestianstvonьn endjrjluj cьqьs slavəndьqtardьn emjrjnde ete ylken manьzdь nerse boldь.Sonьn arqasьnda ortalьq Evropamen Vizantia memleketterjmen tьqьz bailanьs bйrьnqьdan da ydedj. Vladimir Cexiamen, Pəlcamen çana Vengriamen dostьq qatьnas çyrgjzdj. Ol Annanь əieldjkke alqandьqtan grek imperatorlarьmen çaqьn bolьp aldь. El jcjnde kiev knəzdjgjnjn əkmetj nьqaidь; Grek poptarь Vlaldmirdj knəz etjp qoiqan qйdaidьn əzj dep qalqqa laqap tarattь, çana onь eskj zamandaqь en ataqtь degen йlьqtarqa aparьp tengerdj. Bjljmj çoqarь xrestian elderjnjn mədeniettjk ьqpalь da kyceie tystj. Kievte Vizantia ylgjsj boiьnca əcekei çazuь bar çana mozaikalь tas yiler salьna bastadь; iazьik djnjnjn „trebiccesj" (saltь) ornьna grek ceberlerj cerkeu tйrqьzdь, onьn çanьnan Vladimir ordasьn saldь. Bjljm çaiьla bastadь. Rustardьn coqьnuьnan 100 çьldai вйгьn Kirill çana Mefedo degen Missionerler slavən əljppesjn qйrastьrьp çana Vizantiamen kərcjles tйratьn slavəndar ycjn grek kjtaptarьn slavən tjljne audaruqa kjrjsken edj. Sonьn arqasьnda slavəndar xrestian djnjne engennen keijn slavən tjljndegj kjtaptardь alьp oqitьn boldь. Vladimir ataqtь adamdardьn balasьn alьp, əljppenj yirenu ycjn erjksjz oquqa beruge вйiьrdь.

Vladimir turalь eskertkjc qalq auzьndaqь əleп-çьrlarda (вьilindarda) saqtalqan. Вьilin darda-Ilia Muramets, Dobrьin Nikitic, Aleca Popovic çana basqa ataqtь batьrlardьn Vladimir knəzdjn çauьngerlerjnjn attarь bar, olar orьs çerjn kəcpendjler-

Инв. № 187310-38

pen qorqau, qalq otanьn syigen osьndai idealdarьna ete riza. Kiev Rusj-orьs tarixьndaqь tamaca zamandardьn вjrj. Marks Vladimir knəzdjgjn „Rurikovic imperiasьnьn en kemeljne çetken punktj" dep ataqan. Vladimir elgenson (1015 ç.) „Riurikovic imperiasь" qïlauqa bet bïrdь. Xrestian djnjne engenge deijugj slavənnьn dəulettj adamdarьnьn ədet-qïrpь boianca Yladimir de kep qatьn alqan bolatьn, onьn balalarь da kep boldь. Vladimir elgenson aq onьn artьnda qalqan balalarь elkmet ycjn talasa bastadь. Olardьn вjrj Svətopolk-ez tuьsqanь-Boristь, Glebtj çana Svətoslavtь eltjrjp, Kievtegj ekmettj ez qolьna aldь. Svətopolkke qarsь cьqqan Iaroslav Vladimirovic boldь, ol əkesjnjn tjrj kezjnde aq Novgorodtь bileu jsjn qolqa alqan edj. Iaroslav novgorodcjlerdjn kemegjmen Svətopolktь soqьsta çendj, Svətopolk Pelcaqa, ezjnjn qaiьn atasь-Boleslav koroloqa qacьp kettj. Boleslav Kiev Rusjnjn jsjne kiljgu ycjn osь çaqdaidь paidalandь. Ol Rus cekarasьnda Iaroslavpen soqьsьp, onь Ruga ezenjnde çairatьp saldь, sosьn Kievke keljp kjrdj de, Svətopolktь qaitadan taqqa mjngjzdj. Poləkterdjn ozвьrlьqь, talauь orьstardьn acu-ьzasьn keltjrdj. Poləktar qьstau ycjn qala men selolarqa вьtrai bergende, qalq olardь qiratьp cjberdj. Boleslav qalqan əskermenPelcaqa qaitadan qacьp kettj. Svətopolk poləktardьn çərdemjnen airьlьp,Iaroslavtan Novgorodcjlerden əвden qattь çenjldj, qacьp вara çatqanda qolqa tystj. eltjrjldj. Iaroslav ezjnjn qolastьna Kievpen Novgorodtj вjrjktjrdj (1017 ç.).

Mudrьi atanqan Iaroslavtьn knəzdjk etuj (1017-1054 ç.) Kiev Rusьnda xrestianstvonьn tolьq çengen kezj boldь. Onьn tïsьnda cjrkeu вasqarmasь ïiьmdastьrьldь. Kiev cjrkeujnjn basьna Konstantinopol patriarxь belgjlegen mitropolit qoiьldь. Iaroslav tïsьnda Kievte Pecorski monastьir degen вjrjncj ret cьqtь. Monastьirlerdjn relj Dnepr boiьndaqьlardьn tïrmьsьnda sol uaqьtta ete ylken boldь. Olar çerdj alьp, oqan egjn ektj, onьn вerçaqьnda enjmsjz qïl enвegjn odan gerj enjmdjrek feodaldьq təueldj caruалardьn enвegjne austьrdь. Monastьirler Kiev Rusjnjn dəulettj taptarьnьn arasьna edəujr çoqarь vizantialьq вjljmnjn çaiьluьna çərdem ettj. Sol uaqtta Bolgariada grek tjljnen audarьlqan kjtaptar Kiev Rusjne kep keletjn. Knəzdjn ezj de, вasqa вai adamdar da sol kjtaptardьn tjzjmjn tjzjp, zakaz вeretjn boldь. Basqa kjtaptar orьs tjljne qaitadan audarьldь. Djnge arnalqan kjtaptardan вasqa svet (aqsyiekter) tïrmьsьna laiьq kjtaptar da əsjrese grek xronikalarь cьqa bastadь. Audarьlqan ədeвiettеr originaldь orьs cьqarmalarьna ylgj boldь. Ədeвiet вjljmjnjn вastaucьsь bolqandar—monastьirler.

Kiev Rusjnjn tarixьn çasaudьn alqacqь adьmь Iaroslavtьn zamanьna çatatьn nərse. Iaroslav elgennen keijn Pecorski monastьirjnde osь tarixi çazular „çьl uaqьttarьnьn povesjnde" talqьlandь, *onda* „orьs çerj qaidan cьqtь" degen məsele kəterjldj. Ol povestjn jcjne knəzderdjn emjr вaiaпь, ərвjr qalalarda bolqan oqiqalardьn çьlma-çьlqь çazьluь, grek xronikalarьnьn yzjndjsj çana вasqalar çazьlqan. Osь aitьlqan tarixi çazulardьn bərj de çьl-çьlqa вeljugen. Soqan вarьp ol çьlnama (letopis), atanьp ketken. Ol çьlnama ïdaiь tolьqtьrьlьp çana qaita çasalьp otьrьldь. Onьn вjzge deijn çetkenj 1116-çьlqь çasalqanь boldь. Sondьqtan вjz onь „вastauьc çьlnama" deimjz. „Bastauьc çьlnama" Dnepr boiьndaqьlardьn çana onь men kercjles çerdegjlerdjn eskj zamandaqь tarixь turalь məljmetterjmjzdjn istocnigj bola aladь. Ol Kiev Rusjnjn monastьirlerjndegj вjljmnjn çoqarь xalde bolqanьn, sol kezdegj audarmalь çana originaldь ədeвiettjn ərtyrljljgjn, вailьqьn aiqьndaidь. Iaroslav вar kezde sot çaiьndaqь knəzder qaulьlarьnьn çinaqь — „Russkaia Pravda", nemese „Iarosiavtьn Pravdasь" da qïrastьrьlqan bolatьu. Zandardьn çazьluь, вjr çaqьnan knəz ekmetjnjn kyceigendjgjn anьqtasa, ekjncj çaqьnan, onьn kelecekte de kyceie

berujne de dem berjp otьrdь. Knəz tek daulь məselelerge qana biljk qïrqan çoq, ol өz qaramaqьndaqь məselelerdjң barlьqь ycjn tərtjptj belgjleitjn zaң cьqarucь da boldь. Aqьr aiaqьnda „Ioroslavtьң Pravdasь“ onьң ïldarь men nemerelerjnjң tïsьnda tolьqtьrьlьp, qaita çasalqan.

XI qasьrdьң kərkem өnerjnde (iskusstvo) xrestianstvonьң əserj kyctj boldь. Iaroslav tïsьnda grek arxitektorlarь Kievte Sofiski sobor tïrqьzqan, ol sobor XI qasьrdaqь vizantia arxitektorь iskusstvosьnьң belgjsj bolqan (ol osь kezde qaita ornatьlьp, muzeige ainaldь). Soborduң jckj çaqьnda өte tamaca mozaikalar men friskeler saqtalqan. Iaroslav knəzdjgjnjң taqь bjr eskertkjcj—„altьn qaqpa“ atanqan yllerdjң qïlaqan ornь. Cet elden kelgender Kievtjң pjcjnjne taңьrqap, onь „Konstantinopoldьң baqtalasь“ dep ataqan.

Kiev memleketj Iaroslav tïsьnda kyc-quatь çaqьnan da, mədenietjnjң çoqarьlьqь çaqьnanda Evropanьң xrestiandьq memleketterjnjң jcjnde eң kөrnektj orьnqa ie bolqan. Olardьң arasьndaqь saiasattьq qatьnasqa Iaroslav semiasьnьң basqa eldermen qïdalьq bailanьsь boluь da aiqaq nərse. Onьң bjr qarьndasь Pөlca korolj Kazimirqa, qьzdarьnьң bjrj (Anna) fransia koroljne, bjrj — Norvegia koroljne, ycjncjsj — Vengria koroljne əieldjkke berjlgen. Iaroslav Pөlca jsterjne talai ret qol sïqtь. Boleslav өlgennen keijn Pөlcadaqь qaicьlьqtardь paidalanьp, Iaroslav Galitsianь taqь da өzjne qaratьp aldь. Bïl çerdj Vladimir çaulap alqan edj, bjraq ol өlgen soң Pөlcaqa ketken bolatьn.

Kiev memleketjnjң qïlauь

Iaroslav өlgen son(1054 ç.) „Riurikovic derçavasь“ qïlap qaldь. Onьң ornьna bjrnece knəzdjkter qïrьldь. Olardьң ərqaisьsьnda Iaroslav ïldarьnьң bjreuj knəzdjk ettj. Eң ylken balasь Izəslav Kiev pen Novgordtj, iaqni Dnepr çөlьndaqь ekj bjrdei maңьzdь punkttj aldь, Svətoslav-Cernigov çerjn, Vsevolod Pereiaslav pen Rostov — Suzdəl çerlerjn aldь. Basqa qalqan çerler knəz semiasьnьң ïsaq mycelerjne tidj. Çalpьqa bjrdei məselelerdj cecu ycjn keide tuьsqan bolьp çalpь siezge çinalatьn bolьp çyrdj. Kiev memleketjnjң qïlau sebebj sol—memlekettjң sostavьna kjretjn çeke obьlьstarda jrj çer ielerj өsjp, eseidj çana çergjljktj çer ielerj kyceidj, bïlar Kiev knəzdjgjnjң qol astьnan cьqьp ketuge tьrьstь.

XI qasьrqa taianqanda Kiev Rusjndegj egjn caruacьlьqьnьң texnikasь edəujr tabьsqa çettj. Knəzderge de, onьң çauьngerlerjne de elden alьm çinap qana otьrudan gөrj çer tartьp alьp, aui caruacьlьqьn mol kөlemde çyrgjzu qolailь keldj. Knəz çauьngerlerj smerdlerden qauьm çerjn tartьp aldь. Slavən qauьmdarьnьң jcjnde teңsjzdjk molaiьp, smerdjler jcjnde çer ielenucj tap kyceijp kettj. Çer ielenucjler boiar atandь. Knəzder de egjn salatьn, ara balьn alatьn, aң aulaitьn keң baitaq çerlerdj iemdenjp, өzjne qarattь. Knəzder men boiarlardьң qoldauь arqasьnda monastьirler de çer iemdendj. Jrj çer ielerjnjң cьquь mjne, osьlai. Ylken qalalardьң təңregjnde knəzdjk, boiarlьq çana monastьirljk selolar paida bolqan. Çer ielerjnjң өsujmen bjrge feodaldьq qatьnas ta dami berdj. Eң alqacta çer ielerj tartьp alqan çerlerjң eksploatatsialau ycjn qïldardьң, nemese xoloptardьң eңbegjn paidalanqan edj, bjraq qïl eңbegj өnjmdj az berctjn boldь. Sondьqtan, çer ielerj basь bos smerdjlerdj ezjp, qanaudьң paidalь bolatьnьn bjldj. XI qasьrdaqь smerdlerdjң kөpcjljgj qauьmda tjrcjljk etjp keldj, olar knəzderge tek qana alьm teleuge mjndettj boldь.

AI XII qasьrdьң basьnda jrj çer ielerjnjң tөpkjsjnc tysken smerdjlerdjң nedəujr tobь qïrьla bastadь. Məselen, zakupterdjң xalj dəl osьndai boldь. Zakup өzjnjң mьrzasьnan bjr nərse aladь, iaqni, qarьz aqca, kjckentai çer nadeljn aladь da, sol ycjn tegjn çïmьs jstep beruge (barccina)

tijstj boladь. Mьrza өzjnjn zakupjne sabau çazasьn qoldansa da pravolь. Zakup alqan nərselerjn aldьn ala qaitьp bermesė, ec qaida ketjp qala almaidь; eger qacsa, onda ol qйlqa ainaladь. Basь bos smerdilerdjң ezjloptardь) azat etu, olardь təueldj caruaqa ainaldьru da bolьp çattь. Azat etjlgen osьndai qйldar „izgoi" atanqan. Mencjktj caruacьlьqь çoq bolsa da, olar knəzderge, çana cjrkeu orьndarьna qarastь çerlerge qosьluqa tijstj boldь da, feodaldьq təueldjljkke йeьradь. Syitjp, Kiev Rusjnde feodaldьq xarakterj bar qatьnas ornadь: йsaq өndjrjscjlerdj өz өkmetjne baqьndьratьn, olarqa өz jsjn zorlap jstetetjn jrj çer ielerj boldь.

Iaroslavtьң йldarь men nemerelerjnjң tйsьnda çaңa tərtjpke „Russkaia Pravda" attь knəz qaulьlarьnьң belgjlj çinaqьndaqь çaңalьq qosьldь. Iaroslav өlgensoң onьң yc ylken йlьlzəslav, Svətoslav çana Vsevolod-bjr qatar çaңa məseleler çөnjnde çaңa qaulьlar cьqaru ycjn siez caqьrdь. Syitjp „Russkaia Pravda" bykjl elde bjr kelkj tərtjp çyrgjzetjn, sonьң arqasьnda Rusçerjnjң bjrljgjn çasauqa çərdem etetjn zaң cьqarucь aktь bolьp qaldь. Sonь men bjrge, „Russkaia Pravda" йrulьq qйrьlьstьң qaldьqьn qйrtьp, knəz өkmetjnjң maңьzьn arttьra tystj. Onьң çaqsь çaqьda osь çөnjnde. Sonьmen, Iaroslav йldarь qannan kek aludь toqtatьp, kjsj eltjruge bailanьstь məselenjң bərjn de knəzdjң biljgjne baqьndьrdь. „Russkaia Pravda" çer ielerjnjң-feodaldardьң mylkjn qorqaudь өz aldьna mjndet qoidь. Onda cekaralьqtь (meç) bйzqanь ycjn, maldь çana sol siaqtьlardь йrlaqan ycjn salьnatьn ctraftar turalь bjr talai statialar bar. Zakupterdjң enbegj çөnjndegj mьrzanьң pravosь dəl aitьlqan. „Russkaia Pravda" Kiev memleketjnde tap-tapqa bөljnucjljktjң bolqanьn kөrsetedj. „Russkaia Pravda" йru kektj qoidьrьp, onьң ornьna qйn aludь belgjledj, iaqni өlgen bjr adam ycjn 40 griven (soqьstan bйrьnqь aqcanьң 300 somdaiь) məlcerde qйn tөlenedj. Boiar өlse, onьң qйnь ekj ese artьq (80 griven). Knəz caruacьlьqьnda jrj qьzmet atqaratьn adamdar өltjrjlse-olar ycjn de qйn ekj ese tөlenedj' Eger xoloptardь, nemese qйldardь bjreu өltjrse, olar ycjn qйn çoq. Olar ycjn tek qana olardьң өz baqasь (5 griven) qoçailьnqa tөlenedj. Knəz ben boiar caruacьlьqьnda jstep çyrgen smerdjler de dəl osь xalde өmjr syrdj.

Qalalarda çergjljktj bazarqa kerektj nərsenjң өndjrjsj kөbeidj. Istegen nərsesjn satatьn qol өnercjler tobь qйrьldь. Qol өnercjlerdjң cьquьmen qatar, qala qalqьnьң jcjnen cetpen jrj sauda çasaitьn səudegerler (kөpester) çana rostovcikter de bөljnjp cьqa keldj. Kөpester men rostovcikterdjң eksplaotatatsiasьnan əbden qorlьq kөrgender qaladaqь kedeiler, əsjrese, qol өnercjler boldь. Syitjp, qalada bolsьn, derevnede bolsьn tap çjgjnjң protsesj çyre bastadь.

Derevnede smerdlerdj çersjz qaldьru çana aiausьz ezu, qalalarda taptьң çjk-çjkke bөljnuj tap tartьsьnьң cielenjsken çaqdailarьnda bolьp otьrdь. Feodalizm çaqdaiьndaqь alqacqь kөterljjsterdjң bjrj-1068 çьlь bolqan Kievtegj stixialьq kөterjljs, bйl Izəslav Iaroslavic (Iaroslav mudridьң balasь) men onьң çauьngerlerjne qarsь bolqan keterjljs edj. 1113-çьlь Kievte өte kyctj bjr kөterjljs bolьp өttj. Qala kedeilerj, knəz qьzmetcjlerjnjң tjzesj өtjp, rostovcik bailar çaqьnan bolqan eksploatatsia çandarьna əbden batqan soң, qarsь kөterjldj de, olardьң qoralarьn talqandap çjberdj. Derevne de kөterjljstjң bйrq etuj dailьn edj. Jrj feodaldar: monastьirler, boiarlar, өigen knəzdjң semialarь qattь qauьpke ducar boldь. Onьң jcjnde monastьirler jrj çer iesj bolqandьqtan qana emes, onьң ystjne, qatal rostoveik bolqandьqtan өzjne qarsь өte kyctj өcpendjljktj tuqьzdь. Zəresj qalmai qorьqqan Kiev qoqamьnьң basьndaqьlar (berxuckalar) Pereiaslavlqa kjsj çjberjp, sol uaqьttaqь daңqь çer çarqan Vladimir Monomaxtan çərdem tjledj. Vladimir өzjnjң druçi-

nasьmen keljp Kievtegj kөterjljstj çoq qьladь. Vladimir kөterjljstjң qaita bөlmauьn kөzdep, bjr qatar mөmle çasauqa ьqtiar boladь. Ol rostovcikterdjң alatьn өsjmjnjң mөlcerjn bjraz cegerjp tastap, zakupterdjң xaljn bjr qatar oңdadь. Kievte Vladimir Monomaxtьң knəzdjk etң Kiev knəzdjgj kyceiujnjң ïzaq bolmauьna əkep soqtь.

Kөi bjr iemdenjlgen çerdegj feodaldьq qatьnastardьң damuь çer-çerlerde çer ielerjnjң kyctj sloilarьnьң qïrьluьna çetkjzdj. Olar Kiev knəzjne təueldj boludan qïtьluqa tьrmьstь. Çergjljktj knəzder kiev knəzjne qarsь kyreste çer ielerjne syienetjn boldь. Bïrьn Kiev memleketjnjң sostavьna kjrgen knəzder bjrtebjrte oqcaulanьp, Kievten bөljne berdj.

XII qasьrda bykjl orьs çerj çekeçeke knəzdjkterge bөljnjp kettj. Onьң eң maңьzdьlarь: Cernigov, Smolensk, Polotski, Rostov—Suzdəl, Galitsia çana Vladimir—Bolьinski knəzdjkterj. Osьlardьң ər qaisьsьnda Iaroslav tïqьmdь baitaq ïrudan əiteujr bjreu orьn teujp otьrqan. Tek qoldan-qolqa kөcjp kelgen Kiev qana. Olarqa əkjmdjk etu knəz semiasьndaqь eң ylkenderdjң jsj boldь. XII qasьrdьң çartьsьnda өz aldьna çeke knəzdjk ornatqan. Oka men Edjl өzenderjnjң aralьqьndaqь Rostov—Suzdəl çerj erekce kyceidj. Mïnda bjrjncj knəz bolqan—Vladimir Monomaxtьң balasь Iuri Dolgoruki. Rostov—Suzdəl knəzdjgj Iuridjң balasь Andrei Bogoliubskidjң tïsьnda (1157—1175 ç.) өte-mөte kyceie tystj. Andrei Bogoliubski өz өkmetjne Novgorodtj baqьndьrьp aldь, kөrcjles knəzder onьң çoqarlьqьn amalsьzmoiьndadь. 1169 çьlь onьң əskerj cabuьl çasap, Kievtj aldь. Kievtj bilep alqan son, ol өz jnjsjn onda qoiьp, sosьn Suzdəldaqь Vladimir qalasьn өzjne astana qьldь. Ol өzjnjң өkmetjn nьqaituqa tьrьsьp, Rostov pen Suzdəl boiarlarь men kyrese bastaqanda, bjr predateldjң qolьnan əljp kettj. Rostov—Suzdəl knəzdjgjnjң taqь bjr kyceiuj Andrei Bogoslavskidjң jnjsj-Vsevolod Bolcoe Gnezdo tïsьnda da boldь (1177-1212 ç.) Onьң asa quattь bolqandьqь çaiьnda XII qasьrdьң tamaca cьqarmasь „Igor polkj turalь çьr" bьlai deidj: „Ïiь knəz Vsevolod, sen kemelerjңnjң espesj men Edjldj tөgjp cacasьn, əskerlerjnnjң clemalarьmen Dondь sarqi alasьn".

Kiev knəzdjgjnen basqa knəzdjkterdjң bөlektenjp cьqьp ketuj Kiev memleketjnjң qïlauьna keljp soqtь. Kiev knəzdjgjnjң əlsjreujn de Vizantia çaqtan keletjn saudanьң bolmai qaluьnьnda belgjlj rөlj boldь, demek, osь kezde Vizantiqa sьrtqь çaularь cabuьl çasaqan, aqьrьnda, onь batьsevropalьq rьitsarlar (soqьs qïmarlar) çaulap alqan.

Çeke knəzdjktj mengergen knəzder bjrjmen bjrj ïdaiь soqьs çyrgjzdj. Bïi soqьstardьң maqsatь — kjsj çerjnjң esebjnen өz çerjn kөbeitu. Mïnь Kiev Rusjnjң caularь—Iaroslav өlgen soң kөp kecjkpei aq aziadan Qara tenjz dalasьna qarai cabuьl çasaqan polovetster paidalandь. Olar kөcjpqonьp çyretjnder edj. Olardьң eң bastь kəsjbj mal caruacьlьqь bolqan. Polovetster orьs çerlerjne cabuьldar çasap, olardь qattь talan-taraççqa ïcьrattь, çerlerjn bosqaldьrdь, adamdarьn plenge ïstap, qïl etjp sattь. Orьs knəzderj kөp zaman өtkende barьp bjrjgjp, polovetsterge qarsь çorьq çasadь. Bjraq, orьstardьң tabьsь ïzaqqa barqan çoq. Rustьң ərbjr çeke knəzdjkke bөljnjp bьtьraңqь boluь onьң өzjn өte bəseңdete berdj. ïdaiь bolьp kelgen çeke knəzder arasьndaqь feodaldьq soqьstar Rustj əbden çydettj. Sondьqtan, Rus polovetsterdjң carqьncьlьqьnan өzjn өzj bekem qorqai alqan çoq. Polovetsterdjң cabuьlьnan qorlьq kөbjrek kөrgender de knəz çaqьnan qattь eksploatatsiaqa da kezdesjp çyrgen smerdjler boldь. Knəzder bolsьn, onьң boiarlarь bolsьn—bərj erjktj smerdjlerdjң çerjn alьp qoidь da, өzderjn taptap çancьdь. Sol uaqьtta mьnadai maqal bolqan: „Knəz qorasьna çuьq qora salucь bolma, knəz selosьna çuьq selo salucь bolma, knəz prikazcjgj ot sьqьldь, onьң malailarь — çalьn sьqьldь. Eger qac-

saq, otьnan qïtьlarsьn, sonda da çalьnьna tïtьlarsьn“. Çьrtqьc feodaldardьq eksploatatsiasь çana onьq yzdjksjz soqьstarь el eqвekcjlerjn erekce sansьratьp çydetjp çjвerdj. Smerdjler çer jelerjnjq tïtqьnьnan вosanu ycjn cetke qaca вastadь.

Feodaldьq вьtьranqьlьqtьq aur zardaвь çana odan orьs çerlerjn qïtqaru ycjn вjrljktjq qaçet вolqandьqь orьs qalqьnьq genialdь cьqarmalarьnьq вjrj — вelgjlj avtorь çoq XII qasьrdьq aiaqьnda çazьlqan „Igor polkj turalь çьrda“ ete kərkem suretteigen. Вïl cьqarma ycjn suçet вolqan nərse — Igor Svətoslavic bastaqan sol tystjk knəzderdjq 1185-çьlqь polovetsterge qarsь çorьqь. Sol tystjk knəzder o basta polovetsterge qarsь orьs knəzderjnjq çalpь çorьqьna qatьnasudan bas tartqan вolatьn. Sosьn əzderj çeke вarьp tijskende əвden qattь çenjldj. Igor knəzdjq əzj plenge ïstaldь. Onьq əskerlerj qьrьlьp qaldь. Knəzderdjq qьrqьsuь men, feodaldьq soqьstar çynçjtken orьs çerjndegj вicaralьqtьq вeinesjn aqьn anьqtap aitьp ketken. Ol вьlai deidj:

„... Sodan вastap knəzder arazdasьp çïlqьstь. Bjr-вjrjnjq вastarьn kezek-kezek qьrqьstь.

Çerjnde orьs egjncj, əcjrdj ynjn zerjkken, qan tïmsьq вoldь qarqalar, cacьlqan çerge əljkten. ...Attanвai çauqa knəzder, Audardь kənjljn ersjge „Menjkjde, menjkj!“ dep talastь encjge. Kerjldesken knəzder, „Tyimenj kərdj tyiedei“, qastьqtьq qïrdь qaqpanьn, вjrjn вjrj syiemei. Osь kezde orьstьq, çerjne çau qaptadь. Вjrljksjz eldj вyldjrjp, Aiaqьna taptadь“ *)

Dep aqьn orьs çerjn polovetsterden qorqauqa barlьq knəzderdj ьntsь men caqьradь. „Igor polkj turalь çьrdьq“ artьqcьlьqьnьq asa çoqarь kərkemdjljgjnde. Aqьn mïnda əzjne вelgjlj ədeвiet oвrazdarьn qana emes, odan вasqada dem вererljk, poetikalьq oвrazdarqa çana suretterge tyr вererljk qalq pocziasьnda paidalana вjlgen. Onьq poemasьnda naqьz patriottьq sezjmderdjq, sьrtqь çaularqa qarsь вykjl orьs çerjn вjrjktjruge caqьrqandьqtьq ynj çarqьn cьqьp tïr.

---

*) Sodan вastap knəzder arazdasьp çïlqьstь. Bjr-вjrjnjq вastarьn kezek-kezek qьrqьstь. Çerjnde orьs egjncj, əcjrdj ynjn zerjkken, qan tïmsьq вoldь qarqalar, cacьlqan çerge əljkten. ...Attanвai çauqa knəzder, Audardь kənjljn ersjge „Menjkjde, menjkj!“ dep talastь encjge. Kerjldesken knəzder, „Tyimenj kərdj tyiedei“, qastьqtьq qïrdь qaqpanьn, вjrjn вjrj syiemei. Osь kezde orьstьq, çerjne çau qaptadь. Вjrljksjz eldj вyldjrjp, Aiaqьna taptadь“

Çapon imperializmjnjn agressiasь

V. Avilov

„Menjn oiьmca, soqьs qaupьnьn ekj ocaqь bar. Bjrjncj ocaqь Qiьr cьqьsta, Çaponianвn zonasьnda. Menjn, aitьp otьrqanьm — Çapon əskerlerjnjn өzge memleketterdj qorqьtьp, bjrnece qaiьra aitqen sөzderj. Soqьstьn ekjncj ocaqь Germania zonasьnda. En qauьptьraqь qaisь ekendjgjn kesjp aita qoiuqa qiьn, bjraq, ekeujde bar, ekeujde əreket jstep çatьr".

ÇAPONIANЬN TERRITORIASЬ MEN QALQЬ

Çapon araldarь dep atalatьndar Çaponianьn negjzgj territoriasь bolьp sanaladь. Bүl araldar azia materigjnen cьqьsqa qarai barьp, batьs çaqьnan Sarь tenjz, Cьqьs Qьtai tenjzj, Ontystjk Qьtai, Çapon çana Oxotskj tenjzderjne; Cьqьs çaqьnanүlь okeanqa keljp tjreledj. Үlь okean çanьndaqь Çapon araldarьnьn Cьqьs çaqalaularь batьstaqьdan gөrj bөlcek-bөlcek bolьp keledj çana onьn kөlemj 3½ ese artьq. Çaponianьn өzj — Xondo, Kiusiu, Sikoku, Xokkaido deitjn ylken tөrt aralda çana Kurilskj, Boniskj araldarь men Riu-Kiu aralь dep atalatьn yc arxipelagta ornalasqan. Çaponianьn өzjne qarastь territoriasь 382545 carcь kilometr bolьp sanaladь.

XIX qasьrdьn aqьrь men XX qasьrdьn bas kezjnde çapon imperializmjnjn çyrgjzgen agressiasь nətiçesjnde Çaponia өz ainalasьndaqь araldar men azia materigjnen bjr sьpьra territorialardь basьp aldь. Sөitjp: Formoza aralь, Peskador araldarь, Karafuto (Saxalin) aralьnьn ontystjk çartьsь, Koreia çartь aralь, Ontystjk — Mancçur temjrçolьnьn zonasьmen Kvantun oblьsь — Çaponianьn kolonialarь bolьp otьr. Bүdan basqa, dynie çyzjljk imperialistjk soqьsqa dejin Germanianьn qolь astьnda bolьp kelgen mandattь araldar dep atalatьn: Karolinskj, Marianskj çana Marcalskj araldarьda çapon imperializmjnjn biljgjnde tүr. Çaponia qolь astьndaqь osь kolonialardьn territoriasь 298,324 carcь kilometr. 1931—1933 çьldarda çapon agressorlarь Mancçurianь çana Qьtaidьn Çexe provinsiasьn basьp aldь, bүlar resmi tyrde «təuelsjzdjgjn» saqtaqanьmen, cьnьnda Çaponianьn naqьz kolonialarь bolьp sanaladь. Mancçuria men Çexe provinsiasьnьn territoriasь Çaponianьn өz territoriasьnan bjrnece ese artьq, 1,300,000 carcь kilometr camasьnda bolьp otьr. Sonь men Çaponianьn өz territoriasь өzjnjn kolonialarьmen salьstьrqanda əlde qaida kem çatьr.

Çaponia kolonialardь basьp alu arqasьnda kəzjr cьqьsta Əmerikamen, soltystjk çana soltystjk — batьsta — SSSRmen, batьsta — Monqol qalq respublikasь çana Qьtaimen cektes bolьp otьr. Ontystjkte Çaponianьn territorialьq cek arasь

Filippinskj araldarьn Formaza araьnan вөljp otьrqan Bassi prolivjmen өtedj .

Çaponianьn territorialьq osь cek aralarь oqan qolailь, çapon imperializmj odan cetqaqьlьp өzjnjn agressiasьn barlьq çaqtanda keŋeituge tьrьsadь.

Metropolianьn qalqь ӱlt çaqьnan alqanda вjr keljktj, iaqni çapon ӱltьnan 29,251,265 adam вolьp otьr. Al kolonialardaqь qalq kөp ūlttan qӱralqan: onьn jcjnde qьtai, koreets, moŋqol, formoz çana basqa ūlttar вolьp onda — 62,472,000 adam вar, onьŋ 34,000,000, Manççuria men Çexe provinsiasьnda tӱradь.

1935 çьldьn aiaq kezjnde Manççuriada 501,251, al Qьtaida — 80,000 camalь çapondьqtar tӱratьn. Filippinskj araldarьnda, Cьqьs Indiada, Avstraliada çana Malaiskj arxipelagjnjn araldarьnda 100,000 camalь çapon emigranttarь tӱradь. Çapondanьn astanasь Tokio qalasьnda — 6.675.667 qalq вar; odan basqa ylken qalalarda: Osaka qalasьnda — 3,500,000 adam, Nogoia qalasьnda — 1088276 adam, Kobe qalasьnda — 912179 adam çana Iuokoxama qalasьnda — 704290 adam вar.

ÇARATЬLЬS BAILЬQTARЬ ÇANA ӨNDJRJS KƏSJBJ

Çapon imperializmj өzjnjn agressiasьn çyzege asьrqanda Çapondanьn materialьq bazasьnьn caqьndьqьna, çaratьlьs bailьqtarьnьn çetkjljksjzdjgjne kezdesedj. Onьn kөmjr zapasь 7 milliard tonnadai, вjraq onьn sapasь өte tөmen, sondьqtan, əsjrese metallurgia өndjrjs kəsjвjne kerektj kөksteletjn kөmjr Koreiadan çana Manççuriadan aldьrьladь. Metropoliada çьlьna ne вarь 35000 000 tonna kөmjr өndjrjledj, al kolonialarda (Manççurianь qosqanda) — 4000 000 tonnadai kөmjr өndjrjledj. Kөmjr өndjrjletjn basqa kender вoiьnca kolonialardь вjrge qosqanda (1936 çьlь) 54000000 tonna kөmjr өndjrjlgen. Çaponia Qьtai men soqьsu qarsanьnda-aq Fransuzdьq Indo-Qьtaidьn tek вjr өzjnen qana 12000000 jendjk kөmjr satьp aldь — вӱl, çьldьq importtьn 23,4 protsentj boladь.

Çapondanьn mӱnai zapasьda, çьl saiьn 250000 tonna mӱnai өndjrgende өte az ne вarь 185000000 tonna qana вolьp otьr. Beiвjtcjljk kezdjn өzjnde Çaponiaqa çьl saiьn tӱtьnuqa 3500000 tonna mӱnai produktьlarь kerek вolucь edj. Beiвjtcjljk kezdjn өzjnde Çaponia tӱtьnatьn mӱnaidьn 64,3 protsentjn Əmerikadan, 25,5 protsentjn Gollandia Indiasьnan, 5,5 protsentjn Britan Borneosьnan laçsьz satьp alucь edj. Çapon ekonomisterjnjn esevj вoiьnca soqьs kezjnde Çaponiaqa çьl saiьn tӱtьnuqa 15000000 tonna mūnai kerek вoladь. Osь çaqdailardьn bərj çapon imperialisterjne laçsьz вjr qatarcaralar jstettjrjp otьr atap aitqanda: olar mӱnaidь asa qatandьq pen ynemdeidj, tas kөmjrden sӱiьq otьn çasaidь, jckj mӱnai cьqaru jsjn arttьradь, taqь taqьlar.

Çaponiada metal rudalarьnьn zapasьda onca kөp emes, ne вarь 70000000 tonna qana вolьp otьr. Temjr rudasь zapasьnьn çartьsьnda 50 — 60 protsent temjr вar, qalqan вөljgjnjn sapasь — өte tөmen. Beiвjtcjljk kezde çapon өndjrjs kəsjвj çьl saiьn 5000000 tonna temjr rudasьn tӱtьnatьn, al elde ne вarь 1500000 tonna qana өndjrjletjn, qalqan 350000 tonna cet elderden aldьrьlatьn. Beiвjtcjljk kezde 3600000 tonna coiьn tӱtьnьlatьn, onьn 2700000 tonnasь çaponiada balqьtьiьp, 900000 tonna cet elderden aldьrьlatьn. Çaponia çьlьna 4600000 tonna вolat tӱtьnatьn вolsa, ol 5000000 tonna вolattь өzj balqьtadь, вӱl çapon өndjrjs kəsjвjnjn əsjrese, soqьs maqsattarьna вaqьndьrьlqanьn acьq-aiqьn kөrsetedj, өitkenj soqьs өndjrjs kəsjвjnde вolat negjzgj çana cecucj faktor вolьp otьr. Çaponia mьs rudasьnьn zapasьna вai, ol вeiвjtcjljk kezde өzjnjn tӱtьnuьna kerektj mьstь qamtamasьz ete aladь. Çaponiada basqa tystj metaldar өte tapcь: вӱl çөnde tӱtьnuqa kerektj metaldardьn jckj resursьdan tabьlatьnь qalaiь — 43 protsent qana, sink — 50 protsent çana metaldьn basqa tyrlerj orta eseppen — 10 — 15 protsent.

Çaponia өndjrjs kəsjвj produksiasьnьn çalpь balansьnda çeŋjl өndjrjs-

tj kəsjptjn salmaqь өte zor. Kyctjljgj çөnjnen çer çyzjnde ycjncj orьn aiьp otьrqan — çaponianьn toqьma өndjrjs kəsjвj asa manьzdь salanьn вjrj вolьp sanaladь. Вйl өndjrjstj kəsjptjn maqta çana çynnen tovar jsteitjn salalarь tolьqьnca import cikj zatь men jsteidj çana olar cet elderge təueldj. Tek çjвek өndjrjs kəsjвj qana jckj cikj zat pen qamtamasьz etjljp otьr. Soqьsqa deijn Çaponia toqьma өndjrjs kəsjвj produksiasьnьn 39 protsentjn вasqa elderge сьqarьp satatьn. Çaponia da tamaq zattarь өndjrjs kəsjвjnde keң tyrde өrkendetjlgen.

Çaponianьn aur өndjrjstj kəsjp salalarьnьn jcjnde keme çasaitьn çana ximia өndjrjs kəsjвj ana qйrlьm çoqarqь dəreçede orьn alьp otьr. Əsjrese, soqьs kemelerjn çasau jsj өrkendetjlgen. Өndjrjstj kəsjptjn osь tyrlerjn өrkendetu, onьn jcjnde soңqь çьldarь əsjrese ximia өndjrjs kəsjвjnjn zor kөlemde өrkendetjluj, Çaponiadaqь өndjrjstj kəsjp onьn imperialistjk toptarьnьn agressialьq plandarьna səikes өrkendetjletjnjn taqь da aiqьn ьspattaidь. Çaponianьn macina qйrьlьsь əsjrese çer çyzjljk soqьstan keijn өrkendedj, вjraq onьn өnjmdjljgj əlde вolsa eldjn tйtьnuqa keregjn qamti almai otьr. Sondьqtan zavodtarqa kerektj kyrdelj macinalar men вasqa macinalardьn 40 protsentj cet elderden aldьrьlьp otьr. Çaponiada avtomoвil өndjrjs kəsjвj de çetkjljksjz өrkendetjlgen. Çaponiada 1936 çьlь çapon өndjrjs kəsjвj 9623 avtomoвil jstep сьqardь, al cet elderdegj avtomoвil вölcekterjnen macina qйrastьratьn zavodtardan 30997 avtomoвil jsteljp alьndь. Çaponianьn aviatsia endjrjs kəsjвj 1937 çьlь 6000 camalь samolөt pen 10000 aviamotor jstep сьqardь.

Çaponiada йsaq qol өnercjler men qol өnercjlerdjn өndjrjs orьndarь aita qalarlьqtai kөp, onьn produksiasь вykjl өndjrjs kəsjвj produksiasьnьn 25 protsentjn alьp otьr. Sonь men вjrge Çaponianьn jrj өndjrjs kəsjвj orasan konsentratsialanqan. Çaponianьn вes gigant kontsernjlerj — Mitsui, Mitsuвisi, Sumitomo, lasuda çana Okura — js çyzjnde eldjn вykjl qalq caruacьlьqьn derljk вaqьlap otьr. Kontsernjlerdjn alqacqь ekeuj — Mitsuimen Mitsuвisi — Çaponianьn вykjl өndjrjs kəsjвjnjn 30 protsentten artьqьraqьna вaqьlau çyrgjzedj.

Osaka — Kove — Kioto, Tokio — Iukoxama, Nagoia çana Kiusiu aralьnьn soltystjgj — çapon өndjrjs kəsjвjnjn negjzgj audandarь вolьp sanaladь.

AUL CARUACЬLЬQЬ

Çapon facisterj Çaponianьn çerj az çana qalqь çerge simai otьr dep вykjl dynie çyzjne ertegj aitьp, sonь men вasqalardьn territoriasьn өzderjnjn talan-taraçqa salьp вasьp aluьn aqtamaqcь вoladь. Al faktьqa kelsek ol, çapon agressorlarьn tygeljmen əckereleidj. Çaponiadaqь çer kөlemjnjn tek 15 protsentj qana aul caruacьlьqьna paidalanьladь. Soltystjk Çaponiadaqь, Xokkaido aralьndaqь өңdeuge çaraitьn orasan kөp çer mylde өndelmei çatьr.

Çaponianьn aul caruacьlьqьnda ne вarь 6000000 camalь yi вar, onьn 70 protsentten artьqьraqь ne myldem çersjz, ne azdaqan ucaskalarь вar, sonьn өzjn өndegende semiasьn tamaqtandьrudь qamtamasьz ete almaidь. Carualardьn osьndai semialarь laçsьzdan pomeccikterdjn çerjn arendaqa aladь. Al pomeccikter вykjl aul caruacьlьqьnda 3 protsent qana вolsada, egjndjk çerdjn 50 protsentke taiauь solardьn qolьnda. Çaponiadaqь arenda cartь өte aur: arendaqa çer alucь adam laçsьzdan egjn tysjmjnjn 60 protsentjn arenda aqьsь ycjn zattai pomeccikke tөleidj. Carualar yijnjn вarlьqь derljk atsьz — olardьn tek 20 protsentjnde qana at вar. Çer өndeu jsj tjptj eski zamandaqь өndjrjs qūraldarьmen çaвaiь tyrde çyrgjzjledj.

Fabrikant — monopolister вelgjlegen çer өndeitjn ximialьq zattar вaqasьnьn qьmвat вoluь carualarqa өte aur tijp, ol вaqa kyn sanap өsjp otьradь. Aqьrьnda çapon carualarь orasan kөp salьq tөleidj. Osьnьn вərj carualar semiasьn ədette, ac-çala-

ŋac tïrmьsta ɵmjr syruge ɔkeljp soqadь.

Çaponia aul caruacьlьqьndaqь egjstjŋ negjzgj tyrlerj: kyrjc, egjs kɵlemjnjŋ 52 protsentjn aladь, dəndi egjster — 24 protsent, вïrcaq egjsj — 9 protsent, texnikalьq egjster — 3 protsent taqь basqalar. Aul caruacьlьqьnьŋ produksiasь eldjŋ tïtьnuqa keregjn qamtamasьz ete almaidь, sondьqtan da Çaponia kyrjctj laçsьzdan ɵzjnjŋ kolonialarьnan aldьrьp otьradь.

Çaponiada mal caruacьlьqь ɵte az mɵlcerde ɵrkendetjlgen. Onьŋ esesjne el jcjnde balьq aulau jsj zor rɵl atqarьp, вïl kəsjp pen çapon qalqьnьŋ edəujr kɵp sloilarь cïqьldanadь. Çaponianьŋ araldьq kyij çana onьŋ aral çaqalaularьndaqь tenjzderde balьqtьŋ orasan kɵp bolub вïl kəsjptjŋ ɵrkendeujne meiljnce çol acadь. Çapon qalqьnьŋ çeitjn tamaqьnda balьqtan jstelgen zattar ylken orьn aladь. Balьqtьŋ tastandьlarь вïl caruacьlьq dalalarьn ɵndeu jsjne keŋ tyrde qoldanьladь.

SЬRTQЬ SAUDA ÇANA FINANSЬLAR

Dynie çyzjljk bazardь ɵzjne qaratьp alu maqsatьmen çana mïnai, metal taqь basqa materialdardь satьp alьp, soqьs zapasьn çasau ycjn kerektj bolqan valiutalardь alu maqsatьmen Çaponia soqьs aldьnda eksporttь meiljnce kyceittj. Çapon kapitalisterj çapon çïmьscь tabьn adam aitqьssьz tyrde ekspluatatsialau arqasьnda ɵzderjnjŋ produksialarьn dynie çyzjljk bazarda ɵte arzan baqa men satьp otьradь.

Çaponianьŋ cet elderge cьqarьp satatьn negjzgj tovarlarь: çjвek — sirets, maqtadan, çjвekten toqьlqan tjkan, вalalar oiьncьqь, velosiped, toqьma zattar, qaqaz, konservjler (kovjnese balьqtan jstelgen) çana çeŋjl ɵndjrjstj kəsjptjŋ basqa produksialarь.

Al, Çaponianьŋ ɵzj cet elderden: temjr, coiьn, bolat, tystj metaldar, mïnai, kɵmjr, ximikalьq produktьlar, kaucuk, maqta, aqac, kyrjc, qant taqь basqa zattar aldьrьp tïradь.

Çapon imperializmjnjŋ çantalasьp soqьsqa ɔzjrlenuj çana çapon soqьs qïmarlarьnьŋ Qьtaida bastaqan soqьsь, strategialьq — soqьs cikj zattьŋ importьn orasan kɵbeittj. Sonьmen вjrge çapon tovarlarьn cet elderge cьqarьp satu ɵte kemjdj. Aqьrьnda sьrtqь saudanьŋ 1937 çьlqь balansь Çaponia ycjn вïrьn bolьp kɵrmegen 630.000.000 ien defitsit pen aiaqtaldь.

Çapon imperializmjnjŋ agressiasь finansь çɵnjnde elde ɵte aur çaqdai tuqьzьp otьr. Çaponianьŋ memlekettjk jckj qarьzь kəzjrdjŋ ɵzjnde aq 13 milliard ienqa çettj. Çaponianьŋ 1937/38 çьlqь memlekettjk вudçetj вoiьnca soqьs çaвdьqьna 2800.000.000 ien вekjtjljp edj, al js çyzjnde soqьsqa çïmsalqan rasxod kəzjrdjŋ ɵzjnde aq 4 milliard iennen artьq bolьp otьr. Al, 1938/39 çьlqь вudçette soqьs çaвdьqьna 6,1 milliard ien вelgjlenjp otьr, вïl çalpь вudçettegj rasxodtьŋ 79 protsentj.

Çapon imperializmj soqьstьŋ aurtpalьqьn enвekcj qalьqtьŋ moinьna saluqa çantalasьp əreket çasap otьr. Çapon imperialisterj salьqtь cekten asьrьp kyceitjp, soqьs çaвdьqьn finansьlandьru ycjn «ьqtiarlь» zaiomdar cьqarumen qatar, soqьs ycjn eŋ aldьmen kerektj bolqan metaldardь, вasqa produktьlar men вïiьmdardь ɵte qataŋdьlьq pen ynemdep otьr.

ÇAPONIANЬŊ MEMLEKETTJK QЇRBLLSB

Çaponia — forməldь tyrde konstitutsialь monarxia. Js çyzjnde ɵkmet вurçuaziacьl — pomecciktjk вloktьŋ qolьnda otьr. Imperator — osь вloktьŋ myddelerjn qorqai otьrьp, js çyzjnde eldegj вykjl ɵkmettj ɵz qolьna qaratьp alqan вiurokratia, politsia çana facistjk soqьs qïmarlar arqьlь ɵzjnjŋ ьqpalьn çyrgjzedj.

Çaponianьŋ «konstitutsiasь» 1890 çьlь eŋgjzjlgen. «Konstitutsia» mazmïnьnьŋ negjzj — imperatordьŋ «qïdai nəsjljnen cьquь» çana onьŋ ceksjz pravolarь çɵnjndegj məseleler bolьp otьr. «Konstitutsianьŋ» negjzj boiьnca imperatorqa zaŋ cьqaru, atqaru çana sot ɵkmetjnjŋ pravolarь

вerjlgen. Tek imperator qana soqьs çarialai aladь, вjtjm çasai aladь, ministrlerdj auьstьrьp, taqaiьndai aladь, ecвjr вaqьlausьz armia men flottь basqara aladь. Imperator çanьnda çasьrьn sovet dep atalatьn вjr organ вar, onьn mycesj 26 adam, ol imperator çanьnda keŋescj organ funksiasьn atqaradь. Çasьrьn sovet ministrler kaвinetjnjŋ вarlьq qaulьlarьn imperatordьn keljsuj вoiьnca вekjtjp otьradь, onьn «konstitutsiaпь» talqьlauqa da pravosь вar çana ol Çaponianьn memlekettjk tjrcjljgjnjŋ вarlьq məselelerj turalь imperatorqa aqьl вerjp otьradь.

Çaponianьn parlamentj ekj palatadan — çoqarь çana tөmengj palatadan qїrьlqan. Çoqarqь palatada (perler palatasьnda) Çaponianьn dvorən verxuckalarь вar — imperator familiasьndaqь myceler, knəzder, markizder çana «erekce sjŋjrgen» eŋвegj ycjn imperator taqaiьndaitьn adamdar вar. Bїlardan вasqa çoqarqь palatada jrj salьq-tөleucjler jaqni kapitalister men pomeccikter sailap qoiatьn 66 өkjl вoladь. Çoqarqь palatada 400 myce вar; olardьn өkjldjk srogь — 7 çьl.

Tөmengj palataqa «çalpьqa вjrdei» sailau pravosь negjzjnde 466 deputat sailanadь. Çapon qalqьnьn sailau pravolarьna өte cek qoiьlqan. Tek 25 çasqa tolqan erkekter qana sailai aladь; ol adamdardьn da вjr çerde вjr çьl tїruь cart; əsker qьzmetjndegjlerdjn, əielderdjn çana studentterdjn sailau pravolarь çoiьlqan. Sailanucьlarqa вїdanda zor cek qoiьlqan: tek 30 çasqa tolqan erkekter qana sailana aladь; sailanatьn kandidat 2000 ien zalok saluь kerck, egerde kandidat sailanвai qalsa вїl aqca memleket doxodьna kөcedj. Sailau jsj para alu, sailaucьlardьn dausьn satьp alu çana politsialьq — facistjk apparat tarapьnan terror çasau çaqdaiьnda өtkjzjledj. Sondьqtan, 1937 çьlь sailaucьlardьn 20 protsentj sailauqa qatьnaspauь qaçap emes.

Tөmengj palata өte cek qoiьlqan pravolarmen paidalanadь. Çapon ykmetjnjŋ ministrj qandai вolsada вjr «dəleldj» seвeptj sьltau etjp tөmengj palata myceleriŋ sїraularьna çauap вermeuge pravolь. Tөmengj palatanьn zaŋ cьqaru pravosь tek qaqaz çyzjnde qana вar. Onьn qaulьlarь çoqarqь palatada вekjtjluge tijs.

Çapon ykmetjnde 13 ministr вar: sьrtqь jster, jckj jster, soqьs, teŋjz, finansь, sauda çana өndjrjstj kəsjp ministrj (ministr Ikeda вjr өzj — finansь, sauda çana өndjrjstj kəsjp ministrjnjŋ mjndetterjn atqaradь), zaŋ, aqartu, çer çana orman, pocta çana telegraf, kolonialar, den saulьq saqtau çana temjrçol ministrlerj вar. Soqьs çana flot ministrlerjne вїl ykmette erekce rөl вerjlgen, olar ykmet aldьnda emes, tek imperator aldьnda qana çauaptь çana olar ykmettjn saiasatьnda cecucj rөl atqaradь. Bїdan вasqa, sarai ministrj вar, ol, ministrler kaвinetjnjŋ sostavьna kjrmeidj, вjraq sarai çanьndaqь toptar men imperatordьn өz өkjlj esevjnde eldjŋ tjrcjljgjnde zor rөl atqaradь.

SAIASI PARTIALAR

Çaponiada «Seiiukai» çana «Minseito» dep atalatьn — вurçuaziacьl-pomecciktjk ekj jrj partia вar. Bїlardьn arasьndaqь aiьrmacьlьq, ystem taptardьn ərtyrlj toptarьnan qїrьluьnda вolьp otьr.

«Seiiukai» («Dostar saiasatьnьn qoqamь») 1900 çьlь qїrьlqan, ol Çaponianьn eŋ jrj kontsernj Mitsui men, sauda — өndjrjstj kəsjp вurçuaziasь çana çapon agrarilarь вascьlarьmen вailanьstь. «Seiiukai» sostavьnьn kөpcjljk вөljgj çapon imperializmjnjŋ eŋ reaksiacьl çana agressiacьl toptarьnьn agenturasь вolьp sanaladь.

«Seiiukaidьn» вjr qatar liderlerj soqьs qūmarlarmen tьqьz kontakt çasap otьradь. Osь partianьn вjr liderj — Sudzuki — facistermen tьqьz вailanьstь.

«Minseito» («Qalq saiasatьnьn partiasь») 1927 çьlь typkjljktj qїrьlьp вoldь, ol Mitsui men konkurensia çasaucь Çaponianьn Mitsuвisi deitjn jrj konsernjmen вailanьstь. Sondai aq вjrqatar вankjlermen, Batьs Ça-

ponіadaqь endjrjstj kəsjp audandarьmьn kapitalisterjmen çana çer bileuçj burçuaziamen bailanьstь. Imperator saraiьmen de tьqьz bailanьstь. Partianьn resmi liderj Matsida bolьp sanaladь.

«Seiiukai» men «Minseito» partialarь Qьtaidaqь basьp alu soqьsьn sөzsjz qoldau pozitsiasьnda tiir.

Parlamentte kөpcjljk orьn alatьn burçuaziasьl osь ekj jrj partiadan basqa, parlamenttjk kjcjleu toptar bar. Ondailarqa çartьlai «Kokumin — Domei» («Ulttьq liga») kjredj. Bүl soqьs qүmarlarmen tьqьz bailanьstь çana sonьn saiasatьnьn qүralь bolьp tabьladь. Өzjnjn ygjt çүmьsьnda demogogialьq ürandardь ken tyrde qoldanadь.

«Kokuxonsə» («Memleket negzjnjn qoqamь») — asьq facistjk üiьm, bүl çygensjz çapon soqьs qүmarlarьnьn өkjlderjnen, sonьn jcjnde armia men flot generalitetjnjn өkjlderjnen qүralqan. Bүl qoqamnьn bascьlarь arasьnda Araki çana finansь jsterjnjn çana ministrj Ikeda bar.

«Ças ofitserstvo» — agressiasьl mjnezdj facistjk ofitserstvonьn bjrljgj. Çaponiada soqьs diktaturasьn qүrudь çana basqa saiasi partialardьn bərjn çoiudь kөzdeidj. Taqьda sol Arakimen basqa facistjk generaldar «ças ofitserstvo» nьn ideologь bolьp sanaladь. «Ças ofitserstvo» nьn üranь — «Aziada ilь çapon imperiasьn» qүru.

Өte үsaq toptar bolьp sanalqan facistjk basqa üiьmdar mьnalar: otstavkaqa cьqqan general Tanaka Kunisige bastap otьrqan «Meirinkai» («Asьq saiasattьn qoqamь»); otstavkaqa cьqqan general Tatekava men polkovnik Xasimoto bascьlьq etjp otьrqan «Nixon Seinento» («Çapon çastarьnьn partiasь»); çaponnьn eskj razvedcigj çana cpiondьq — diversiacьl Toiiama Missuru tobьn üiьmdastьrucь basqarьp otьrqan «Kokuriukai» («Qara drakon qoqamь») «Bokio Gokoku Dan» kominterjnge qarsь («Otan qorqaucь qoqam») — bүl asьqtan asьq facistjk üiьm, onь reaksiacьl soqьs toptarь qoldaidь, bүl «kominternge qarsь» german-çapon paktь çasalqannan keijn qүrьldь. «Bokio Gokoku Dan» mycelerj çasьl tystj əskeri kijm kijp çyredj.

Sonqь kezde soqьs — facistjk ərtyrlj toptar «bjr bnqai» partia qүru yçjn, iaqьni barlьq reaksiacьl-facistjk elementterdj bjrlestjretjn facistjk tiptegj partia qүru yçjn zor nauqan çyrgjzdj. Facister bүqan kəzjrgj burçuaziacьl çana basqa partialardь çoiudь taiaпьc qьlьp otьr. Bүl nauqandaqь qozoqaucь kyc — Qьtaidaqь agressiaqa rux berucj facistjk soqьsqүmarlarь bolьp tabьladь. «Çanqa» partia qүru turalь sonqь kezde çijçij sөz kөterjp otьrqan tek facister qana emes, «Seiiukai» men «Minseito» nьn reaksiacьl bolүkterj de, sondai aq çapon kabinetjndegj reaksiacьl biurokratiada (aiгьqca jckj jster ministrj — Suetsugu) sөz kөterjp otьr. «Bjrьnqai» partia qүru çөnjndegj keljs sөzge premier — ministr Konoe de tartьlьp otьr.

«Səkai Taisiuto» («sotsial-demokrat partiasь») 1932 çьl qүrьlqan. Bүl partiaqa kollektivtjk negjzde profsoiuzdar, carualar soiuzь çana qalalьq үsaq burçuazia üiьmdarь kjredj. Çeke adamdardьn myce bolьp kjrujnede çol acьq.

Osь kezde «Səkai Taisiuto» nьn reaksiacьl bascьlьqь burçuaziacьl-pomecciktjk partialarmen çana soqьsfacistjk üiьmdarmen bjrge çapon imperializmjnjn qьtai qalqьna qarsь çyrgjzjp otьrqan banditтjk əreketterjn çaqtap çana SSSR qa cabuьl çasau saiasatьn çaqtap acьqtan-acьq çapon soqьs qүmarlarьnьn çaqьna cьqtь. «Səkai Taisiuto» nьn reaksiacьl bascьlarь provakatsialьq çolmen facizmge qarsь barlьq adamdardь politsiaqa üstatьp, soqьsqa çana facizmge qarsь üiьmdastьrьlqan stackalar men boi kөrsetүlerdj basuqa çərdemdesjp partia jcjndegj solcьl aqьmdь talqandap qirattь. Çapon kabinetj mai aiьnda qaita qүrьlьp, soqьs — facistjk өkjlder esebjne kyceigennen keijn (Araki, Ugaki taqь basqalar), «Səkai Taisiuto» bascьlьqь bүl kabinettj tolьq qoldaitьndьqьn məljmdep çarialadь.

«Nixon Musanto» (Çaponianьn

proletar partiasь) «Səkai Taisiuto» nьn sol qanatьnan 1936 çьlь qïrьldь. Bïl partia qalq maidanь ycjn kyresedj. 1937 çьl bolqan parlamenttjk sailauda facizmge qarsь, soqьsqa qarsь ïrandarmen çana parlamentarizmdj qorqau ürandarьmen maidanqa cьqtь. 1937 çьlь dekəbrde «Nixon Musanto» men profsoiuzdardьn solcьl bjrljgj «Dzenkoku Xiogikai» dь taratu turalь ykmet bïirьqь çarialandь. Partia men solcьl profsoiuzdardь taratu turalь bïirъq çarialanumen bjrge bïl ïiьmdardьn bascьlarьnьn kəpcjljgj tïtqьnqa alьndь.

Çapon kommunistjk partiasь 1922 çьldan berj ömjr syrjp keledj çana çasьrьn tyrde çïmьs jsteidj. Bïl partia, proletariat pen carualardьn burçuaziacьl-pomecciktjk monarxiaqa qarsь çana facistjk soqьs qïmarlardьn, zorlьqьna qarsь çyrgjzgen tap kyresjne bascьlьq etetjn Çaponianьn bjrden bir revolutsiacьl partiasь bolьp keldj, kəzjrde sondai partia bolьp otьr. Çapon soqьs qïmarlarь Mançurianь basьp alqan dəujrde çapon kompartiasь bolceviktjk jstjn tamaca ylgjlerjn kərsettj. Osь kezde çapon kompartiasь qьtai qalqьnьn bostandьqь çana təuelsjzdjgj ycjn kyresjp otьr, elde qalq maidanьn qïru ycjn kyresjp otьr, çapon soqьs qïmarlarьnьn basьp alucьlьq çana sovetke qarsь plandarьn enbekcjler aldьnda əckereleumen, SSSR dь çaqtap cьqьp otьr. Qandь terrorqa qaramastan, facizmge qarsь qalq maidanьn qïru çolьnda tabandьlьq pen çïmьs jstep otьr. Çapon kommunistjk partiasь «Sekki» («Qьzьl tu») deitjn çasьrьn gazet cьqarьp tïradь.

PROLETARIAT PEN CARUALARDЬN KYIJ

Çaponianьn ändjrjstj kəsjp proletariatь bykjl qalqtьn 20 protsentj bolьp sanaladь. Öndjrjstegj çïmьs kynj js çyzjnde — 12-16 saqatqa deijn boladь. Öndjrjste əiel, çana balalar enbegj de kenjnen qoldanьladь. Ças öspjrjmderdjn tyngj enbegjne ec qandai cek qoiьlmaqan. Derevnede ykjm syrgen, qïtьluqa bolmaitьn mïqtaçdьqtьn saldarьnan carualar özderjnjn qьzdarьn zavod ielerj men fabrikanttarqa qïl esebjnde satadь. Çïmьscь tabь kəzjrgj stroiqa qarsь kyresu çolьnda kyn sanap ösjp kele çatqan çjgerdj, osьndai adam aitqьsьz aur ekspluatatsiaqa qarama qarsь qoiьp otьi. Misalь, 1936 çьlь Çaponiada 1975 zabastovka bolqan bolsa, 1937 çьlь aq 2106 zabastovka bolьp otьr.

Capon carualarь da osьndai aur xalde otьr. Çoqarьda aitьlqandai əsjrese çapon agressorlarьnьn Qьtaidaqь soqьsьna bailanьstь caruaiardь adam aitqьsьz aur eksploatatsialau jsj, kyceidj. Çapon soqьs qïmarlarь bjr çarьm millionqa çuьq armianь azьq-tyljk pen qamtamasьz etu ycjn derevnelerdjn barlьq söljn sorьp aluda. Qьtai dalalarьn da zor cьqьnqa ïcьrap otьrqan çapon armiasьna adam kadrьn beretjn negjzgj tjrek — caruaiar bolьp otьr. Acarcьlьq çana qaiьrcьlьq çaponnьn enbekcj carualarьn öz xalderjn ondau çolьndaqь kyreske çana çapon pomeccikterj men burçuazialardьn ezujnen azat bolu çolьndaqь kyreske itermeleidj, sonьmen bjrge caruaiardь proletariattьn senjmdj odaqtasь etjp cьqaradь.

SOQЬS QÏMARLARDЬN RÖLJ

Çaponnьn facistjk soqьs qïmarlarь eldjn tjrcjljgjnde erekce zor röl atqaradь. Eldegj barlьq ökmet js çyzjnde soqьs qïmarlardьn qoiьnda tïr. Kəzjrgj çapon ministrlerj kabinetjnjn sostavьnda en maңьzdь bes ministrljk orьndь soqьs qïmarlar alьp otьr. Misalь, sьrtqь jster ministrj — general Ugaki, Soqьs ministrj — general Itagaki, Tenjz ministrj — admiral Ionail, jckj jster ministrj — admiral Suetsugu, aqьrьnda aqartu çana koionialar ministrj — samurai general Araki.

Ministrler kabinetj men qatar forma çaqьnan taza əskeri, al mən çaqьnan ykmettjk organ — glavnaia stavka bar, bïl çapon zakonь boiьnca soqьs kezjnde qïrьladь, çana ol tek soqьs əreketjne qana bascьlьq etjp

qoimai, eldjn jckj çana sьrtqь saiasatьna da bascьlьq etedj.

Bykjl Çaponia çapon soqьs toptarьnьn myltjksjz baqьlauьnda otьr, olar qattь çaza qoldanьp, adam aitqьsьz terror çasap çana covinistjk demogogialьq ygjt çyrgjzjp bykjl eldj çapon imperializmjnjn basьp alu plandarьn çyzege asьruqa baqьttap otьr. Bul plannьn mənj Tanakanьn memorandumь dep ataqan sөzjnde acьq aitьlqan, ol bьlai deidj: «Bykjl Qьtaidь çenjp alu ycjn en aldь men Manççuria men Monqolianь basьp alu kerek, al bykjl dynienj çenjp alu ycjn qьtaidь basьp alu kerek».

ÇAPONIANЬN QЬTAIDAQЬ AGRESSIASЬ

Qьtaidaqь çapon agressiasьnьn tarixь ўzaq dəujrlj (300 çьldan artьq). 1592 çьl yien aiьnda çaponnьn basqьncь-samurailarь Fuzan qalasьna өzjnjn 150 mьn əskerjn tysjrdj, səitjp Koreia territoriasьnda koreia armiasьn qiratьp, Koreianьn astanasь — Seuluqa çaqьndap qaldь. Bjraq bjrnece çьldan keijn, 1597 çьl koreitsterge çərdem beruge kelgen qьtai armiasь çapon basqьncьlarьn talqandap qirattь çana çaponnьn qalqan əskerlerjn Koreiadan quьp cьqtь. Bul sol kezdegj çapon agressorlarьna zor əser ettj. Tek çapon kapitalizmj tuьsь men çapon soqьs qўmarlarь Qьtaida agressia çasau çolьna qaita tystj.

Van-Min çoldas «çapon imperializmj agressiasьnьn çanа etapь çana qьtai qalqь kyresjnjn çanа dəujrj» degen өzjnjn kjtabьnda Qьtaidaqь çapon agressiasьn mьnadai negjzgj tөrt etapqa bөledj:

«Bjrjncj etap — çapon-qьtai soqьsьnan bastap (1895 çьl) dynie çyzjljk imperialistjk soqьsqa deijn (1914 — 1918 çьldar). Osь mezgjldjn jcjnde Çaponia Qьtaidan onьn mencjktj çana qolastьndaqь territorialardь: Riu-Kiu, Formuza, Peskador araldarьn, Kvanton oblьsьnьn konsessiasьn, Koreianь basьp aldь.

Ekjncj etap — dynie çyzjljk imperialistjk soqьstan bastap 1931-çьl sentəbrdjn 18 de bolqan mukden oqiqalarьna deijn çapon imperialisterj Tsiaoççau men Tsindaonь (sol kezde Qьtaidaqь german konsessialarьn) basьp alьp, өzderjnjn əskerlerjn Tszinan qalasьna attandьrdь, al 1915 çьlь qьnuardьn 15 kynj Iuan-Ci-Kaiqa 21 talap dep ataqan talabьn ўsьndь, ol jske asьrьlqan bolsa Qьtaidь js çyzjnde çapon koloniasьna ainaldьru bolar edj.

Ycjncj etap — 1931 çьlqь mukden oqiqalarьnan bastap 1937 çьl yielde Liukoutsziao da bolqan oqiqalarqa deijn. Osь altь çьldьn jcjnde çapon imperialisterj Soltystjk — Cqьstaqь yc provinsianь (iaqьni Manççurianь) çana jckj Monqolia dep ataqan territorianьn bjr bөljgjn (Çexe provinsiasьnьn bərjn çana Soltystjk Caxardьn altь yiezjn) basьp aldь. Çapon imperializmjnjn Manççuria men Çexenj basьp aluь Qьtaiqa orasan zor ekonomikalьq çana saiasi soqqь bolьp tidj.

Tөrtjncj etap — çapondardьn Liukoutsziaoqa cabuьl çasauь men bastaladь»[1]

Qьtaidaqь çapon agressiasьnьn bўl qьsqaca tarixi spravkasьn 1905 çьl çapon imperialisterj Reseidjn patca armiasьn çenjp, Saxalin aralьnьn ontystjk çartь aralьn anneksialauь men tolьqtьruqa boladь.

Bjraq, çapon imperialisterjnjn bўl çenjsterj oqan zor kyc çўmsaumen, zat çana adam çөnjnde orasan kөp cьqьn çasaumen keldj. 1904 — 1905 çьldarь 19 ai bolqan soqьsta çapon-nьn 2300 million ien qarçьsь cьqьndalьp, 200000 adamь өljp, çaralandь. Qьtaiqa qarsь çyrgjzjp çatqan kəzjrgj soqьsta çapon basqьncьlarь bўldanda kөp cьqьnqa ўcьradь. Qьtaidaqь bjr çьl soqьstьn өzjnde aq, çapon imperializmjnjn 10 milliard ienge çuьq qarçьsь cьqьndalьp, 500000 qa çuьq adamь өljp, çaralandь. 1904—1905 çьldarь soqьs kezjnde Çaponia 1,100,000 adamdь əsker qatarьna alqan bolsa, Qьtaidaqь kə-

---

[1] „Qьtai qalqь çenedj". Memlekettjk saiasi ədebiet baspasь. 17—18-better, 1938 çьl).

zjrgj soqьstьn alqacqь çьlьnьn aiaq kezjnde mьltьq ïstaqan çapon armiasь 1500000 adam boldь. Eger bïrьnqь soqьstьn bjr kynj çapondьqtarqa 3,6 million ien tïrqan bolsa, cet el baspa səzjnjn məljmetterj boiьnca, kəzjrgj soqьstьn bjr kynj 30 millionqa çuьq ien tïradь. 1904—1905 çьldardaqь soqьs Çaponianь kyireuge cektestjrjp, maksimaldьq kyc çïmsaudь talap ettj. Tek patca Reseijnjn darьnsьz generaldarьnьn asьqьp kapitulətsia çasaudь qana ol kezde Çaponianь apattan qïtqardь.

Bjr çьlqь soqьs nətiçesjnde çapon imperializmj Qьtaidьn edəujr ken territoriasьn basьp alqanьmen, bjraq ol, basьp alqan territorialarьnda өz өkmetjn nьqaita almadь, qьtaidьn qïraldь kycterjn azda bolsa mьqtap çeqe almadь, əbden çenjp cьqqanqa deijn soqьstь çyrgjze beru çөnjndegj qьtai qalqьnьn erkj men ьntasьn ec-qalaida aqsata almadь. Kerjsjnce, çapon imperialisterjnjn Qьtai territorialarьn basьp alu nətiçesjnde çapondьqtar okkupatsia çasaqan oblьstarda olarqa qьtai partizandarьnьn quattь qozqalьsьmen kezdesuge tura keldj, bïl qozqalьs çapondьqtarqa barlьq «çenjsterjnen» airьlu qəupьn tuqьzьp, çapon agressorlarьnьn Qьtaidan masqara bolьp qacuьn aldьn ala kөrsetjp otьr. Qьtaidьn er çyrek armiasь çapon soqьs qïmarlarьnьn cabuьlьna kynnen kynge barqan saiьn kyirete soqqь berjp otьr. Qьtai qalqьnьn çapondьqtarqa qarsь bjrjkken ïlttьq maidanьnьn kycj kyn sanap өsude çana qьtai qalqьnьn çenjlmeitjndjgjne, qьtai qalqь өz otanьn çapon interventterjnen azat ete alatьndьqьna çapon imperialisterjne barqan saiьn senuge tura keljp otьr.

Çapon imperializmj өzjnjn agressiacьl əreketterj men Sovettjk Qiьr Cьqьsta interventsia çasaqan kezde çana odan keijn bjzdjn ïlь otanьmьzdьn qiьr cьqьs cek aralarьnda çygensjz provokatsialar çasaqan kezde sabaq bolarlьqtai, mьqtap kyirei soqqь çedj.

1917 çьlь kyzgj tïrьm çapon imperializmj Soltystjk Qьtaidaqь Duan-Tsi-çueni bastaqan Anfu klikjnjn teodaldьq militaristjk toptarьn satьp aluь arqasьnda өz ьqpalьna baqьndьra aldь, bïl top sol kezde pekin ykmetjnjn biljgjn basьp aldь. Qьtai qalqьnьn osь predatelderjnjn çərdemj men çapon agressorlarь Soltystjk Qьtaida өzderjnjn ystemdjgjn jske asьrmaqcь boldь.

Resei qalqtarьn imperialistjk ezuden azat etken sotsialistjk Ïlь Өktəbr revolutsiasь çapon agressorlarьn өzjnjn en çauьz dïspanь dep sanaidь. Qïrьp, өcjp bara çatqan reseiljk aqgvardeicinaqa çərdemdesemjz degensjp, çapon imperializmj aqtar «ykmetterjnjn» qostauь men Qьtaida sətj tysken siaqtь bjzdjn qalqtь da talamaqcь çana sovet territoriasьn basьp almaqcь boladь. Bjraq, çapon basqьncьlarь esebjnen çanьldь. Qiьr Cьqьstaqь sovet qalqь bykjl Sovet respublikasь qalqtarьnьn qostauь çana çərdemj arqasьnda çapon agressorlarьn çana olardьn itarcьlarь-orьstьn aqgvardeitsterjn өz territoriasьnan quьp cьqtь. Çapon imperializmj adam aitqьsьz tyrde çenjildj. Olardь Sovettj Rescidjn nacar qïraldanqan, nacar kijngen çïmьscь men carualarь oisьrata çendj.

Bïl soqqь çapon imperializmjnjn bjzdjn sovet ogorotьna cocqa tïmsьqьn sïqu tjlegjn ïzaq uaqьtqa toitarьp tastadь. Bjraq, Sovetter Soiuzьnьn tez өsjp, nьqaiuьna qarsь bolqan өcpendjljk, Sovetter Soiuzьnьn ïcan tenjz bailьqtarьna jcj kyiuj, sovet qalqь esebjnen baiьmaqcь bolqan çьrtqьc imperialistjk ьnta çana өzjnjn masqara bolьp çenjgenjne ьzalanu, — çapon soqьs qïmarlarьn tyrlj avantiuralardь bjrjnjn artьnan bjrjn çasai beruge itermelei berdj.

1931 çьlь çapon imperializmj qьtai predatelderjn satьp alu çana acьqtan acьq qïraldь interventsia qoldanu arqьlь Mancçuriaпь basьp aldь, ol kezde əlsjz qьtai əskerlerj oqan qarsь tïra almadь. Sol uaqьttan bastap bjzdjn Qiьr Cьqьs cek aralarьnda cek aralьq «çançal» dep ataiqan çygensjzdjktjn talaiь boldь. Çapon soqьs qïmarlarь osь «çançaldardь» ïiьmdastьru men diversianьn çana provakat-

sianьn ər qilь ədjsterjn qoldanьp, ӥlь sovet qalqьn qorqьtpaqcь boldь. Çapon militaristerj çapon-sovet qatьnasьn cielenjstjrjp, səitjp soqьs cьqaruqa tьrьstь. Bjraq, çapon soqьs qӥmarlarьnьn çauьzdьq provakatsialarьnьn barlьqь da Sovetter Soiuzьnьn çeŋjlmes kyc-quatь arqasьnda qiratьla berdj. Bjzdjn otanьmьzdьn aibьndь ӥldarь-sovet cek aracьlarь-çapon militaristerjnjn provakatsialarьn bjrjnen son bjrjn çoiьp otьrdь.

1938 çьlь yieldjn 29 kynj çapon soqьs qӥmarlarь Xasan kəlj audanьnda çaŋadan bjr qatar provokatsialьq cabuьldar-ӥӥьndastьrdь.

Çygensjz çapon samurailarь Xasan kəljnjn batьs çaqьndaqь sovet territoriasьnьn bjr bəljgj Çaponiaqa qaraidь mьs dep, oilap cьqarqan nece tyrlj ətjrjk sebepter men dəleldemekcj boldь. Bӥl çauьz provakatorlar belgisiz bjr mancçur çӥrtь bjr kezde «Xasan kəlj çanьnda djn qӥrьptarьn çasaptь» mьs degennen basqa ec deŋemen dəleldei almadь. Osьqan syienjp çapon elcjsj Sigemitsu, eger sovet ykmetj osь territoriadan əz əskerjn alьp ketpese kyc qoldanamьz dep qorqьtьp qataŋ məljmdeme çasadь. Çapon elcjsjnjn məljmdemesjne bjzdjn sьrtqь jsterjmjzdjn qalq komissarь Litvinov çoldas qattь protes çasap Çaponianьn bӥl talabь myde zaŋsьz, onьŋ kyc qoldanamьz dep qorqьtqanьnan Məskcu qorьqpaidь dep çauap qaiьrdь.

Xasan kəlj audanьndaqь memlekettjk cekaranьn sьzьqь Resei men Qьtai arasьnda 1860 çьlь noiabrdjn 14 kynj qosьmca çasalqan cart boiьnca belgjlengen. Osь cartqa syienjp ekj memlekettjn komissarlarь 1861 çьlь yiennjn 16 da Belenke əzenjnjn qӥiqan çerjnde çolьqьsьp, cek ara sьzьqьn aŋьqtap çazqan çana cekara sьzьqь kərsetjlgen karta çasaqan.

1861 çьlь ornatьlqan cek aralьq belgjler aqactan jstelgendjktende mezgjl-mezgjl qӥlap qalatьn bolqandьqtan 1886 çьlь yiennjn 22 de ekj memlekettjn əkjlderj Novo-kievskoe degen çerde çaŋadan çolьqьsьp aqactan jstelgen belgjler tas ornatьlqan belgjmen auьstьrьlsьn dep arnauь protokol çasap qoldarьn qoiqan, taqь taqьlar. Osь protokoldь çyzege asьru retjnde cek ara sьzьqь çasalьnьp, kartaqa tysjrjlgen. Bӥl keljsjm Xuncun keljsjmj dep atalьnьp tarixqa endj, qьtai ykmetj tarapьnan bӥl çende bӥrьnqь Reseimen de, Sovetter Soiuzьmen de ec qandai narazьlьq bolqan emes. Bӥl cartь çapon ykmetjde bjletjn bolиь kerek.

Soqan qaramastan, 1938 çьlь yieldjn 29 kynj çapon-manççurlьq ekj otrəd sovet cek arasьnan ətjp, çapon militaristerj talap etken Zaozerni bijgjnjn sol tystjgjnen ekj kilometr çerdegj bijktj almaqcь bolьp əreket çasadь. Çapondьqtardьn bӥl provakatsiasь jske aspadь: bjzdjn aibьndь cek aracьlar olardь masqara etjp quьp çjberdj. Yieldjn 31 kynj tyngj saqat 3 te çapondьqtar bjr diviziaqa çuьq əskerlerjn osь audanqa əkeljp, artillerianь qalqa etjp sovet territoriasьna qapьlьsta çaŋadan cabuьl çasadь. Çapondьqtar bӥl saparьnda da bjzdjn əskerlerden kyirei soqqь çep, zor cьqьnqa ӥcьradь.

Aqӥstьn 2 kynj çapondьqtar bjzdjn territoriaqa ətu ycjn taqьda cabuьl çasadь. Aqӥstьn 4 kynj elcj Sigemitsu, çapon ykmetjnjn «çançaldь» çeke məsele retjnde, beibjtcjljk çol men cecerljk nietj bar edj dep Litvinov çoldasqa məljmdeme çasadь. Osьndai «beibjt» ӥsьnьs çasauьna bjr kyn ətkennen keijn çapon əskerlerj aur artilleria qoldanьp, bjzdjn aibьndь Qьzьl Armianьn bəljmderjne çanadan cabuьl çasadь. Bjzdjn Qьzьl Armianьn bəljmderj olarqa qarsь cabuьl çasap kyirete soqqь berumen çapon əskerlerjnjn qaldьqtarьnan sovet territoriasьn tazarttь. Sonь men bjrge çapon soqьs qӥmarlarь Grodekovo audanьnda provakatsialьq çygensjzdjk jstep çaŋadan cabuьl çasadь. Bӥl çerde de bjzdjn əskerler çendj. Çapon samurailarь kyirei soqqь çep taiьp türdь

Çapon basqьncьlarьnьn çygensjzdjk jstep boi kərsetuj bykjl sovet qalqьn du kəterdj, olar bjzdjn syijktj ӥlь otanьmьzqa agressorlardьn cabuьl çasauьna soqqь beruge daiьn ekendjkterjn kərsettj. Çapon elcjsj

Sigemitsudьn aqüstьn 7 de çasaqan çaŋa məljmdemesjne Litvinov çoldastьn qaiьrqan çauabь, bjzdjŋ sovet qalqь beibjtcjljk saiasatьn batьl qorqaitьndьqьn, өzjnjŋ qasiettj çerjnjŋ bjr syiemjnde basqanьn basьp aluьna çol bermeitjndjgjn kөrsettj. Tokio birçasь burçuaziacьl çapon toptarьnьn sasqandьqьn kөrsetjp, Xasan kөljnjŋ çanьndaqь oqiqalardь çaponnьn barlьq baqalь qaqazdarьnьn kursь kenet tysujmen ьspattadь. Bül oqiqa çapon basqьncьlarьna paida keltjrgen çoq, qaita kөrjne ziandь boldь.

Sovet qalqь taqьda çeŋdj. Çapon soqьs qümarlarь 1918—1922 çьldardaqь өzjnjŋ masqara bolьp qülaqan interventsiasь kezjndegjdei, Sovetter Soiuzьnьn çeŋjlmeitjndjgjne, Qьzьl Armia soqьstьn tamaca çaŋa texnikasь men qüraldanqandьqьna, Qьzьl Armia basqьncьlar qaiçaqtan kelsede tolьq qiratьp qürtqanqa deijn өz otanьn qorqai alatьndьqьna çana qorqauqa ər qacan daiьn ekendjgjne çapon soqьs qümarlarьnьn kөzj taqьda çettj. Bül təçribesjn çapon soqьs qümarlarь «kominternge qarsь çasasqan cart» boiьnca өzjnjŋ odaqtastarьnьn ortasьna saluьna boladь.

Çapon soqьs qümarlarьnьn Xasan kөlj çanьnda çasaqan adam aitqьsьz zor provakatsiasь bjzdjŋ, Çaponia men soqьsu cegjnde türqanьmьzdь kөrsettj. Tek Sovetter Soiuzьnьn quattьlьqь, ykmet pen syijktj kөsemjmjz Stalin çoldas bastaqan partiamьzdьŋ üstamdьlьqь çana danьcpan bascьlьqь soqьstь boldьrtpadь.

Bjraq soqьs bolub qaupь çoiьlqan çoq. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjŋ 1937 çьlь marttaqь plenumьnda Stalin çoldas bьlai dedj: «Kapitalistjk qorcau — ol bos sөz emes, ol әbden bar çana qolaisьz nәrse. Kapitalistjk qorcau— өzjnde sotsialistjk tәrtjp ornatqan bjr el, Sovetter Soiuzь bar degen sөz, odan basqa, kapitalistjk türmьs qalpьnda qalьp otьrqan, Sovetter soiuzьn qorcap otьrqan, oqan cabuьl çasau ycjn, onь qiratu ycjn, ne eŋ bolmaqanda, onьŋ quatьn kemjtjp, onь әlsjzdendjru ycjn aŋdьp otьrqan kөp elder-burçuazialьq elder bar degen sөz».

Sondьqtan «SSSR dьŋ çümьscь tabьnьŋ burçuazialьq elderdegj çümьscь tabь men proletariattьq internatsionaldьq bailanьsьn kyceitjp, nьqaitu kerek, burçuazialьq elderdegj çümьscь tabьna bjzdjŋ eljmjzdjŋ çümьscь tabьnьŋ barьnca kөmegjn üiьmdastьru kerektjgj siaqtь, bjzdjŋ eljmjzge soqьs cabuьlь bola qalqan çaqdaida, bjzdjŋ eljmjzdjŋ çümьscь tabьna burçuazialьq elderdegj çümьscь tabьnьŋ dәl osьndai saiasi kөmegjn üiьmdastьru kerek, bjzdjŋ Qьzьl Armianь, Qьzьl flottь, Qьzьl aviatsianь, Osoaviaximdj meiljnce kyceitjp, nьqaitu kerek. Ec bjr «kezdei soq nәrse» çәne bjzdjŋ sьrtqь çaulardьŋ ec bjr fokustarь bjzge qamsьzda kiljgjp qalmauь ycjn, soqьs cabuьlьnьŋ qaupь bar türqanda, bjzdjŋ barlьq qalqьmьzdь mobilizatsia әzjrljgjnde üstauьmьz kerek...»[1]

---

1 Ivanov çoldastьŋ qatь çana Stalin çoldastьŋ çauabь.

Eŋвekcjler arasьnda әŋgjme çasauoŋa propagandister men agitatorlar ycjn oquoŋa arnaloŋan temalar men әdeвietter

1. Ycjncj Besçьldьqtьŋ memlekettjk zaiomь turalь (вjrjncj çьlьnda)

SSSR da çana kapitalistjk elderde memlekettjk zaiomnьŋ maqsatь men mjndetj. Sovet zaiomьnьŋ naŋьz qalqtьq sipatь. Memlekettjk zaiom- SSSR dьŋ өndjrjsjn, transportьn, aul caruacьlьoŋьn, finansьsьn nьqaitudьŋ çana Ycjncj Besçьldьqtь js çyzjne asьrudьŋ kyctj qйralь. Bjzdjŋ sotsialistjk otanьmьzdьŋ js çyzjnde otan qorqau quatьn kөterudegj memlekettjk zaiomnьŋ rөlj. Eljmjzdjŋ mәdeni qйrьlьsь çana memlekettjk zaiomь. Zaiomŋa çazьludьŋ carttarь.

1-temaoŋa oqьlatьn әdeвietter:

„Pravda"-nьŋ 2 yieldegj basmaqalasь: qalq zaiomь. SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ ycjncj Besçьldьqtьŋ memlekettjk zaiomьn cьqaru turalь qaulьsь. A. Zverovtьŋ statiasь. SSSR daqь zaiomdar.

„Bolcevik" çurnalьnьŋ 1938 çьlqь 13 sanьndaqь basmaqalasь: Sovetter Soiuzьnьŋ zaiomь A. Zverovtьŋ statiasь: Sovet memleketjnjŋ вiudçetj.

2. Soiuzdьq çana avtonomialьq SovettjSotsialistjk Respuвlikalardьŋ Йlь Sovet Sailaularьnьŋ qortьndьsь

Sailau qortьndьsь turalь Soiuzdьq çana avtonomialьq respuвlikalardьŋ ortalьq Sailau Komissialarьnьŋ вjldjruj. Kommunister men partiada çoqtardьŋ stalindjk вlogьnьŋ çana tamaca çenjsj. Deputattardьŋ sostavtarь. Sailau qortьndьsь—Sovet qalqtarьnьŋ morəldьq, saiasi вjrljginjŋ quattь demonstratsiasь, Lenin—Stalin partiasьnьŋ tөŋjregjne eŋвekcjlerdjŋ йiьmdasuь.

2-temaoŋa oqьlatьn әdeвietter:

„Pravda"-nьŋ 15 yiendegj basmaqalasь: Kommunister men partiada çoqtardьŋ stalindjk вlogьnьŋ tamaca çenjsj.

„Pravda"-nьŋ 23 yiendegj basmaqalasь: Bykjl qalq meiramьnьŋ aldьnda.

„Pravda"-nьŋ 24 yiendegj basmaqalasь: Leninnjŋ—Stalinnjŋ йlt saiasatьnьŋ damuь. N. Cverniktjŋ statiasь: Patriorxaldьqtan sotsializmge.

„Pravda"-nьŋ 25 yiendegj sanьndaqь 1. Koxlovtьŋ statiasь: Resei federatsiasь.

„Pravda"-nьŋ 28 yiendegj basmaqalasь: Sovet patriotizmjnjŋ zor demonstratsiasь.

„Pravda"-nьŋ 29 yiendegj sanьnda. RSFSR men Ukrainanьŋ Ortalьq Sailau Komissiasьnьŋ вjldjruj.

3. Lenin-Stalin partiasь-SSSR daoŋь sotsializm çenjsterjnjŋ йiьmdastьrucьsь çana вascьsь

Bykjl Soiuzdьq Kommunistjk (вolcevikter) Partiasь-sotsialistjk qйrьlьs-

tь nьqaitu çana ərkendetu kyresjnde enвekcjlerdjn aldьnqь otrədj, SSSR enвekcjlerjnjn barlьq ĭibmdarьnьn basch ĭibtqьsь. Bolcevik partiasьnьn qalq kəpcjljgjmen bailanьsьnьn bĭlçьmaitьn berjktjgj.

Bolcevik partiasьnьn lenindjk-stalindjk bjrljgj çana partia qatarьnьn temjr tərtjвj, Leninizmge adaldьqь, qalqtьn barlьq çaularьmen keljspeitjndjgj, partianьn partiada çoqtarmen mьzqьmaitьnвerjk bailanьsь—BK(в)P quatьna çana çenjlmeitjndjgjne aiqaq.

Stalin çoldas—dynie çyzjndegj bjr qana, naqьz demokratiacьl Konstitutsianь çasaucь. Stalin çoldas SSSR Ĭlь Sovetjnjn çana soiuzdьq, avtonomialьq sotsialistjk respublikalardьn Ĭlь Sovetterjnjn bjrjncj deputatь.

3-temaqa oqьlatьn ədevietter:

I.V. Stalin. SSR Soiuzь Konstitutsiasьnьn proektsь turalь 1936 çьlь 25-noiabrde Sovetterdjn Bykjl Soiuzdьq VIII tətence siezjnde çasaqan baiandamasь. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь 1937 çь.l.

I.V. Stalin. 1937 çьlь 11 dekabrde Məskeudjn Ylken teatrьnda Stalin sailau ərjgj sailaucьlarьnьn Sailau aldьndaqь çinalьsьnda sөilegen sөzj. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь. 1937 çь.l.

A.A. Çdanov. Sьzьlqan Lenindjk oi tĭrmьsqa asьrьldь.

N.I. Eçov. Gorki qalasьnda Gorki-Lenin sailau ərjgj sailaucьlarьnьn sailau aldьndaqь çinalьsьnda sөilegen sөzj. 1937 ç. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

Ĭlь Stalin turalь Zakavkazia qart çĭmьskerlerjnjn əngjmelerj. „Molodaia gvardia". 1937 çь.l.

4. Өndjrjs orьndarь men transporttьn 1938 çьldьn ekjncj çartьsьndaqь planьn orьndau mjndetterj

1938 çьlqь temjrçol çĭmьstarь men өndjrjs orьndarьnьn өnjm beru programmasь turalь SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь. Өndjrjstegj, transporttaqь ziankestjktjn ĭiasьn talqandau, caruacьlьq çana kadrlarьn çoqarьlatu. Bjrjncj çьldьn alqacqь çartьsьndaqь өndjrjster men transporttьn planьn orьndau. 1938 çьldьn ekjncj çartь çьldьq programmasьnьn orьndalu carttarь—өndjrjs orьndarь men transporttardaqь ziankestjktjn zardabьn çoiu ycjn kyres, enвek өnjmdjljgjn çoqarqь satьqa kөteru, staxanovtьq qozqalьstь çappai ərkendetu, zattьn baqasьn arzandatu ycjn kyres, caruacьlьq eseptj qoldanu, produksianьn sapasьn arttьru.

4-temaqa oqьlatьn ədevietter:

„Pravda"-nьn—1937 çьlqь noiabrdjn 30 daqь sanьnda-1938 çьldьn bjrjncj kvartalьndaqь өndjrjs orьndarьnьn өnjm beru programasь turalь çana temjrçol çĭmьsь turalь SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь.

V.M. Molotov. Çapon nemjs trotskicjl cpion agantterjnjn çana diversialьqtьn, ziankestjktjn sabaqtarь. 1937 çьlь. BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

„Pravda"-nьn 2-yiendegj sanьnda. SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn məçljsj. Bas maqala: sotsialistjk caruacьlьq çana çenjsterge qadam basuda.

5. 1938-çьlqь memlekettjk sotsialistjk qamsьzdandьru biudçetj turalь

SSSR da memlekettjk sotsialistjk qamsьzdandьru sotsialistjk memlekettjn enвekcjlerjn n tĭrmьs xalьmen den saulьqь, çana dem alьsь turalь qamьn oilaqandьqь.

1938-çьldьn memlekettjk sotsialistjk qamsьzdandьru biudçetj turalь SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь. Sotsialistjk qamsьzdandьru boibnca enвekcjler ycjn dem alьs yilerjne, sanatorialarqa, balalar ycjn den saubqtьru, arttьru lagerlerjne ekj qabat çana bosanqan əielderge çĭmsalatьn qarçьsь. Kapitalistjk elderde enвekcjlerdj qamsьzdandьrudьn js çyzjnde çoqtьqь.

5-temaqa oqьlatьn ədevietter:

N. M. Cvernik. Sotsialistjk qamsьzdandьru sovetjnjn çĭmьsь turalь. 1937 çь.l. Profsoiuz baspasь.

„Pravda"-nьn 29 apreldegj sanьnda 1938-çьlqь memlekettjk sotsialdьq qamsьzdandьru bjudçetj turalь Cvernik çoldastьn SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnde çasaqan baiandamasь.

6. Mal caruacьlьqьn ərkendetudjn 1938 çьlqь memlekettjk planь turalь SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь

Mal caruacьlьqьn ərkendetudjn 1938 çьlqь memlekettjk planь turalь SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь. Sotsialistjk mal caruacьlьqьn ərkendetu turalь Stalin çoldastьn XVII siezdegj nйsqauь çana sol nйsqaulardьn js çyzjne asuь. Mal basьn arttьru men qatar maldьn tйqьmьn çana ənjmdjljgjn arttьru ycjn kyres. Çana mal əsjrudjn mjndetj, təl əljmjmen kyresu. Maldьn metizatsiasь. Mal dərjgerljgjn çaqsartudьn kerektjgj. Sotsialistjk mal caruacьlьqьnda mal azьqьnьn berjk bazьn çasau ycjn kyres (cəptj syrleu, toqaidь, çailьmdь çaqsartu). Mal caruacьlьqьndaqь bolqan ziankestjktjn zardabьn çoiu, staxanovtьq qozqalьstь çappai ərjstetu, mal caruacьlьqьndaqь en çaqsь staxanovcьlardьn təçribelerjn taratu çana onь qoldanudьn mjndetterj.

6-temaqa oqьlatьn ədebietter:

I. V. Stalin-BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn çйmьsь turalь XVII siezde çasaqan eseptj baiandamasь. 1938 çьl, Memlekettjn saiasi baspasь.

„Pravda"-nьn 18 yieldegj sanьnda, mal caruacьlьqьn ərkendetudjn 1938 çьlqь memlekettjk planь turalь SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь. Bas maqala — Sotsialistjk mal caruacьlьqьnьn çanadan damuь.

Qazaqьstan mal caruacьlьqьnьn çaiь çana onь ərkendetu mjndetterj turalь Qazaqьstan K(b)P II siezjnjn qaulьsь. 1938 çьl partizdat.

7. Kolxoz tйrmьsьnьn stalindjk ustavь çana onь bйrmalaucьlar men kyres.

„Kolxozdь bolceviktjk, kolxozcьlardь auqatlь etu" degen stalindjk ьran çana aul caruacьlьq artelj ustavьnьn maqьzь. Ustavtь bйrmalaucьlarmen kyrestjn qaçettjgj. Kolxozcьlardьn eqbek kynjne beiqam qaraucьlarmen kyresu çana kolxozdardьn tabьsьn bəludegj kolxozqa qarsь ziankestjk praktikanь çoiu. Kolxozcьlardь kolxozdan cьqaruqa tiьm salu turalь, kolxozda tabьstь dйrьs bəlmeucjljkter turalь, çeke carualar çənjndegj salьqtar çana basqa mjndettemeler turalь BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn 1938 çьlь 19-apreldegj qaulьsь.

7-temaqa oqьlatьn ədebietter:

I. V. Stalin. ekpjndj kolxozcьlardьn Bykjlsoiuzdьq bjrjncj siezjnde səilegen səzj. Partia baspasь.

Aul caruacьlьq arteljnjn ylgjlj ustavь. Kolxozcьlardь kolxozdan cьqaruqa tiьm salu turalь, kolxozda tabьstь dйrьs bəlmeucjljkter turalь çeke carualar çənjndegj salьqtar çana basqa mjndettemeler turalь BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь. 1938 çьlь Memlekettjk saiasi baspa.

8. bjzdjn Otanьmьz

SSSR kartasь. Territoria, qalq, çaratьlьs bailьqtar. Bjrjncj, ekjncj besçьldьqtьn tez çana çemjstj orьndalu nətiçesjnde çana əndjrjs audandarьnьn qйrьluь: Oral—Kəzbastaqь ekjncj kəmjr-metal bazь. Qaraqandь kəmjr audanь, Jcjmbaidaqь munai audanь çana basqalar. Çanа qalalardьn salьnuь çana eskj qalalarda qalqtьn tez əsuj. Çanа kəsjp orьndarь men əndjrjs alьp taraularь. Sotsializm eljnjn orasan zor qйrьlьstarь. Belomor kanalь, Moskva—Volga kanalь, Məskeudjn metropolittenj. Bйl qйrьlьstardьn maqьzь. Kapital elderjnde qйrьlьstardьn qarqьnь men ərcuj bolmaitьndьqь. Sotsialistjk macinelendjru çana kolxoz qйrьlьsьnьn çenuj. SSSR — Çйmьssьzdьqtь çana adamdь adam qanaucьlьqtь, çoqcьlьqtь bjlmeitjn dynie çyzjndegj bjr qana el. Kəp Йltь Sovetter Soiuzь qalqtarьnьn йlь dostьqь.

8-temaqa oqьlatьn ədevietter:

Bjzdjn Otanьmьz—N. Baranski men P. Pospelovtьn redaksiasь boiьnca. 3. ret basьluь. 1938 çьlь. Memlekettjk saiasi baspa.

IU. Sauckin. RSFSR. 1938 çьlь. Memlekettjk saiasi baspa.

P. Lopatkin. Volga Moskvaqa keledj. 1938 çьlь. „Məskeu gavoccьsь".

P. Lopatkin. Məskeu—Volga kanalь. 1937 çьlь BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

„Pravda" nьn 26-qьnuardaqь sanь. Rotertanьn statiasь, Metronьn yc kezegj.

9. SSSR—mədeniettj gyldengen el!

SSSR qalqtarьnьn tvorcestvoîarь men mədenietjnjn gyldenuj. SSSR azamattarьnьn bjljm aluqa zan boiьnca garantia çasalqan pravosь. SSSR da sotsialistjk mədeniettjn ərkendeujnjn ïcan tenjz mymkjncjljk terj. Bolcevikterdjn Soltystjk poliustj çenjp aluь, Məskeuden AQC — na, Məskeuden Vladivostok audanьna, Sevastopəlden Arxangelge geroilьq ïcьp ətu. Kəcpelj mïzda erçyrek tərt papanincьldardьn arktikanь zertteuj—danqtь erljgj tek bjzdjn sotsialistjk otanьmьzda bolatьn js çana dynie çyzj mədeniet qazьnasьna engjzjlgen zor bailьq. Sovet kinosьnьn, teatrlarьnьn çana muzikalarьnьn çetjstjkterj. SSSR — talanttardьn elj. Sovet skripacterj men pianisterjnjn Briusselde bolqan Qalqaralьq konkurstegj çenjsj.

9- temaqa oqьlatьn ədevietter:

Bjzdjn Otanьmьz—N. Baranski men P. Pospelovtьn redaksiasь boiьnca. 3 ret basьluь. 1938 çьlь memlekettjk saiasi baspa.

„Bolcevik" 1938 çьlqь 10—11 sanьndaqь P. I. **Papaninnjn** statiasь: aldьnqь qatardaqь Sovet qьlьmьnьn çenuj. **P. Circov** çana E. Federovtьn statiasь: stansadaqь qьlmi çïmьstьn qortьndьsь. „Soltystjk polius".

„Pravda"—nьn 1 yiendegj sanьna O. Kurganovtьn statiasь: Sovet muzikanttarьnьn (triumtь) cattьqь.

10. Sovettjk çoqarqь dəreçelj oqu orьndarь men aldьnqь qatarlь qьlьm turalь

Stalin çana Molotov Sovet qьlьmь men çoqarqь dəreçelj oqu orьndarьnьn mjndetterj turalь. Sovet qьlьmьnьn qalq pen bailanьsь. SSSR da çoqarqь dəreçelj oqu orьndarь enbekciler ycjn esjgj ken acьq. Kapital elderjnde **çoqarqь** dəreçelj oqu orьndarь tek bailar ycjn qana. Onda oquqa solar qana erjktj. Lenin — „eskjrgen qьlьmqa qarsь batьl kyres çyrgjzucj çana çaqa qьlьm ycjn çol salucь qьlьm atasьnьn ylgjsj" (Stalin). Qoqamnьn alqa basuьna kedergj bolatьn eskj salt sanaь, ədet qïrьptь, normьnь qiratucь aldьnqь qatardaqь sovet qьlьmь. Papanin men papanincьlar, Staxanov pen staxanovcьlar—qьlьmqa çaqalьq engjzucjlerj, bjzdjn qьlьmnьn aldьnqь qatardaqь kjsjlerj.

10-temaqa oqьlatьn ədevietter:

Stalin çoldastьn çoqarqь dəreçelj oqu orьndarь qьzmetkerjn Kremjlde qabьldaqanda sөilegen sөzj. „Molodaia gvardia" 1938 çьlь.

V. M. Molotov. Çoqarqь dəreçelj oqu orьndarь turalь. 1938 çьlь. Memlekettjk saiasi baspa.

11. Cet el razvedkelerj men olardьn trotskicjl-buxarincjl çana burçuaziacьl ïltcьl agenturalarьnьn ziankestjk jsterjmen kyresu mjndetterj

Lenin çana Stalin kapitalistjk qorcau turalь. Cet el razvedke organdarь men olardьn trotskicjl-buxarincjl çana burçuaziacьl ïltcьl agentterjnjn cpiondьq, diversialьq jsterjnjn aldau ədjsterj. Revolutsialьq qьraqьlьqtь arttьrudьn qaçettjljgj. Memlekettjk qïpialьqtь saqtau. Sovetke qarsь „oncьl trotskicjl blokqa" çasalqan protsesstjn qortьndьsь. Qalq çaularь men kyreste sovet razvedkasьnьn maqьzь. Sovet razvedkasьnьn kycj—onьn qalq pen tьqьz bailanьsьnda.

11-temaqa oqьlatьn ədebietter:

I. **Stalin** çoldastьn trotskicjl çana basqa ekj çyzdjlerdj çoiu caralarь men partia çĭmьsьnьn kemcjjkterj turalь səilegen səzj 1937 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

N. **I. Eçov**. Gərkide Gərki—Lenin sailau ərkrjgj sailaucьlarьnьn sailau aldьndaqь çinalьsьnda səilegen səzj. 1937 çьl BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

A. Ia. Vьicinski. Trotskicjl facist razvedkalarьnьn ziankestjk diversialьq çĭmьstarьnьn keibjr ədjsterj turalь. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь. 1937 çьl.

N. Rubin çana Ia. Serebrov — SSSR da facist agentterjnjn ziankestjk jsterj turalь çana onь men kyresudjn mjndetj. 1937 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

12. Djncjl ədet qĭirьptьn zianь turalь

Lenin çana Stalin djnnjn kertartbalьq mazmĭnь turalь. Djn qalq ycjn apiьn. SSSR daqь djncjlder men sektanttardьn kontrrevolutsialьq jsj, olardьn bascьlarьnьn trotskicjl-buxarincjl çana burçuaziacьl ĭltcьl cpiondarmen, diversanttarmen, cet el razvedkalarьnьn çaldamalьlar men bailanьsь. Enbekcjlerge djnnjn kertartbalьq mazmĭnьn çana djn ədet qĭirьptarьnьn zianьn tьnbai, cьdamdь tyrde tysjndjrudjn mjndetj. Djncjl ədet qĭirьptar men kyresu—adamnьn sanasьndaqь kapitalistjk qaldьqtar men kyresu.

12-temaqa oqьlatьn ədebietter:

V. I. Lenin. Sotsializm çana djn. 1937 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

I. Stalin. Amerika çĭmьscьlarьnьn bjrjncj delegatsiasь men əngjme. „Leninizm məselelerj 10-ret basьlub. 169—202 bet.

Em. Iaroslavski — Djnge qarsь propagandistjn mjndetj. 1937 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

13. Facist byljkcjlerj men Italia german interventterjne qarsь Ispan qalqьnьn erçyrektjk kyresj

Erçyrek Ispan qalqьnьn Italia-german interventterjne çana olardьn agenturalarь facist byljkcjlerjne qarsь kyresjnjn ekj çьldьqь. Facist interventterjnjn ispaniadaqь aiuandьqь. Faizmnjn trotskicjl agenturasьnьn—poumnьn əre-basbaitьn provokatsialьq əreketj. Italia-german interventterjnjn Ispan qalqьn ezuge çana Perenei çartь aralьn dynie çyzjn qaita bəluge arnalqan çanа soqьs ycjn pratsdarьmqa ainaldьruqa ĭmtьluь. Anglia konservatorlarьnьn çana Fransia kertartba burçuazialarьnьn saiasatь — italia-german interventterjn qolpactau saiasat. Kyresjp çatqan ispan qalqьna SSSR tarapьnan mораldьq çərdem! Ispanianьn kommunistjk partiasь-iacisterge qarsь qalq maidanьn alqa aparucь, bastaucь kyc çana bekjngen ĭiьtqь. Qalq maidanьnьn nьqaiubrespublikalьq Ispanianьn çenetjndjgjne aiqaq. Stalin ispan qalqьnьn byljkcjlder men interventterge qarsь kyresjnjn qalqaralьq manьzь turalь. Sovet qalqь çana respublikalьq ispania.

13-temaqa oqьlatьn ədebietter:

M. I. Kalinin. Qalqaralьq çaqdai turalь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi baspa.

Xoze Dias, Anton, Uribe — Ispaniianьn kəzjrgj çaqdaibna. 1938 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

Dolores Ibarruri. Ispan qalqьnьn erçyrektjk kyresj. 1938 çьl. „Bolcevik"-tьn 15 sanь.

14. Çaponnьn basьp alucьlarьna qarsь qьtai qalqьnьn kyresj.

Qьtai qalqьnьn Çapon imperialisterj men bjr çьldьq kyresjnjn qortьndьsь. Çapon basьp alucьlarьna soqqь beru ycjn barlьq qьtai qalqьnьn bjrlesujndegj qьtai kommunistjk partiasьnьn rəlj. 8-revolutsiacьl qalq armiasьnьn operatsiasь. Qьtaida partizan qozqalьsьnьn keң ərjs aluь. Çapon agressiasьna qarsь ĭiьmdasu-

daqь çetjstjkter. Qьtai trotskicjlderjnjn zlankestjk вyldjru çämьstarь. Çaponcьlardьn qьtaidaqь aiuandьqь. Italia men Germanianьn pozitsiasь. Çaponia agressialьqь çənjndegj Anglianьn, AQC — tьn, Fransianьn pozitsiasь. SSSR pozitsiasь. Sovet-qьtai cartь. Qьtai qalqьnьn çaponnьn вasьp alucьlarьna qarsь kyresjnjn qalqaralьq maqьzь.

14-temaqa oqьlatьn ədeвietter:

M. I. Kalinin — qalqaralьq çaqdai turalь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi вaspa.

N. Liaxov — Qьtai qalqь өzderjnjn təueldj вolmauь ycjn kyresjnde. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi вaspa.

1-Cexoslovakia German facizmnьn cавuьl çasau qaupьnda

Cexoslovakianьn territoriasь, qalqь, ekonomiasь, saiasi qйrьlьsь çana йlttьq sostavь turalь çalpь məljmet. German facizmjnjn Cexoslovakiaqa cавuьl çasau qaupьn tuqьzuь. Cexoslovakiaqa german facizmj agenturasьnьn — genleinovcьldьn provakatsialьq cавuьlь. Cexoslovakia kommunistjk partiasь — Cexoslovakia qalqьnьn German facizmjnjn вasьp alucьlьq əreketjne çana onьn agenturalarьna (genleinovcьlarqa) qarsьlqьn йiьmdastьrucь. Cexoslovakianьn reaksiacьl partiasьna Genleinanьn çərdemj. Өz ara çərdemdesu turalь Sovet-Cexoslovakia çana Franko — Cexoslovakia faktьlarь. Anglia konservatorlarьnьn saiasatь — German facizmjne kөnektesu saiasatь. Cexoslovakia məselesjndegj SSSR dьn pozitsiasь.

15-temaqa oqьlatьn ədeвietter:

A. Auədes. Gitler cexoslovaktarqa qauьp tuqьzьp otьr. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi вaspa.

Ç. Fridrix. Cexoslovakia kommunistjk partiasь вjrljk maidan ycjn kyreste. 1938 çьl. „Partinoe stroitelstvo"-nьn 13 sanь.

16. Facist soqьs otьn tйtandьrucьlardьn вlogь

Germania men Çaponianьn (Italia-qosьlqan) Kominternmen kyresu ycjn çasaqan keljsjmj. Facizm agressiacьldarьnьn sovetke qarsь sonь men вjrge вurçuazialьq demokratiacьl elderdjn tjlekterjne qarsь qoiьlqan вlogьnьn sipatь. Anglianьn agressiacьldardь qolpactau saiasatь. Germanianьn, Çaponianьn çana Italianьn liginatsianь вйzu çana agressiacьldьqqa qoldarьn myldem вosatьp alu əreketj. Bjrlesken qauьpsьzdьq ideiaqa qarsь olardьn kyresj. Liginatsianьn js jsteuj ycjn çana agressorlarqa Liginatsia ustavьnьn 16-punktjn qoldanu ycjn sovet deplomattarьnьn kyresj.

16-temaqa oqьlatьn ədeвietter:

T. Karradov — Qalqaralьq çaqdai. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi вaspa.

Georgi Dimitrov — Çenjstjn aiqaqь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi вaspa.

17. Bjzdjn Çämьscь — Carua Qьzьl Armiamьz вen Soqьs — Tenjz Flotьmьz

SSSR-dynie çyzjnjn tjregj. Lenin çana Stalin SSSR sьrtqь saiasatьnьn negizderj turalь. SSSR dьn өzderjnjn kөrcjlerj men qarьm — qatьnasь. Soqьs qaupьnьn ekj ocaqь çana SSSR-qa qarsь cавuьl çasau qaupьnьn kyceiuj. Stalin çoldastьn propagandist komsomol ivanovqa вergen çauaвь. Kapitalistjk qorcau çana SSSR dьn otan qorqau jsjn nьqaitudьn mjndetj. Qьzьl Armianьn, Soqьs — Tenjz Flotьnьn çana Aua Flotьnьn quattarь. Qьzьl Armianьn kapitalistjk elderdjn armiasьnan өzgeceljgj. Stalin Qьzьl Armianьn yc өzgeceljgj turalь. Qьzьl Armia — вarlьq saiasi çana azamattьq pravolar men paidalanьp otьrqan dynie çyzjndegj вjr qana armia. Qьzьl-Armiadaqь sanalь tərtjp. Sotsialistjk macinelendjrudjn çana Qьzьl Armianьn texnikalьq qйraldanuьnьn çetjstjkterj. Komissariattardьn qйrьluьnьn maqьzь. Otan qorqau өndjrjsterj men Soqьs Tenjz Flotь SSSR-dьn otanqorqaulьqьn arttьru ycjn. Vorocilov, çoldas Qьzьl Armianьn kyc-quatьn nьqaitudьn mjndetterj turalь. Molotov çoldas quattь Soqьs-Tenjz Flotьn qй-

tudьn qaçettjljgj turalь. Asoaviaximdь nьqaitudьn mjndetterj.

17-temaqa oqьlatьn ədebietter:

Ivanov çoldastьn qatь çana Stalin çoldastьn çauavь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi baspa.

M. Litvinov — agressiaqa qarsь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi baspa.

I. Stalin — Qьzьl Armianьn yc өzgeceljgj turalь. 1938 çьl. Əskeri baspa.

K. E. Vorocilov — Çйmьscь—Carua Qьzьl Armiasьnьn çana Soqьs — Tenjz Flotьnьn XX çьldьqь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi baspa.

V. M. Molotov. SSSR Йlь Sovetjnjn birjncj sessiasьnda sөilegen sөzj. 1938 çьl. BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn partia baspasь.

M. I. Kalinin — Sovettjn Ylken tenjz Flotь ycjn. „Pravda" — nьn yieldjn 3 degj sanьnda.

18. Sovet aviatsiasь çana geroi lөtcikterj turalь.

Sovet lөtcikterjnjn tamaca erljgj tek sotsializm eljnde qana mymkjn: Ckalov, Baidukov çana Belәkovtardьn qonbastan Mәskeu marcrutь boiьnca Udd aralьna йcuь. Soltystjk poliustegj aua ekspeditsiasь; Ckalov, Baidukovtardьn çana Belәkov, Gromov, Iumacev, Danilinderdjn qonbastan Mәskeu marcrutь boiьnca Soltystjk poliusqa — AQC-na йcuь. Kokkinaki men Briandinskilerdjn qonbastan Mәskeu çolь boiьnca Vladivostok audanьna bjr sotke jcjnde йcьp çetuj. Əskeri йcqьc әielderdjn— Osipenko, Lamakolardьn çana Raskovanьn Sevastopөl — Arxangel marcrutь boiьnca йcqan tamaca йcьstarь. Bjzdjn йcqьctarьnьzdьn geroiьqtarь men otan syigjctjkterjj. Stalin sovet йcqьctarь turalь. Sotsialistjk otannьn el qorqau çәmьsьndaqь sovet aviatsialarьnьn rөlj. Azamattьq aviatsianьn manьzь. Өndjrjsten qol yzdjrmei йcqьc kadrlarьn daiьndaudьn çana qaiq kөpcjljgjne auaximialьq çoldarьn qoldana bjludj yiretu mjnderj. Aviatsia kynj — 18-aqpas. SSSR da aua soqьs kycjn nьqaituda aviatsia kynjnjn manьzь.

18-temaqa oqьlatьn ədebietter:

„Pravda" — nьn yiennjn 29 daqь sanь **Kokkinaki men Briandinskidjn** statiasь. Bas maqala: Patriotizm çana geroilьq.

„Pravda" — nьn yieldjn 3 degj sanь. Basmaqaia: Erçyrek qalqtьn erçyrek әielderj. **Polina Osipenkonьn statiasь.**

19. Sovet patriotizmj turalь

SSSR — dynie çyzj enbekcjlerjnjn otanь. Bolcevikterdjn, artta qalqan patcalьq Reseidj — „qalq tyrmesjn", çәmьssьzdьq çoq, qanau çoq, „tүrmьs өte çaqsь, өte kөnjldj" (Stalin) aldьnqь qatardaqь mədeniettj, industrialь ec kjmge tәueldj emes elge ainaldьru, SSSR enbekcjlerj — йlь, quattь sotsialistjk otanьmьzdьn çalьndь patriottarь. Bjzdjn otanьmьzdьn en çaqsь йldarьnьn erekce geroilьqtarьnьn ylgjlerj — erçyrek cekara otrədtarь, йcqьctar, tenjzcjler, çәmьscьlar çana kolxozcьlar. Kapitalistjk qorcau çana onьn SSSR qa өlerdei qastьqь. Trotskicjl-buxarincjl facizmnjn çaldamalьlarьn onbaqan çeksүrьn səudegerlerjn otannan alastap qүrtu. SSSR, Soiuzdьq, avtonomialьq respublikalardьn Йlь Sovet Sailaularьnьn qortьndьsjn Sovet patriotizmjnjn zor çana demonstratsiasь. SSSR Otan qorqau jsjndegj Sovet patriotizmnьn, Sovet qalqьnьn saiasi-morəldьq birligjnjn manьzь.

19-temaqa oqьlatьn ədebietter:

Bjzdjn Otanьmьz. N. Baranski men P. Pospelovtьn redaksiasь boiьnca. 3 ret cьqqь. 1938 çьl. Memlekettjk saiasi baspa.

N. Papanin. Йlь orьs qalqь. **„Pravda"-nьn** 25 yiendegj sanьnda.

„Pravda" — nьn yiennjn 28 degj sanь. Basmaqala: Sovet patriotizmjnjn zor demonstratsiasь.

Инв. № 18231/8-38
Вид.лист

Mazmйnь

Partia propagandasьn „BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьn“ sьoquь men bailanьstь çygjzu turalь *BK(в)P Ortalьq Komitetinin qaulьsь* 1

BK(в)P TARIXЬNЬN QЬSQACA KURSЬNEN

Kirisu 14
Çalpь qortьndь 15
Çengen sotsializm elinin Stalindik Konstitutsiasьnьn ekinçьlь 22

SSSR TARIXЬNЬN MATERIALDARЬ

PROFES. BAXRUCIN. Kiev memleketi 27

QALЬQARALЬQ TEMAÇA

V. AVILOV. Çapon imperializminin agressiasь 39
Enbekçiler arasьnda ağartu çasauçа propagandister men agitatorlar üçin oquçа arnalьan temalar men ädebietter 50

Redkollegia

Технический редактор **Н. Рулев** | Корректор **Шатаков Д.**
Сдано в производство 10/XI—38 г. | Объем 3,5 п. л.
Подписано к печати 28 XI—38 г. | Колич. зн. в п. л. 65000
Казгосполитиздат № 295 | Формат бумаги 2x105/16
Казглавлит № 2902 | Тираж 5525 экз.

Отпечатано в Кн.-журн. тип. НКМП, Алма-Ата, Узбекская, 11. Зак. № 2133

Бағасы 60 тиын

8

1939
ҒЫЛҚА

„PROPAGANDA ҒАНА YGJT“

ҒURNALЫNA

ҒAZЫLЫҢDAR!

ҒAZЫLU BAҚASЫ

9 aiқa . . . . 4 s. 60 t.
6 „ . . . . 3 s. —
3 „ . . . . 1 s. 50 t.
Ғeke sanы . . . — 60 t.

„Propaganda ғana ygjt“ ғurnalына „Soiuz pecattьң“ barlьқ audandьқ biurolarы arқьlь, ғaladaқь, ғelodaқь, auldaқь, kolxoz-sovxoz-dardaқь, MTS tardaқь barlьқ pocta beljmdə-rj arқьlь, sondai-aq qat tasucьlar ғana kəsjp orьndarь ғanьndaқь basparəz taratucьlar arқьlь ғazьluқa boladь.

Mьңьman qatar bьl ғurnalқa Qazaq mem-lekettjk baspasi ədebiet basparьnda (Alma-Ata, K. Markskəcəsj № 61 ғazьluқa boladь.

Ғurnaldьң qat, qabar alatьn adrəsj:
Alma-Ata, Ykmət yij, QK(b)P Ortalьқ Komitətjnjң „Propaganda ғana ygjt“ bəljm

„Propaganda ғana ygjt“
ғurnalьnьң redaksiasь.

Koninklijk A. S.
1935 Gent

YKMET BJLDJRUJ

SSR Soiuzьnьң ykmetj zamanьmьzdьң йlь lөtcigj, Sovetter Soiuzьnьң Geroiь Valeri Pavlovic Ckalov çoldastьң çaңa samolөttj sьnap çyrgenjnde вiьl dekaвrdjң 15 kynj qaitьs вolqanьn qattь qaiqьrьp estjrtedj.

SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetj men BK (bolcevikter) Partiasь Ortalьq Komitetjnjң kөnjl aituь

Sovetter Soiuzьnьң Geroiь Ckalov çoldastьң qaza tabuьmen вailanьstь SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetj men BK(в)P Ortalьq Komitetj Valeri Pavlovic Ckalovtьң yi jcjndegj adamdarьna kөnjl aitadь.

***

SSR Soiuzьnьң ykmetj qaulь etedj:

1) Ckalov çoldastь qoiu jsjn ūiьmdastьru ycjn ykmet kommissiasь qūrьlsьn, onьң sostavь: Bulganin (predsedatel) Cerвakov, Loktionov, Gromov, Baidukov, Belәkov çoldastar вolsьn.

2) Ckalov çoldastь qoiu jsj memleket esebjne alьnsьn.

3) Ckalov çoldastьң syiegj qьzьl alaңqa kreml qaвьrqasьnьң çaпьna qoiьlsьn.

4) Ckalov çoldastьң semiasьna derвes pensia berjljp tūratьn вolsьn.

QSSR Qalq Komissarlarь Sovetj men QK(в)P Ortalьq komitetjnen

Qazaqьstan Qalq Komissarlarь Sovetj men QK(в)P Ortalьq Komitetj Sovetter Soiuzь Geroiьnьң — Valeri Pavlovic Ckalovtьң apatqa ūcьrap qaza tapqanьna qattь qaiqьrьp kөnjl aitadь. Sovettjң ūlь aviatorь, erçyrek вolcevik Valeri Pavlovic Ckalov Soltystjk polius arqьlь Amerikaqa, çan вaspaqan menjreu Arktika arqьlь çaңa çoldar saldь. Aviatsianьң вйl alьp adamьnьң erljkpen өtken өmjrljk çolь Sovettjң mьң-mьңdaqan lөtcikterjn вйгьn-soңdь вolьp kөrmegen вatьrlьq js jsteuge qairattandьradь. Valeri Pavlovic Ckalovtь Ūlь Sovetter Soiuzьnьң çaпa Qazaqtьң Sovettjk Sotsialistjk Respвlikasьnьң enвekcjlerj çyregjnde mәngj saqtaidь.

Инв. № 187310-38
Экз. лист